

Maldetan sagarrak

Euskal gatazka euskal literaturan

Ibon Egaña eta Edu Zelaieta (koord.)

Udako Euskal Unibertsitatea

MALDETAN
SAGARRAK.
EUSKAL GATAZKA
EUSKAL LITERATURAN

Ibon Egaña
Edu Zelaieta
(Koord.)

Udako Euskal **Unibertsitatea**
Bilbo, 2006

© Udako Euskal Unibertsitatea

© Ibon Egaña, Edu Zelaieta

ISBN: 84-8438-088-2

Lege-gordailua: BI-3127-06

Inprimategia: CUATROAS, Bilbo

Azalaren diseinua: Iñigo Ordozgoiti

Hizkuntza-zuzenketen arduraduna: Ander Altuna Gabiola

Banatzaileak: UEU. Erribera 14, 1. D BILBO telf. 946790546 Faxa. 944793039

Helbide elektronikoa: argitalpenak@ueu.org

www.ueu.org

Elkar Banaketa: Igerabide, 88 DONOSTIA

Galarazita dago liburu honen kopia egitea, osoa nahiz zatikakoa, edozein modutara delarik ere, edizio honen Copyright-jabeen baimenik gabe.

Aurkibidea

Luma eta kizkia, <i>Ibon Egaña</i>	7
IDAZLEAK BEREN LANETAN	15
Bortizkeria, idazlea eta zenbait gai oraino, <i>Itxaro Borda</i>	17
Mina eta artifizioa, <i>Harkaitz Cano</i>	35
Gure kontu triste hori (Gatazka ene begietan), <i>Aingeru Epaltza</i>	53
Alubioiaren jatorriaz (Telenobela baterako gaia), <i>Hasier Etxeberria</i>	65
Literatura engaiaturantz rock & rollaren eskutik, <i>Mikel Hernández Abaitua</i> .	75
Bizia lo. Ohe azpia, <i>Jokin Muñoz</i>	93
ZENBAIT AZTERKETA	105
Ibilbide ideologiko-poetikoa gatazkaren euskal poesian, <i>Jon Benito</i>	107
Nobela psikologikotik nobela etikora, <i>Aritz Gorrotxategi</i>	135
Etakideen nahigabeko irudipenak. Trastorno beltza, <i>Markos Zapiain</i>	141
IRAKURKETA LANTEGIA	149
Euskal gatazka Joseba Sarrionandiaren testuen argitan, <i>Aitzpea Azkorbebeitia</i>	151

Luma eta kizkia. Sarrera gisa

Harkaitz Canok Joseph Brodskyri eta liburu honen apailatzaileok Canori ostutakoa da izenburua eta ideia: *maldetan sagarrak* (erantsi dezagun orain originaltasuna aspaldi hil zela, edo intertestualitate jokoa dela eta plagio bekatutik libre geratuko gara). Hala dio idazle lasartearrak bilduma honetan jasotako bere artikulua amaieran, Brodsky bidelagun duela: «Esaerak sagarra zuhaitzetik gertu erortzen dela badio ere, ez da hori beti egia. Batzuetan sagarrondotik urrun erortzen da sagarra. Batez ere, gurean askotan gertatzen den bezala, arbolak maldan daude-nean». Eta eman dezagun, Canoren proposamenari helduta, horixe dela idazlea, maldan dauden sagarrondoan fruituen xerka dabilen hura, ziurtasuna eta erosotasuna bainoago eremu labaina berezkoago duena.

Eremu labainkorrean barneratzeko gonbidapena onartu zuten, izan ere, liburu honetan biltzen diren idazle eta kritikariek “Euskal gatazka euskal literaturan” izenburupean Miarritzen 2005eko uztaillean egindako ikastaroan parte hartzeko gonbita onartzean. Kizkia eskuan, luma hatz artean, inoiz bainoago maldan zeuden eta dauden sagarren bila abia zitezen zen gonbita. Eta bideak izan zuen fruiturik, bilduma hau horren lekuko. Hara hemen liburu honek bildu dituen idazleek maldan, nork bere erara eta zalantzari leihorik itxi gabe bildu dituzten sagarretako zenbait.

LEHEN SAGARRA: NI

Nondik abiatu euskal gatazka eta literatura harremanetan jartzerakoan? Zer du lehengai idazleak? Non du hurbileneko materiala ez bada nitasunean? Hala zabaltzen du Canok bere artikulua: «Barkatu nire buruaz hitz egitea, baina, hitz egin ote dezakegu idazleok beste ezertaz?». Uste horri helduta, euskal gatazkaren eta literaturaren arteko erlazioaz aritzean nitasunetik, nor bere biografiatik abiatzea hautatu dute Canok bezala bilduma honetako beste hainbat idazlek ere, Mikel Hernandez Abaituak edo Hasier Etxeberriak, esaterako. Baina nitasuna eta autobiografia ez da beti molde berean eginga, eta molde anitz badira indibidualtasunaz hitz egiteko. Lehen pertsonan, memoriaren galbahetik haurtzaro eta gaztarora itzultzea hautatuko dute zenbait hizlarik, edo jolasera, autofikziora jo, eta hitzaldi erabat vila-matastarrean, nitasunaz hirugarren pertsonan ere mintza daitekeela erakutsiko du Hasier Etxeberriaren testuak. Haatik idazlearen biografian

bizitzak adina pisu dute idatzitako obrek, eta eurek argitaratutako liburuetan barrena bidaiatuz hautatu du beste hizlari hainbatek, Itxaro Bordak kasu, nitasunaz mintzatzea. Niaren apaltasunetik egindako irakurketak aurkituko ditu, beraz, liburu honen irakurleak, *Idazleak beren lanetan* atalean, bereziki.

BIGARREN SAGARRA: SEMANTIKA

Gatazka egoeran (edozein dela ere gatazkaren nolakoa) hitzak, terminoak ere gudu zelaian sartu ohi dira, eta terminologiaren eta semantikaren esparrura ere hedatzen da tentsioa. Hiztegiaren eremua ere labainkorra gertatzen da maldako egoeretan, gatazka politikoko testuinguruan, kasu. “Euskal gatazka” izendapenak ere jaso izan du kritika ez gutxi ere, baita ikastaro honen antolatzaileok ere “euskal gatazka euskal literaturan” goiburua hautatzeagatik, termino hori eufemismo hutsa delakoan. Baina izan bada bestelako eufemismorik ere. Liburu honetan bertan, «gure kontu trixte hori» izendatzen du delako kontzeptua Aingeru Epaltzak; «La cosa» bataiatu du Iban Zalduek, besteren artean... Eufemismora eta klixera jo beharrak berak salatzen du, agian, terminologia ere gudu zelaian sartua dela, esparru labainkor, lausoan. Izan ere, zertaz ari gara euskal gatazkaz ari garenenean? Galdera horri literaturagileen ahotik erantzuten saiatzeko ahalegina ere bada esku artean dugun bilduma hau, baina erantzun erabatekorik nekez topatuko du irakurleak. Ez da, inolaz ere, bat eta bera “gatazka”ri ematen zaion esanahia Jon Benitoren “Ibilbide poetiko-ideologikoa gatazkaren euskal poesian” artikuluan edo Jokin Muñozen “Ohe azpia” lanean. Batak XX. mendeko hamaika borroka politiko eta sozial biltzen ditu “gatazka” kontzeptuaren aterpera, *gatazka* aurrez aurre dauden bi joera kontrajarri bezala ulertuz; bigarrenak borroka armatuarekin lotuko du hertsiki “euskal gatazka”, Euskal Herria gatazkarik duen Europako azken herrialdea dela baieztatuz. Epaltzaren hitzetan gatazka gerraren beste izena baizik ez da; Aritz Gorrotxategiren hitzaldian, berriz, euskal literatura garaikideak jorratu behar izan zuen lehen *gatazka* modernitatearena izan zela irakurriko dugu.

Eta zer du zeregin idazleak hitzak labainkorrak, sarri maiztuak eta bortxatuak diren egoeran? Inoiz bainoago, hitzei euren esanahia bihurtzea, erreferente berriak sortzea, eufemismo eta klixeen atzean dagoena bistaratzea bihurtzen da idazlearen eginbehar; horixe dute hemen bildutako artikuluan anitzek helburu, eta horren aldeko aldarriak erruz aurkituko ditu irakurleak, Bordaren edo Canoren mintzaldietan, kasu.

HIRUGARREN SAGARRA: DISTANTZIA

Idatzi ote liteke gerraz hura bizi-bizirik dagoela? Egin al daiteke fikziorik minak gizartea hartua duenean? Zein da idazleak errealitate soziopolitikoarekiko hartu

behar duen gutxieneko distantzia fikzionalizatu ahal izateko? Eta nola lortzen da distantzia hori? Hara liburu honetan zehar egile batzuek zein besteek beren buruei egindako zenbait galdera; erantzunak, berriz, hizlari adina ia. Muñoz irakurriko diogu periferiak (kultural eta geografikoak) badakarrela berarekin perspektiba ematen duen distantzia; Canori distantzia, izatekotan, argitaratzeko behar dela, idazteko bainoago, eta Epaltzari edo Bordari gizarteak gatazkarekiko (batik bat, borroka armatuarekiko) jarrera aldatu ahala joan direla idazleak distantzian eta askatasunean irabazten.

Sortzaileak niaren hurbiltasunetik mintzo diren era berean, bilduma honetako “Zenbait azterketa” atalak irakurketak eta kritikak sormenarekiko ezartzen duen distantziaz egindako ikerlanak biltzen ditu, gaiaren gaineko perspektiba teoriko eta kritikoagoa eman nahirik. Halaber, sormen lanak distantzia geografikotik ekartzen dizkigun idazle baten, Sarrionandiaren, gaiaren inguruko poetika hurbilduko digu Azkorbebeitiaren irakurketa saioak.

LAUGARREN SAGARRA: ENGAIAMENDUA

«Ene ustez euskal gatazka islatzen duen literatura egitea literatura engaiatua egitea da» dio irmo Hernandez Abaituak, bere engaiamendua nondik datorren azaldu aurretik, eta euskal literaturaren inguruan sarri piztu (eta halaber itzali) ohi diren bi eztabaida uztartuz: engaiamendua eta gatazkaren gaineko literatura. Gai bat solasgai hartu orduko bestera egin ohi da jauzi, eta alderantziz. Nahitaez, beraz, gatazkaz aritzen den literaturaz jardutean azaleratuko da orrialde hauetan engaiamenduaren auzia. Ez da afera berria, inondik ere, gutxienez 80ko hamarkadaz geroztik inoizka atera izan baita euskal literaturagile eta zaleen arteko eztabaidetara. Baina konpromisoa ulertzeko eta gauzatzeko bideak ere askotarikoak dira. Batak indarkeriaren aurrean hartu beharreko jarrera etikoarekin lotuko du bere literaturaren engaiamendua, besteak euskal idazleek “gure istorioak” kontatzeko duten obligazioa azalduko du, erreferente komunak sortzekoa. Engaiamendua izan da klaxeak eta etiketak ezartzeko bidea ere, eta horregatik, Azkorbebeitia Sarrionandiari atxiki zaizkion “poeta engaiatu” eta antzeko etiketen pean ezkututzen den benetako diskurtsoa eta engaiamenduaren esanahia arakatzeari lotzen zaio.

Engaiamendua eta gatazkaren gaineko literatura aipatu orduko aireratzen den beste galdera batek ere zeharkatzen ditu orri hauek: landu ote du behar beste euskal literaturak euskal gatazkaren gaia? “gutxiegi eta txarto”, erantzungo du batek, ongi eta modu anitzean egin duela besteak. Bat datoz egile anitz, baina, esaterakoan gatazkaren inguruko fikzioa egiteko ardura euskal literaturak berak hartu behar duela bere gain, inoren zain egon gabe.

BOSGARREN SAGARRA: IDEOLOGIA

Literatura engaiatuaz hitz egitean, idazle “konprometituez” hitz egitean, berehala hartzen da hizpide ideologia, idazlearen aterpe ideologikoa. Engaiaturiko literaturak ideologiaren menpe eta haren zerbitzuko behar ote du egon? Bestela esanda, inor “engaiatutzat” jotzea ez ote ideologia zehatz bati lotuta dagoela markatzeko eta horregatik hura gutxiesteko bidea? Izan ere, Hernandez Abaituak dioen bezala, «badakizue engaiamenduak ez duela ia inoiz fama onik izan letren munduan». Baina ba ote ideologiarik gabeko idazle eta testurik? «Poesia ideologia da» erantzuten du Jon Benitok XX. mendeko poesiaz egindako irakurketan, Gabriel Arestiz ari dela. Aitzitik, literaturak ideologiaren babespetik ihes egiteko dukeen beharra aldarrikatuko dute bilduma honetako hainbat egilek. Jokin Muñozek ideologiak omen dakarren “sinplismoa” saihestu beharra azpimarratuko du eta Itxaro Bordak artea ezein ideologiak eta botere-egiturak menpean hartu ezin duen askatasun esparrua dela. Sarrionandiaren obraz egindako irakurketa murrizgarrien aurrean, iurretarrarena planteamendu ideologiko hertsien arabera interpreta ez daitekeen obra dela egingo du postura halaber Azkorbebeitiak.

SEIGARREN SAGARRA: TABUA

Idazle engaiatuaren helburu behar luke, ziurrenik, tabuaren aurka jarduteak, debekuaren mugak murrizteak, esanezinen esparrua txikiagotzeak. Baina izan, ba ote taburik euskal gatazkaz aritzen den literaturan? Nork eta zerk ezarrita? Epaltzak diosku botere guneak diren esparru orotan badirela, izan, tabuak; badira egoki eta onargarriztat joak diren ideologiak, eta haietarik landakoa ez da tabuaren esparru ospela baino. Sistema bat sistema den heinean baditu botere guneak, erdigunean kokatutako partaide eta balio multzoak, eta euskal literatura ez da horretan salbuespen, testuek eta pertsonak jositako sare edo sistema ere baden neurrian. Baina zein dira literatur eta kultur erdiguneak ideologiaren gainean, gatazkaren gainean ezarri izan dituen eta ezarri dituen tabuak, halakorik egiten badu? Horretan idazle adina iritzi aurkituko du bilduma honen irakurleak. Muñozen arabera, gatazka politikoaren eta nortasunaren esparrukoak dira euskaldunon tabuak: «Non daude, hitz batez esanda, gure tabuak? Euskaldunen terreno debekatua? Identitatean, noski. Politikan. “La cosa”n». Kastejondarraren iritzian euskal gatazkarena antonomasiak tabuaren esparrua litzateke literaturagi-learentzat eta agian hortik idazleak bildu beharreko sagarrak hain malda pikoan egotea. Zehatzago, tabua borroka armatuaren aurrean hartu beharreko jarrera moral eta etikoan egon izan dela irakurriko diegu Epaltza, Borda edo Hernandez Abaituari, eta horri aurre egin beharra hartuko dute idazlearen zeregintzat.

ZAZPIGARREN SAGARRA: ETIKA, MORALA

«Literaturak gatazka behar du. Gatazka morala» irakurriko dugu Benitoren artikuluan, literaturak ideien eta balio-kodeen arteko tentsioak eta dialektikak beharrezkoak dituela aditzera emanez. Are nabarmenagoa da balio moralen eta juzgu etikoen pisua idazlea eta literatura “euskal gatazka” delako horrekin aurrez aurre jartzean. Zein pisu du hiritar bezala idazleak dituen kode moral eta juzgu etikoek obra literarioa sortzerakoan? Eta zein pisu irakurlearen kodeek testua interpretatzerakoan? Ez da falta liburu honetan zehar planteamendu etikoek eragindako galderarik: zilegi ote da besteren mina fikziorako eta artifizioarako lehengai bihurtzea? galdetzen du Canok, etikaren eta estetikaren arteko tentsioa mahaigaineratuz. Balorazio etikoek on eta gaizkiaren arteko auzira daramate, bestalde, Muñoz, eta militantearen ontasunak ekar lezakeen gaitza kontsideratuz; Epaltzak, berriz, literatur sistemaren balorazio etikoak inoiz literatur obrei bidea oztotatzeko bide izan direla iradokiko du. Hernandez Abaituak bere ibilbide literarioa azaltzerakoan, azkenik, indarkeria mota anitzen aurrean hartutako jarrera etikoak hartuko ditu gidari.

Etika diskurtso literarioaren erdigunean jartzen duen literatura mota gatazkari begiratzeko fikzioak eskaintzen dituen bide anitzetarik bat da, baina azken urteetan badirudi gaiaren gainean egindako narratibaren parte garrantzitsu bat interesgunea konflikto etiko-moraletan duen hura izan dela; hala defendatzen du Aritz Gorrotxategik, bederen. Nonbait, gatazkaren erroetara eta zergatietara begiratzen zuen literatura moduak lekua utzi dio gatazkaren ondorioei eta haien balorazio etiko-moralei behatzen dien fikzioari.

ZORTZIGARREN SAGARRA: PERTSONA(IA)

Fikzioa egin nahi duenak derrigorra du pertsonaiak sortzea, eta pertsonaia oro da ezaugarritz, tasunez, ideologiaz edo generoz zamatua, eta lanetik lanera diferentziak handiak diren arren, pertsonaiei eransten zaizkien tasunetan bada konstanterik, halako moldez non estereotipoak sortzen eta lan batetik bestera irazten diren. Hala, ez da falta genero ikuspegitik egindako kritikarik Itxaro Bordaren mintzaldian, non defendatzen baita borroka armatuaren izaera epikoak eragiten duela gatazkaren inguruko mundua “matxista” izatea, eta gudari rola *mutil*, *anaia*, *semeen* ia eskusibitate izatea, emazteentzat ez delarik lekurik, “are gutxiago gay eta lesbianentzat”. Halaber, Bordak militantearen arketipoan gertatu bide den aldaketa oso era grafikoa deskribatzen du, *gudari* izatetik *terrorista* izatera iragan baita bere iritzian euskarazko fikzioan, karga positibodun pertsonaia izatetik negatiboki markatua izatera.

Fikzioa egiteko perfilatzen diren pertsonaiak tasunez, ideologiaz, generoz zamatua dira, baita asmo eta amets ez ere. Markos Zapiain kritikariak euskal nobelagintzan etakide rola betetzen duten pertsonaiek egindako ametsak aztertu ditu luze eta zabal, eta horren lagin bat, Harkaitz Canoren *Pasaia blues*eko ametsen azterketa bildu du orri hauetara. Euskal eleberrietako etakideen ametsik gordinenak omen Canoren eleberrikoak, eskizofrenikoak, eta arras erabakigarriak pertsonaiak taxutzerakoan ez ezik haien garapen eta bilakaeran. Espazio itxietan kokatzen diren ametsak unibertsoko zulo beltzen eitea bide dute, unibertsorearen joera hedapeneranzkoa ala barnebiltzekoa ote den zalantza eginaraziz.

BEDERATZIGARREN SAGARRA: UNIBERTSALTASUNA

Literatura txiki eta ingurukoekiko hein batean menpekoa izateak eraginda ziurrenik, unibertsaltasunarekiko kezka azaleratzen da inoiz euskarazko letretan, alegia, euskal literaturak atzerrian zer duen eskaintzekorik, nola egin dezakeen lekutxo munduko letren basoan. Eta hor sartzen da jokoan euskal gatazkaz diharduen literatura. Izan ere, zenbaitek, Jokin Muñozek kasurako, defendituko du atzerriko genero eta literatur moldeen mimetismorik egin gabe, biolentzia politikodun giroan bizitzeak euskal gizartean eragindako mundu ikuskera islatzen duen heinean izango duela partikulartasunik euskal literaturak, eta hori papereratzen duen neurrian sortuko duela gure letrekiko interesa atzerrian. Bordak ere *Gizona bere bakardadean* lanak atzerrian, batik bat Espainian, izan zuen oihartzuna hizpide hartuta egiten du gogoeta atzerrian “salgarria” denaren gainean. Norberaren txikitasantetik “unibertsaltasuna” lortzeak dituen zailtasunak hartzen ditu hizpide, bestalde, Canok, ezen unibertsaltasun hori lortzeko, idazlearen iritzian funtsezkoak baitira koordinatu erreferentzial konpartituak, eta zeregin horretan hankamotz dakusa euskarazko literatura, luzerako ibilbidea egiteko duela.

HAMARGARREN SAGARRA: ZALANTZA

Iragarri dugu hasieran: sagarrondoaren pera sagar bila abiatzen denak, liburu honen irakurketan erantzun erabatekoen bila abiatzen denak, ziurrenik saskia hutsik ez baina galdera gehiagorik beterik etxeratuko du, izan ere, literatura, ideologia, politika, indarkeria eta antzeko kontzeptuak hizpide hartzean labainkorra den eremua ari gara zapaltzen, maldan dauden sagarrondoaren pera ari gara erantzun bila abiatzen. Literaturaren eremuan gabilta, eta literaturak berekin dakar zalantzarako joera: «Idazleok zalantza eduki behar dugu akuilu eta gidari» dio Muñozek, «*ote* eta *omen*» idazleari lagungarri zaizkiola Canok, Sarrionandiarenean diskurtsoa «modu zalantzatian» plazaratzen dela Azkorbebeitiak, edo «literaturak gurean zalantzaren hazia ereiten», lagundu duela Epaltzak. Eta egin ote dezake beste ezer literaturak? Gutxi ote da?

Hamar aipatu ditugu, baina hamaika dira bilduma honetan parte hartu dutenek, kizkia eskuan, luma hatz artean, jaso dituzten sagarrak, ukitu dituzten gai eta aferak. Aterako ahal diezu, irakurle, zukurik.

Ez genuke sarrera hau amaitu nahi ohar parean egin eta eskerrak eman gabe. Hemen biltzen diren artikuluak Udako Euskal Unibertsitatean, Miarrizten 2005eko uztailaren 4tik 8ra egindako ikastaroan emandako hitzaldien moldapenak dira, Jokin Muñozena salbu. Muñozen testuak Iruñeko Hizkuntza Eskolan urte bereko martxoan emandako hitzaldian du sorburua, baina hona bildu dugu ikastaroan landutako hainbat gairen akuilu izan baitzen, eta ugari baitira liburu honetan zehar idazle edo kritikariek artikuluari egindako erreferentziak. Bestalde, bilduma honetatik kanpo geratu dira ikastaroan hizlari jardun zuten hainbat lagunen lanak, egileek hala erabakita kasu batzuetan, saioaren izaera praktikoaren ondorioz besteak.

Mila esker eta bat gehiago, azkenik, ikastaroaren antolaketan parte hartu zuten guztiei (UEUko literatura saileko lagunei nahiz idazkaritzako langileei), bertan hitzaldi eta tailerretan hizlari aritu ziren guztiei, eta baita ikasle gisa parte hartuz saioak aberastu zituztenei ere. Eskerrik beroenak halaber argitalpen hau posible egin dutenei; euren testuak eskuzabal eskaini dituzten egileei, eta UEUko argitalpen zerbitzuari.

Ibon Egaña

**Idazleak
beren
lanetan**

Bortizkeria, idazlea eta zenbait gai oraino

Itxaro Borda

Ustea hedatu da euskal literaturak ez duela azken berrogei urteotan gure herrian garatu den gatazka bortitza aipatu eta aipatzen, bere interes literario soilen izenean. Ordea gutxi edo aski Euskal Herriko egoera politiko latza, batzuetan miserablea, literaturalat pasatu dela erran dezakegu, *Ehun metro* Saizarbitoriaren nobela baizik ez balitz ere adibide.

Hondar hamarkadan, 1998ko treguaren ondorio bezala, lumak askatu dira eta bortizkeria dei dezakegun borroka armatua hartu dute gaitzat hainbat eta hainbat izkiriatazalek: Hasier Etxeberriak, Jokin Muñozek, Patxi Zubizarretak, Atxagak besteak beste. Irudi luke gaurkoan, fenomenoaz ahoan bilorik gabe hitz egin daitekeela eta hori bera fenomeno bihurtzen zaigula.

Borroka armatua aldatu da. Hasieran, munduko iraultzalarien hitz berdinekin apaintzen zuen berea, orain aldiz boterea hartzeko saio soiletan ari dela ematen du. Maskara erori zaio edo Berlingo hormaren suntsitzeaz geroztik diskurtso iraultzaile ohiek ez dute gehiago funtzionatzen. Idazlearen funtsa halaber kanbiatu da, egoera soziolinguistikoarekin batera. Euskal gizartea nahi ala ez zabaldu dela argi dago, euskaradundu eta euskaldun berri hauek ez dira baitezpada “abertzale suharrak”. Aburuen ezberdintasunaren aldarria bada gure jendartean.

Lehen puntu batean, biolentziaren ekonomiaz mintzatuko naiz, bigarrean gudariaren ideia idealetik terroristarenera nola iragan garen erakutsiko dut eta bururatzeko ene idazkietan bermatuz, neronen ikusmoldea agertzen saiatuko naiz.

Biolentziaren gaiaz, alegia guk ekoizten dugunaz hitz egitea, *tolerantzia* eskola bat izan daiteke elkarrekin mintzatzeko ohiturarik ez dugun euskaldun ezin isilduontzat. Beaumontar eta Agaramuntesen garaitik, dakigunez, elkarri etsai dauden bi banda bortitzetan banatua izan da Euskal Herria. Ibai Recondoren «ongi egin duk mutil etsaia hiltzea» abestiaren denboratik milaka legoatan gaude egungoan.

I. BIOLENTZIAREN EKONOMIA

Hilketak eta atentatuak nola deitu ere ez dakigu jadanik. Eufemismoak sortu ditu gure mintzaira zaharrak, hala nola EKINTZA izenaren azpian gordetzen dira, balios hazirik, behialako hilketak eta atentatuak. Ohargarria eta azpimarragarria da oinarrian, zein heinetaraino abertzale baten hiztegia eufemismoz, parabolaz, metaforaz eta errealtateari —orokorrari— ez dagozkion elez osatua den ikustea.

Noski, batek erran lezake, eskubide osoz gainera, euskaldunok bizi dugun errealtatea ez dela “etsaiekin” partekatzen dugun bera, hortarik urrun dela, burujabetasunerako borroka luzea aurrera eramaten duen Herri trinko, suhar eta kementsu batena dela. Jende talde bakoitza bere logikan dabil, bekan baizik handik ez ateratuz.

Ideologia nazionalisten perpaustegiek XX. mendeko komunisten modeloari jarraitzen diote. Komunistek, alderdiak eta Mosku indartsu zeudenean, sinestearen araberako hiztegia lantzen zuten, kanporaketak doloretsuak ziren eta kanporatua zenak behar zuten bere gogoeta-ildo propioa sortu, antolatu, bereber pentsatzen ikasi. Normaltasunari berriz plegatzea ez zen erraza. Indibidualismo eta politikarekiko disgustu anitz ekarri du horrek.

Gure kasuan, iltzea sartzenagotzen dut, borroka armatuarena —ETA edo Iparretarrakena— errealtate fiktibo birtual bat eraiki duen ideologia bat (izan) da, hiztegi eta ibilmolde bereziekin: euskal mundu erreala bakarra. Leku frankotan ideia horien eramaileak gizartearen ehuneko 10-15aren ozkara igo dira, bozketan. Jende kopuru horren “zementua” borroka armatua da, aurreratzeko aitzakia eta arrazoi. Kontrakoentzat halaber. Oro har, biolentzia gizartearen pentsamendu-kontrola eragiteko tresnarik egokiena da. Beldurra eta esperantza bihikatzen ditu. Harpe da, aldizka eta aldi berean geriza eta kartzela.

Biolentziaren on-gaitzak

Biolentziaz ari garenean eska dezakegu zertaz ari garen? Noren biolentziaz? Mahai-inguruak iragartzen direnean, gehienetan, *etsaiarenaz* mintzo gara eta horretan nagusi gara, guhaur errugabe arras garbiak bagina bezala. Etsaiek pairarazten digutenaz dena dakigu, analista politikoek hitzatzen digute egunero egunkarietan, euskaraz zein erdaraz:

- 36ko gerlaren ondorioak, hauekin literatura atal gotorraren muntatzen ari gara hondar urteotan. Gaurko euskal letretako izen sonatu bakoitzak bere 36ko gerla kontatzen edo kantatzen digu.
- Diktadura garaia.
- Iparraldea su eta odoletan jarri zuen GALen afera latza.
- Preso eta errefuxiatuen egoera.

Gertakari historiko horiek biktima egiten gaituzte, Historia etsaiaren biktimak. Bitxiki hegoaldeko sufrantza zamarekin bat daude aspalditik iparraldeko abertzaleak. Ez al da ezer pasatu iparraldean? Hainbat gerla garatu dira, eskualde osoak hustu zituen nekazari-exodoa, ahalkeaz akuilaturiko hizkuntzaren galtzea demagun, baina ez zuten mina beren burua abertzale zeukatenek jasan. Horregatik da hain zaila iparraldea(n) idaztea. Inor gutxi interesatzen du, hegoaldean eta iparraldean bertan. Konta dezakegun biktima-istorioak hegoaldearekilako lotura behar du, nonbait.

Euskalduna, abertzalea, sufrantza hori bilakatua da. Ez gara nehoiz baikorki aurkezten, bizi dugun egoeran *argitasunak kanta arazten duen herri batekoa naiz eta sinets-ezinezko hizkuntza daramat ezpainetan* erratea xoxoloegia liteke, bistan da eta gainera, gure solaskide arrotzak ez du horrelakorik entzun nahi. Guregana dator, ethno-sufrantza handitzen eta goresten digun etsaiaren biolentzia ikaragarriaren negar-auhen kementsuaren aditzeko.

Eta borroka armatuaren bidez eragiten dugun biolentziaz zer? Ezer ez. Ez dugu aipatzen. Tabu bat da. Edo aipatzera behartuak garenean justifikazioak bilatzen ditugu:

- Euskara salbatu behar da.
- Euskaldunak etxean nagusi behar du.
- Euskal Herriek politikoki bat behar dute.

Orokorki helduak gara gerla batean gaudela sinestera. Gerla denean, hilketak eta atentatuak zilegi dira: arrautzarik hautsi gabeko moletarik ez da. Atzerrietako milaka erresistentzia eredu dauzkagu: Aljeria, Irlanda, Kuba, VietNam eta beste herrialdeak ez ote ziren beren gudarien indar jarraikiari esker etsaien atzaparretarik askatu? Laster gure aldi datekeela diogu eta atentatu baten berri jasotzean isiltzen gara, beste behin.

Badugu erantzuteko manera uher bat: gure kulturaren giristino-oinarria sendoa daukagu eta badakigu halaz biolentzia kondenatzekoa dela, baina ñabardura arinaz akomeatzen gara dogmarekin, erraten dugularik, entzuten den bezala frankotan, *bortizkeria ez dugu kondenatzen baina bai deitoratzen*. Deitoratze soilaren ozka ezin zaindua denean, pareko interlokutorearen argumentuak azkarregiak direnean, gerla nork hasi duen xerkatzen hasten gara eta, aldi oroz, ohorea salbu dago, suaren piztea *etsaiaren gain ezartzea* erdiesten dugulako, gurea defentsa baino ez omen delarik.

Biolentziak eta biolentziaren erabilerak hiru on ditu.

Lehen ona dauka guretzat, *hizkuntza bitxi* batean bere lurra defenditzen duen herriaren itxura biderkatzen digulako. Euskara ikasten duten atzeritarrek ikusmoldea berenganatzen dute eta harritzen dira bortizkeria “sostengatzen” ez

duten idazleak gurutzatzen dituztenean. Giro horretan dagoena ezer ez da, baizik eta zerbait gehiago: ikastola adibidez, eskola arrunta baino gehiago da, herri eraikuntzaren atal bat. Askok irudi horrengatik gorrotatzen gaituzte, baina beste hainbestek miresten. On horrek iraunen du, ekarpen baikorrak iraunen dueno.

Bigarren onak euskal gizartean berean, oinarrizko abertzaleen taldera mugatuko duguna hor baitu ondorio, eragiten du: isiltasuna eta gaiarekiko mututasuna segurtatzen du. Badu orain berrogei urte, bazter kritika “antzuak” aparte, barnetik nehork ez duela biolentziaren erabilera sakonki salatzen. Borroka armatuak kontrol soziala eta pentsamenduaren uniformizatzea dakar. Musika aldeko gustuak, literaturari dagozkionak, bestak, ekintzak eta jantziak berdinak ditugu guztiok: rock gogorra triki xorta batekin, ahalaz herri pairatuaren destinua bizitzen duten idazle jatorren nobelak, herriaren lemak daramazkiten arropa ilunak. Jansenismo molde bat hedatu dela erran genezake, anakronikoa ez balitz.

Hiru beldur motaren bidez obratzen da kontrola. Batetik, sinetsarazten digute euskaldunak, estatuak euskaldun izateagatik mehatxatzen dituztela. Gero, beldurra bada talde armatuak kritikatzeko baldin badira, mutilak kikilduko direla eta guretako hain garrantzitsuak diren Euskara eta Euskal Herria defenditzeari uko egingen diotela. Orduan akabo liteke gurea. Azkenik, ikusten dugu erakundeak nola kudeatzen duen “kritikatzaleen” destinua, kazetariak adibidez akabatuz. Baldin bada... etsaien lerroan sartuko gaituzte eta... beldurrik izugarriena da, ez baita errana, doi-doia kontzientea, pentsatzeak berak izua sor dezakeena, asmaezina delako.

Hirugarren ona hauxe liteke, bestela sekta kutsuko eginkizun hauek jasan-gaitzak bailitezke bizi garen gizartean: biolentziaren diskurtso totalitarioak betiko oraina segurtatzen digu, alegia Euskal Herriak eta Euskarak gaur arte bezala jarraituko dutela egundainokoan. Gudariez gain, hizkuntza estandarizatzaile, zuzentzaile, normalizatzaile eta finkatzaileez bete zaigu herria.

Borroka armatuaren itxurak

Ospea galtzen ari den arren, borroka armatuak aura positiboa du gurean. Orokorki errespetatua da. Began dira bizia Euskadiren alde emateko prest denarenganako kritikak. Alabaina zer gara gu, euskaldun arrunt eta petzerook, martirismoaren goren mailara hupatzeko gertu dagoenaren parean?

Hasteko eta bat, borroka armatua herrikoia da. Gure mutilak dira, gure semeak, gure anaiak borroka klandestinoan sartzen. Guztiok baten bat ezagutzen dugu, eskolako edo laneko kide izatetik. Oro har gu bezalako jendeak dira, baina noizbait urratsa egitera ausartu dira, bakoitza bere arrazoi pertsonal eta politikoen-gatik, zergatik zuzen ezin zehatz ideologiak diskurtso indibidualak itolarritzen dituztenean.

Gudari bat tirokatua hiltzen denean, agiriak eta egunkariak irakurtzean ohartzen gara *erori* dena gutariko hoberenetarik bat zela: mutiko perfektua, ardurenean gainera mutikoa baita, itzalik gabea, ordezkazina, hitzak ankerrak ez balira borroka bururaino eraman duena. Ez zen terrorista islamista haien antzeko suizidetarik, lana eta neska-laguna zeuzkan. Zergatik hil da dohainez beteriko mutila? Informazioak bere kulpabilizazio efektua obratzen du eta ez dugu “hauxe desmasia!” oihukatuko. Preso sartu edo hilik geratu denaren amaren, emazte-gaiaren, arrebaren aurrean isiltzen gara, mututasunera ohitzen garela, debaldeko zauri erantsiez egoera ez gehiago mintzeko. Biolentziaren espiralak isiltasunarena asetzen du.

Erratekoa da borroka armatua epikoa dela. Badu kasik bi mende frantses eta espainol estatuek dugun guztia galarazten digutela, hizkuntzatik abiatuz. Hizkuntza garrantzitsua da, horrek baikaitu nolabait euskalduntzen. Zenbaitetan etsaiez gain, denak gure zoritxarraren hobendun direla iruditzen zaigu: auzoak, gurasoak, herritik joan direnak, biziak eta hilak. Bakarrik gaude euskaldun-sinestun, munduaren aurka. Segur aski, herria guk bezainbat maitatu baldin bazuten ez gintuzten makurrean abandonatuko: herriaren eta mintzairaren amodioa altxor oparituko ziguten. Ordez, borrokatu beharra daukagu, zerotik partituz belaunaldi bakoitzean, *dana emon biar jako maite dan askatasunari* zioen poetak. Doan denboraren ezinezko doluak ireki edo hazi neurosiatik sortzen da borroka armatuarenganako gure begirunea.

Halaz, ekintza batzuek herritarren ametsak biribilka jarri dituzte: Segovia, Paue eta Martuteneko kartzeletako ihesak edo Operacion Ogro. Gertakariak kantu nahiz filma bidez oroitzen dira: Roger Idiartek Beilh alemaniar kontsularen bahiketaz *basabürüan Montori* harilkatu zuen, Etxamendik *iup la la*-ka Carrero Blancorena, Kortatu ezagun egin zen *Sarri-sarri*ekin. Funtsean, sinboloen mailan epikotasuna bermatzen da herrialde txiki bat bi pizti erraldoien aurka borrokatzen delako ideiarengatik. Jasaniko sufrantzaren astuna etsaien erraldoitasunaren neurrikoa da, eta jasanaraziriko sufrantza ahantzarazten du, ezeztatzen. Aldi oroz Troiako gerlaren zenarioa idazten da, mitikoak bihurtzen diren gudari izenekin, Etxebarrieta, Mendizabal edo Iturbe kasu, noiztenka Che Guevara edo Ho-Chi-Mini konparatzen direla. Iparraldean Filipe Bidartek betetzen du frantses estatuak zuzengabeki gatibatzen duen heroiaren jokoa, heroi zuhurra, egunkarietan gure gaurko egoera aztertzen duenean. Kartzela zokotik mintzatzeak sinesgarritasuna eskaintzen dio.

Borroka armatua totalitarioa da. Penatuko eta harrituko dira batzuk totalitario hitza baliatzen dudalako globalizatzailearen partez. Baina barne-eraginketarako biolentziak darabilen egitura totalitarioa da, globalizatzailea baino. Euskal Herritik kanpo bizi diren euskaldunak hortaz ohartzen dira: euskalduna paranoikoa da, harreman paranoikoa du botere indar eta hauen ordezkariekin, batez ere, poliziarekin. Uste du segitua dela, telefonoan entzuna, balizko salatariz setiatua

mesfidati dirau. Kasu zer erraten dugun, abertzaleen artean berean! Gehienetan, ohar bat dela medio, erasotua sentitzen da, arrazaren alde oldartzeko prest. Eta oharra garratzegia denean, adiskide hoberenarekin edo familiarekin motz dezake.

Paranoia hori nartzizismora lerratzen da *kanpoa* jujatzeko tenorean: gure antzeko jendeak, gauzak eta gertakariak baizik ez ditugu onesten. Bestearen ezberdintasunaren ukatzera ekarriak gara. Bestea *norbera berdin eta betikoa* baino ez dateke. Oporretan ez dugu nehoiz turismo xoxo eta axolagaberik egiten, bakarrik jendalde-anaien, batez ere anaien, bisitatzeraz goaz.

Jada aipatu dugunez, borroka armatuaren itzala hizkuntzarengan totalitarioa da. Hitzak errealtatetik desbiderarazten ditu, teorizatzaileek asmatu-errealaren ahoskatzeko. Euskaldun arrunta laster hitz gabe gelditzeko arriskuan dago horregatik. Garai batean ETAk ateratzen zituen agiriak irakurtzen nituen, ez plazerez, baina hizkuntzaren “pribatizazio” aztarnak azpimarratzeko. Egiaz, hiltzeak eta atentatuak justifikatzeko erabiltzen zen mintzaira bukolikoak, iparraldeko kutsuarekin gainera, nazkatzen ninduen. Euskaraz idazten segitzea posible zenetz galdetzen nion neure buruari, Hannah Arendten testu batean, alemanaz ari zen, erraten zituen gertakari latzetan hizkuntzak berez errurik ez zuela leitu nuen arte. Horregatik, idazleen lana liteke, hizkuntza bederen bortizkeriaren fraseologia loak harrarazlearen saretarik urruntzekoa.

Azken oharra egin dezadala zati luzeegi honen bururatzeko. Argi dago mutilen kuraia sakon eta epikoaren ardatzean biribilkaturiko mundu hau, matxista ere dela. Borrokaren zurrunbiloan neskei mutilen balio maskulinoak eransten zaizkie, argazkietan emetasun seinaleak ezabatzeraino. Emazteentzat ez da lekurik, are gutxiago gay eta lesbianentzat *Mikelen Heriotza* filmak, arak tolestuz erakusten zigun bezala laurogeiko hamarkadan.

II. GUDARITIK TERRORISTARA

Bilakaera luzea eta astiroa izan da. ETako ekilea eta geroxeago IK-koa, gudaria zen eta hogeita hamar urte beranduago ekile berdina argiki terrorista da idazleentzat. Ez denentzat bistan dena, baina bai anitzentzat. Aldaketa hori gizartearenak bultzatu duela garbi dago, ez soilik etsaien kontra-ekintza salbaien ondorioek. Alabaina, 1975ean Franco hil eta 1976an, Grezia eta Portugal urte bi lehenago nola, hala Espainia demokrazia bihurtu zen, nahiz eta 80ko Euskal Herriak, ahoak eman ahala *bota dezagun demokrazia zerri-askara* kantatzen zuen! Une hortarik hasten da hitzen itxuraldaketa.

1990 urteetan zehar susmatu da errealki kanbiamena gure jendartean. Erran behar da euskal gizarte abertzalea gakotua edo giltzatu zela, ETako teorizatzaileek asmatu frenteen barruan. Aitor dezagun oraindanik fronte askok fronte kulturalak baino hobeki funtzionatu zutela, baina honek ere funtzionatu zuen, funtzionatzen

darrai oraindik. Hargatik, zorionez artista, idazlea edo musikaria, ideologiari *sumitzen* dela erakuts dezakeen arren, funtsean kontrolaezina da. Egitura politikoak, ideologiak edo botereak kolpatzen, harritzen eta dudarazten dituen zeozer eskapatzen zaio, batzuetan sortzaileak nahi ala ez. Maiakovskik bere buruaz beste egin zuen, Lermontovek bezala, artea ideologiaren zerbitzurako bizitzea jasangaitez zitzaiolako, garai batean sistema sobietarretik onarpena, ezagutza eta ohorea jaso baldin bazuen ere.

Frente kulturala

ETA erakundeak finkatu bosgarren frontea zen kulturaz axolatzen zena. Artistak orokorki, idazleak barne, borroka nagusiaren tresna edo eragile xedatzen ziren. Europako ezker iraultzailearen ideia zahar bat zen, komunistena, Leninek aztertu eta ondotik Gramscik sakondu zuena intelektual organikoaren konzeptua sortuz. Ez zen aski zartagailuak pausatzea, behar zen zartagailuena gerorako epopeia handian hitzen bidez kokatu. Giro horretan, derragun adibidez, Sobietar Batasun ohiaren lehen urteetan ekoizpen kultural ederrak egin zirela, Eisensteinen *Potemkine* (1925) edo *Alexandre Nevski* (1924) filmeak kasu, baina iraultza diktadura bilakatzeak libertatea ito zuen. Oroitzen da Stalinen denboran, komisario politiko batek tintatzale bati erran zionaz: «Tinta ezazu gaizkiago nahi baduzu, baina behar duguna tinta ezazu!». Horrelako zerbait bada gurean ere.

Euskal Herrian, aroa ez baitzen jada 1920ko Sobietar Batasunekoa, artistek mihi edo eri puntaz parte hartu zuten fronte kulturalan, beraien askatasuna jeloskorki zainduz. Olerki abertzaleak eta borrokalariak idatzi bezain kantatu ziren, baina suarekiko distantzia zainduz. Orduko sortzaileek Kataluniako Montserrat komentuan garatzen zen mugimendu kulturalarekiko zor handiagoa zuten, erakundearekikoa baino. Aresti erraldoiak aldi berean izkiria zezakeen, urte eskasen artekaz hala ere, bizar abertzalearen moda bultzatuz «euskara salbo ikusi arte ez dut moztuko bizarra» eta Bartzelonako ikasleei «ETAren amek asko sufritzen dute semeak hiltzen dizkiotenean, baina are gehiago sufritzen dute semeek hiltzen dutenean» Imanol zenaren ahotsez ospetsu egin zen poema zati hau.

Mirandek, ETAko ezkertiarrek begiko ez zituen arren, indar salbaia, indar itsua, egiazko mutil jatorrena goستن zuen. Iparraldean, Monzonen inguruan, Larzabal, Landart eta Davantek arte abertzalea orraztu zuten, eta hala darraite, artea galdezkatu gabe. Etxamendik Eustakio Mendizabali eskaini elegia (eder) zahar batzuk berdinki garai horien erakusle geratzen zaizkigu izpirituan.

Oro har, hurbiletik edo urrundik, artista gehienek fronte kulturalaren mistizismoa bulkatu zuten, ikusle eta behatzaileen burmuinetaraino, alegia deus ez. Alta, artearen eta fronte kulturalaren helburuen arteko *modus vivendia* errautsiko zuen 1978an argitara eman *Etiopiak*. *Etiopia* irakurri dugu denok atera zenean eta atea ireki zizkigun, ate berriak Aresti eta Erdozaintzi-Etxartez haraindian. *Etiopia*

politika abertzalearekin distantziaturiko gunetik abiatzen da, gunea zabalduz eta aldi berean hertsiz. Etiopia sablea da, iragankorra, airakorra, Danteren itzaletik jauki infernu bat, abertzaleen ideologiak aldarrikatzen duenarekin kontrestan.

Beste fenomeno batek ere euskal kultura zurrumbilo zurrungatsua inarrosiko zuen 80ko hamarkadan: emazte idazleen plazaratzea, ez pirtta-pirttaka aitzineko mendeetan nola, baina eskuko behatzen kopuruan aldion. Emazte idazle berriek epikotasunik gabeko egunerokotasuna ekarri zuten irakurleen begietara. Amaia Lasaren olerkiak eta Arantxa Urretabizkaiaren *Zergatik Panpox* mugarriztat har ditzakegu kari horretara.

Idazle belaunaldi gazteak eragin urrako horretan hasten da hegoaldean *Literatura Eta Konpromezua* deituriko mahai-inguruen baltsa, Txillardegia eta Atxaga buruz-buru daudela, eztabaida egitarauen osagarria *Literatura Eta Emakumeak* zelarik. Aldizkari literarioetan, literatura eta konpromisoa bizitzeko era friboloa garatu zen, konpromisoari baino literaturari garrantzi handiagoa ematen zitzaiola. Belaunaldi horrek du gaurkoan, salbuespenak salbuespen, gudaria terrorista izendatuko edo terroristaren azalpen-azpian bere idazkietan aurkeztuko. Hala ere, fronte kulturalaren helburuei “inplizitoki” egokitzen zaizkien poema liburuak eta nobelak izkiriartzen dira oraino, dakigun arrakastarekin.

Gizartearen aldaketa

Abertzaleen eta borroka armatua sostengatzen dutenen mundua erabat kanbiatu ez baldin bada ere —betikotasunaren lehian—, ingurukoa aldatu dela erraz antzeman daiteke. Espainian demokraziaren itzulerak eta 1981eko Frantziako “iraultza ezkertiarak” mugimendua lagundu zuten. Kultura egituren garapenak ordura arte itzalpean zirauten kulturena bideratu zuen, irrati, aldizkari eta kultura erakundeekin. Ezagule finen talde hertsitik, baitezpada abertzalea ez zen jendeengana zabaldu zen euskararen eta euskaltasunaren kezka. Euskaradunak bere aurpegirik gabeko burua kulturaren eta kausaren zerbitzuko zuelarik, bat-batean gutasuna utziz, mundua nitasunaren baliabideaz harilkatzeko ahalmena zuen.

Urrats handia, iparraldean behintzat. Autobiografietako NI-a salbu, gainerakoa alabaina bekaiztia da, bere zauriak karrakatzear besterik zeregin antzurik ez du, ez du parte hartzen, ez da taldekide sentitzen, arrotz eta etsai da, ardiak bezala ohituraz malgortu multzoetan dabilzantzat. Hirugarren pertsona hobesten da, pertsona neutroa, edonork erabil eta manipula dezakeena, arpegi eta nortasun propiorik ez daukan pertsona delako. Anonimatoa eta izengoitiaren klandestinatatea gustatzen zaigu oroz gainetik.

Hara non, artea ez baina gizartea NI bereiziz osatu zerbait bilakatzen den. Bakoitzak bere ekin eta gogoeta bidearen eskubidea aldarrikatzen du. Jendarte uzkur eta totalitarioaren hormak kraskaraziz, NI-keriaz mukuru datorren MAIATZ aldizkariarentzat Lafitte kalonjeak, kultura epaitegiko jujerik gorenak alabaina,

egin zuen komentarioa errepikatzea aski da, egoeraren ulertzeko: «Fantasia asko eta funts gutxi!». Literaturak funtsa behar du, ideologiaren aldetik baliosa eta baliagarria suertatzeko. Ez zaio debaldeko hornidurarik eskatzen.

Halaber euskaradunen kopuruaren zabaltzeak, ez guk desiratzen genukeen adina baina, bultzatu zuen aldaketa. Euskal literaturaren irakurleria ez da bakarrik ateratzen den guztia leitzen duen abertzale suharrez osatzen. Aburu politiko, bizimolde eta gustu ezberdinetako jendeentzat izkiriartzen hasi da idazlea. Irakurle berri horiek, menturaz, literaturaren “desmilitarizazioa” estimatzen dute.

Uste dut 80-90eko hamarkadetan argitaratutako euskarazko literaturaren berrirakurketa sakona egitea komeniko litzazigukeela, aldaketa hauen aztarnak kausitzeko. Atxagaren *Bi Anai*, Steinbecken *Of Mice and Men* gogorarazteaz aparte, edo Joan Mari Irigoienek *Babilonia* zein *Consommatun Est* lanak, bi zati ideologikotan lazki banatu gure herriaz ari zaizkigu. Anbiguotasun handiz, metaforaz metafora. Eta beste hainbat nobela. Koldo Izagirre eta Sarrionaindia ez dira desbideratu, herritartasunaren helburuekin bat geratu dira, nahiz... balitekeen horietaz ere anitz errateko gai honen inguruan: izan gabe izateko bidea urratu dute.

Gudaritik terroristara hiru nobelatan

EHUN METRO

1976an argitaratu zen Saizarbitoriaren eleberri hau. ETAko ekile baten azken ehun metroak kontatzen ditu, Donostiako Konzituzio Plazara heltzean tirokatua denean. Nobela modernoa da, barne-monologoak eta gertakarien deskribapenak artekatzen ditu: Jonen aitzineko bizimodua, erakundean sartzea, komisaldegiko galdeketa saio garratza eta heriotzaranzko ehun metroak. Liburutik sortu den filma ederra bezain ikusgarria da, zenbait urte beranduago ere.

Narratzaileak ez du liburuko ekintzalea alde txarretik azaltzen, heroi positibo baten eran hain zuzen. Ez da ikusten atentatu egiten edo hiltzen. Ekintza horiei buruzko isiltasuna da nagusi obran zehar. Irakurleak epaitzen du beharrean, ez idazleak. Horregatik irakurleak Jonekiko enpatia zerbait senti dezake.

1976an alaina diktadura erori berria zen Espainian eta uste komunaren arabera, sinesten zen ETAk errausketa hori lagundu zuela. Beraz erakundeak sinpatia kapital bat beretzen zuen orduan. Erakundeko pertsonaia aipatuenak kartzelatik jalgitzen ziren eta konstituzioari eza eman arteko garai euforikoan, esperantza bazen Euskal Herriak borrokaren fruituak bilduko zituela. Baina badakigu gauzak nola biribilkatu ziren: konstituzioak ez zituen Herriaren autodeterminaziorako eskubideak onartu. Borroka, ondorioz, ez zen horretan bukatzen. Jon asko beharko zen bururaino heltzeko.

EXKIXU

Exkixu ETAko 60ko hamarkadako ekintzaile baten istorioa da. Txillardegik pertsonaia erabiltzen du 1988 arteko erakundearen bilakaeraren kontatzeko. Nabaritzen da, zilegi den bezala, nobela idazlearen esperientzian oinarritzen dela. Lehen atentatuak, eztabaida politikoak taldean eta taldetik kanpo, Frantziara errefuxiatzea, banda armatua barnetik ezagutzen laguntzen gaituzten hainbat eta hainbat elementu jartzen dizkigu izkiriatazaleak orrialde hauetan. *Exkixu* fikzio bat da, baina garai hartan, gure herrietan ehunka Exkixu harrapa zitezkeen. Exkixu bizkaitar rock talde baten izena bilakatu zen.

Luma sotilez Txillardegik Exkixu dela medio, borrokan hil edo kartzeletan mutzutzen diren gudarien hagiografia ideala orrazten digu, giro ideologikoarekiko zalantzarik gabe. Exkixu, agian Jon baino gehiago, heroi baikorra da. Ezin uka, urteak joan arau, positiboegia eta inozentegia kausitzen ahal dela nobela hau. Agian literatura guztia hala da bere handi aire guztiaren gibelean?

1988an, ongi oroit baldin banaiz, ETak sinpatia kapitala handia du Euskal Herrian, ontzia kraskatzen doakion arren. ETA kideak, batez ere errefuxiatuak, GALen tiroen helburu geratu ziren, dakigun hilotzen bide izugarria urratuz iparraldean. Urte giltzarriak dira: 1986an agitu zen Martuteneko ihesa, epikoa, odol isurtzerik gabea, euskaldunok maite dugun bezalakoa eta 1987ko urriaren 3an, larrunbat goizez, frantses poliziak errefuxiatuak bildu zituen, bortxa eta indarra erabiliz. Erakundea, anitzentzat biktima bat zen eta ez zen kritikatzeko ordua. Dena dela 1986ko Yoyesen hilketa salatu zutenek ordu-ez horretaz zeozer bazekiten jadanik.

Segur aski, Yoyesen asesinatoak eragin zuen, hamar urte lehenago demokraziaren definizioaz izan debate gogorren ondotik, fronte kulturalaren bigarren haustura garrantzitsua: kantari, idazle eta kultur gile franko hilketa horren aurka altxatu ziren eta erakundeak bere prentsaren bidez, horienganako boikotera deitu zituen militanteak, bereziki Imanol zuela partida. Harrigarriki iparraldean ere segitu zen boikota. Imanolek behin baizik ez zuen hemen publikoan kantatu: 1991ko abenduan, Zuberoako ikastolen aldeko konzertu batean entzun genion azken aldiko *poeta kaskarraren* abestia.

GIZONA BERE BAKARDADEAN

Bernardo Atxagaren 1997ko nobela mardul hortako pertsonaia, Bartzelonan atentatu bat apailatzen ari den ETA kide bat da, irakurleentzat batere sinpatikoa ez dena. Gizon hotza da, jendeez baliatzen dena. Atentatuan, hondar orrialdeetara iristean, atentatua egiterakoan, ume bat hiltzen du, menturaz istripuz baldin bada ere. Ez da harrizkeoa abertzalegoak bere sinesteak horrelako giro nahasian fikziora pasatuak ikustean txokatua gelditzea. Liburu garrantzitsua da *Gizona bere bakardadean* eta orduko irakurleria orokorra ez zen engainatu, festa egin baitzion:

euskarazko lehen fenomeno literario bilakatu zen, salmenta kopuruen aldetik, gure literatura normalizatzeko prozesuan sartua zela ederki frogatuz.

1990 urteetan zehar ETA euskaldun frankorentzat jasanezina bilakatu zen. Garai hartan, jendea ETAREN ekintzengatik inseguritatean sentitzen zen, agian aurreko denboretan bere burua gerizatuago nabaritzen zuelarik. Kontestua usnatzea aski zuen Atxagak, nobela idazteko ahalik eraginkorren suerta zekion.

Atxagaren nobelaren gaztelaniazko bertzioaren arrakastak ongi agertzen digu halaber, Espainia mailan erakundeak bere aura galdu duela, European zehar bezala. Izan da bistan dena espainol gobernuak akuilaturiko aurkako propaganda eraginkorra, baina ez hori bakarrik. Biolentziarekiko disgustua ere bada nolabait, jendetzaren zati handi batean. Euskal Herrian nola, hala Espainian eta European.

Kanpoko irakurleek maite dute horrelako nobelak leitzea, errealitate jakin bati josten zaizkion thriller kutsukoak, alegia terrorista gisako gudariak paperean etzaten direlarik, lerrokatu hitzek izua eta ikara gehiago sortzen dutelarik, egiazko atentatuek baino. Oro har Euskal Herrian horrelako liburu mediatikoez mesfidatzen gara: euskal astekari batzuetan Gracianne Hastoyek Jean Chalvidantekin Atlantica argitaletxean argitaratu *Mikel et Soledad* nobelaren ez irakurtzea gomendatzen digute, ez delako egia beritablearen gainean finkatzen eta ETAKO bi zuzendari kartzelatuen irudi faltsutua ematen digutelako. Argigarri da ohartzea badirela gure euskal jendartearen dagoeneko irakurleari zer leitu eta zer ez manatzen dioten dogma-zaintzaleak.

Erran dezagun bururatzeko 1998-1999ko tregoa, Blancoren hilketa itsuaren ondotik, idazle batzuen aretan indartu duela borroka armatuaz, maskarak kendurik, izkiriartzeko jaidura. Tregoa ez zuen iraun eta hilketak —Buesa, Luch...— are basatiagoak suertatu ziren, kultur mugimenduaren eta erakundearen arteko leizea areagotuz. Orain nehorik ez du atzera egiten ahal. Jada ez da tregoarik aipatzen, baizik eta ETARI armak behin betiko utz ditzan eskatzen.

III. HIRUKO ETA ABAR

Hiruko objektu literario berezia publikatu nuen 2003an Alberdania argitaletxean. Berezia diot, ipuina, gogoeta eta antzerkia biltzen zirelako bertan. Idazmolde ezberdinak erabili nituen gai berdinen tratatzeko: euskaldunok sortzen dugun biolentzia. Esparru horretara mugatu nintzen, beste biolentziaz, etsaienaz alegia, nahikoa ikertzen dugula iruditzen zaidalako.

Testuak ez dira bolera berean izkiriatuak izan, 2001 eta 2003 artean, batek bestea deitzen, akuilatzen eta sustatzen balu bezala. Maiatz argitaletxean plazaratu *Batasuna borrokan* izeneko ipuina salbu, ez nuen gainerako hausnarketan publikatzeko xederik. *Harpe ilunetik ateratzeko* eta *Elpidés* neuretzat ziren, neure

bide pertsonal bakartiko harri eta zedarri. Idatzi horietan neurekiko zintzo izateko xedea nuen, publikatzeko helburuak nolabait autozentsuratzera ekarriko ninduela baitzirudien. Eta hala gertatzen zen.

Barrikadak bere nobelan, Patxi Zubizarretak *Maiatzen* agertu ipuinaren aipu bat jarri zuen. Egunkarian leituaz salbu, ipuin oso gogorra omen zen eta irakurle biren oharraz aparte, ipuin horretan egia izpirik ez zela alegia, uste nuen inork ez zuela Txotxen istorioa begimendu. Ondorioz bi galde neuzkan buruan: non da jasangarri zaion gogortasunaren neurria euskaldun irakurle batentzat? Ipuinak bestalde fikzio nahi zuenez zergatik erreala behar zuen? Menturaz borroka batean higitzen diren herrietako izkiriataleek, nitasunaren kezka gain, pausatzen dituzten eskaera nagusiak dira horiek.

Alberdaniako Inaxio Mujika *Batasuna Borrokan* liburu moldean publikatzeko prest zegoen, baina labur zitekeen eta erran nion banituela eskupean beste bi idatzi, hargatik ez nekien irakurgarri ziren ala ez. 2003ko Durangoko Azokara eraman zuen liburua Alberdaniak eta ipuina *Herriak bizi behar du* bilakatu zen arren, ez nuen gainerako idazkien mamian ezer aldatu.

Baten batek arrazoi osoz, galda liezadake, holako nobela probokanteak kometiturik, elizaz, politikaz eta sexuz mukurru, zergatik egon naizen uzkur eta mutu borroka armatuaren aurrean? Segur aski aitzakia gorago zerrendatu ditudan arranguretan bilatuko dut, Euskal Herriko jende gehienaren antzera. Baina hala ere, beti aipatu ditut borroka horren ondorioak neure liburuetan. Ez nintzateke idazle arrotz eta debalde batentzat hartua izango gaur egun, egiazki isilik egon banintza neure garaian. *Hiruko* lana garrantzitsua da enetzat. Ez ditu, ordea, neure abertzale munduarekiko harremanak leundu. Alderantziz.

Udaran betaurreko beltzekin lanaren ildotik (1987)

Parisera lanera joan nintzen urtean Txertoa argitaletxearekin plazaratu kronika-nobela hau gutxietsia izan zen. Erran behar dut *Ateka* hilabetekarian ikusi zuela argi, azkeneko hostoan, Diribarne marrazkilariaren karratuen gainaldean. Elena zeritzon Iparraldeko neska gazte batek, oinarrizko abertzale baina bortxatu gabe, bere bizitza kontatzen du: Aberri Eguna, ikastolen eta errefuxiatuen aldeko manifestazioak, lan prekarioak, balizko Karl haren bilakuntza eta emazteen arteko amodioa. Urgentzia handian idatzia da, perpausak kolpeka datoz, hatsanka, ez osatuak, denborarik ez bailitzan. Oraindik ere laket zait *Udaranen* berriz haztatzea, gazte ginen garaia bete-betea jaukitzen zaidalako. Nostalgia eta nartzizismorik gabe.

Neskak —liburuko NI kontatzaileak— orduko euskal giroari, ez zen ez lasaia, ikuspegi etsia eskaintzen dio, hainbat non orduko *Argiako* erreseinolari batek liburuari «iparraldeko abertzaletasun epela» zeriola zioen. Ez dezagula ahantz bi

urte lehenago bazterrak inarrosi zituen *Basilika* agerrarazi nuela *Susan*. Jadanik abertzale munduaz burlatzen da ausarki nobela hartan. Barkamenik ez da izan. Horregatik *Udaran* ez da sakonki leitu abertzaletasunarekiko begirada ironiko-sarkastikoa zuelako, orrialdez orrialdeko etengabeko kritika bat, erdiko pertsonaia bere buruaz beste egitera bultzatzen duelarik, metaforikoki eiki. Gainera *Basilikan* eta *Udaranen* erabiltzen nuen euskara *errazegia* zen: orain liburuentzat kalitate bat dena, orduan huts handia zen.

Borroka armatuaz —ipar eta hegokoak bateratuz— orduan idatzia lerrootan kokatuko dut:

Herrian bizidunek balio sinboliko eskasa edukitzen baldin bazuten, hilhotzak bederen zerbaiterako balia zitezkeen. Trenpolino gisa, herri dinamika auhentsua aintzina eramateko, edo politikaz hitzegitean, erderaz artzeko dretxoak finkatzeko, adibidez. Elenak, heriotz pertsonala, eritasunez, akzidentez ala zahartasunezkoa ameti zezakeen, baina ez herria izeneko gauz astraktoaren zerbitzuan zegokeena. Ixtripuz hiltzeak ez zuen deusetarako balio, bonbak pausatzean zartatu zirenek, ez baitzuten desagertzea aurretik, martirio deliranteen moduan, hautatu. Nahi zuketen bizi...

Xingola beltza, ikurrinean. Disgustoa. Dolamenak. Elenak, usu mentalki, errepikatzen zuen, bere ehortz egun suposatuan, noizbait etorriko baitzen hura ere, ez zuela ikurrinarik ikusteko gogorik. Hilhotzak ez baitzuen, harren eta zizareen goseaz beste nazionalitaterik. Hamar zentimetro lurpean, errezago baitzitakeen euskaldun izatea.

Amaliak ez zituen Elenaren ele lazoegiak ulertzen. Abots segurrez zion: adizan neska, hirekin konfientxian nagon, bazekin, herri askatze prozesu batean gaitun, nehork ez din gure determinazioa hautsiko, herria, bere libertatearentzat joan diren mutiko eta nesketaz orroituko dun... Baikei, ihardetsi zion Elenak, kezkatu. Baikei (bis), baina multxo inesperimentatu batek harmak hartu aintzin, anitz lan badinagu betetzeko. Booooo, zuek epelek, erantsi zion Amaliak, ez duzue sekulan deusik ulertuko. Elenak, beti gorrotatuko zituen, gazteak heriotzera tiriatzen zituzten adineko ideologo dudakorrak.

Erraten zuen ere Elenak, konbikzio doi batekin, estado zentralistak hein hertsian, herri honetako borroka harmatua onhartzen duela, sufritzen duen elita bat eta, gaineratiko jendeekin leize bat zilatzen zelako, merito nazionalaren elita, horrela hauek gizaki (abertzale) arruntei azpimarra zezaketelako: herriarentzat deus egiten ez dutenek, aski dute isilik egoitea. Elenaren iduriko, heriotzaren indarrez mantendu tristuraren eta mututasunaren eremua landerosa zen.

Ez dut komentario luzerik egitearen beharrik, ezen hogeitau urte beranduago diskurtso berdinarekin ahoskatzeko zailtasunak ditugulako.

1989ko *Urtemuga lehorren kronikak* molde batez salbatu ninduen. Euskaldunen aldeko sufrantza baizik ez nuen aipatzen nobela horretan, etsaiak egiazko etsai krudel gisa erakutsiz. *Maiatzen* argitara eman liburutuan ez da ETA edo IKren kritikarik, laudoriorik ere ez. Hiru argitaletxean gaztelaniazko aldaera

bat eskaini zuen Bego Montoriok. Amaia Ezpeldoiren hiru abentura nagusietan abertzaleak kitzikatzen baldin badira, gaiarekiko mutu geratzen da pertsonaia zentrala, badu alabaina beste gogoeta gairik, norabide sexualarena adibidez. 2000 urtean idatzi *Entre les loups cruels* ipuinean borroka armatuarekiko kezka berriz jezartzen zaio, zaflako baten antzera. Artean denborak aldatu dira. Dena dela Amaia Ezpeldoik frankotan errepikatzen du biolentzia ez zaiola gustatzen, besteena eta bide nabar gurea noski.

Idazle gisa, hastapeneko lotsagabetasuna bazterturik, erreserba handian geratu naiz urte luzeetan, batetik hegalak erre zaizkion txoriaren pare sentitzen nintzelako, eta bestetik, erreserba beharrezkoa nuelako Maule-Sohütako ikastolako eta gero, labur izan bazen ere, Seaskako lehendakari egon nintzelakoan. Erratekoa dut 2000n, ene denboraz, ene sinesteaz, ene gau-zuriez, ene kemenaz asetzen nuen “munduak” kanpo bezala eman ninduela. Horrela joan ziren ene testuak, zutabeak, kronikak ideologikoki argitzen eta irakurgarri bihurtzen: *Seiko Urreako* zutabeak bezain uhargia dira % 100 *Basque*, *Hiruko* eta atera berri den *Zeruetako erresuma*. Beldur naiz gaurko mintzaldia halaber, ez denez zohardiegia.

Entzuten diegu idazle handiei, literatura onik ez dela egiten sentimendu onekin erraten, ene irudiko tupinaren inguruan duda eta isilka ibiliz ere ez. Ez dut gutziarik orain ideologiaren euritakoaz gerizatzeke, nahi dut zuzenka uste dudanaren bihotzera heldu eta bere proposamen batean Spinozak zioenez, «egiazko ideia bat, ordezkaten duen gauzarekin uztartzen» saiatu. Ezerk ez nau interesatzen egun, idazteak eta egiati idazteak baino. Pretenzios betea irudi du ene xedeak, baina ez da hala.

Herriak bizi behar du

Txotxen istorioa 2001eko World Trade Center haren aurkako atentatu latzaren ondotik hasi zen ene burmuinean ernatzen. Kasik hiruzpalau hilabete beranduago Filipe Bidarten elkarriketa bat irakurri nuen *Egunkarian*. Artikulua eta *Le Monde* publikatu zuen Mohamed Atta-ren egunari zatiak elkarren parean jarri nituen eta berdintasun ideologiko anitz susmatu: borroka armatua bideratzen zuten erakunde guztiek sekta kutsua zuten. Handik laster James Ellroyen amerikar trilogiaren bigarren atala leitu eta gogoan neukan istorioaren eramateko doinua kausitua nuen. Txotx Iparraldeko gudariaren bilakaerak bortitza behar zuen, gogorra, politika eta sexu aldetik ere bai.

Eusko Armadak ezagutzen ditugun armada klandestinoen antz handia du eta Txotx armada horretako edozein izan daiteke: buruzagi karismatiko baten menpe erortzen den mutil baten kontakizuna da, lehen ekintzatik ihesean zehar preso sartzen duteneraino. Ipuinean ongi agertzen da nola armada horiek gizartea osoan, beren pentsa eta ekin-sareetan gatibatzen duten, beraiek bezala gizartea klandestinitatera plegaraziz. Eusko Armadaren eta hegoaldeko ATE erakundearen

arteko loturak nabarmen daude, lotura instrumentalizatuak, xantaia logika batean oinarrituak.

Ipuin horrek beste berezitasun bat badu: Yves Kerguelen komisarioaren begiez *etsaiaren* ikuspuntua ekartzen du narraziora. Gorrotoaz baino, Kerguelenen begirunea idaztea ez zait hasieran erraza izan. Baina garrantzitsua iruditzen zitzaidan beste errealitate batean jarduten duen batek gure tragedia “irreal” nola baliostatzen duen azaltzea. Komisario horrek gai minberarekiko *distantzia* oparitzen die euskal irakurleei. *Herriak bizi behar du* izkiriatu nuen garaian, nigan halako traditze sentimendua neukan, baina aldi berean, maite nituen garatzen zihoazkidan Txotx eta Kerguelenen bi pertsonaiak, miralako itxura berriz ostaten ari banintza bezala.

Aitortu beharra daukat azkenik, ipuin horretan erabili nuela lehen aldikoz Otsabide herriaren izena, *Zeruetako erresuma* osoaren eta beste zenbait kontakizun solteren paraleku bilakatu dena. Lekuen, gertakarien eta jendeen errealitatea ahalik hurbilen fikzioratzeak, idazleari bezainbat irakurleari, ideologietan irakin pasioak ezabatuz, bere historia propioa arrotza balitz bezala hartzea ahalbidetzen dio. Aipatzen nuen distantzia horrekin, funtsean dakitelarik egiazki ezagutzen duten errealitate konfliktibo batez ari dela liburua. Psikologoek gauza bera egiten dute eriak neurosia, paranoia eta histeriatik libratzen laguntzeko.

Harpe ilunetik ateratzeko fikzioaren gerizarik gabeko gogoeta bat da, maneran Simone Weilen testuetan oinarritua: utzi pentsamendua hegaldatzera, emendatzera, multzoka antolatu eta ikusi noraino iristen garen. Testua amodio-desamodio baten kronika da. *Elpides* azkenik, Irakeko gerla hasi zenean papereratu da, borroka armatua sostengatzen zutenek amerikarren Irakekiko eraso sutsuki salatzen zutela ohartzean. Kontradikzio horren agertzeko Sokrates pertsonaia egokia zitzaidan. Eta dialogoaren izkiriitzea joko atsegingarria.

Hirukoren helburuak (!)

Ez dakit liburu bati helbururik ematea komeni den. Irakurleak nahi duen bezala hartzen du, idazleak egiten dion proposamena. Espazio partekatu horretan juntatzen dira izkiriatazalea eta leitzalea. Dena dela, *Hiruko* atera zenean erdietsi nituen oharren arabera, bi ildo urra nitzake:

- Lehenik, zorionak, liburu ederra da, libreki idatzia, ados nago eskaintzen duzun ikusmoldearekin.
- Bigarrenik dudak eta lotsak. Lagun batek deitu ninduen samurkiro jakiteko ez nintzenez deprimitua. Alabaina Euskal Herria kitzikatzen duen gai horretaz ekiteko gutxienez zainetarik eri desesperatua izan behar da. Funtsean publikoki, adiskideen artean berean, zer gerta ere, aipatzen ez diren gaiak agertzen nituen. Baten batek halaber kasu egitea gomendatu zidan. Gauzak

egiten ditugu biolentziarik ez bailitzan, alta hor delarik, pentsamendu ba-koitzen atzealdean, bermarri eta zutabe gorde, egunkarien lehen orrialdeetan, pipil, gure urratsak baldintzatzen eta mugatzen. Zenbaitek diotena ez da baitezpada egia: ETA epifenomeno bat da, ETA baino urrunago joan behar dugu, ETA izan ala ez izan. Baina bada.

Hirukoren helburuak halatan bikoitzak dira. Hasteko, gogoetaren haztea, haztea gure baitatik. Gaztelaniaz edo frantsesez irakurtzen ditugu analisiak, batzuetan arras besteetan miresmenez betea, *Europe* aldizkariako Francis Marmande jaunarena adibidez, baina ez gaituzte hauek gure arteko dialogoaren bultzatzaera gonbidatzen. Alderdikoiegiak dira. Piztia asetzen baizik ez dute. Argi bego gainera piztiaren ez bazkatzeak ez duela errango Euskal Herriari maitasuna zor ez diogunik. Ez bagenu herria maite ere, zer? Hori izan daiteke *Hirukoren* irakaspenetarik bat: borroka armatuaren alderako zalantzak ez dira nahitaez anti-euskalduntasunaren zigiluak.

Hiruko obran behin baino gehiagotan azaltzen dut liburua egina dela gazteak, gure seme-alabak hots, borroka armatuaren tentaziotik urruntzeko, salbatzeko, borroka horretan dabiltzanak negatiboki erakutsiz, poesia eta epikotasunik gabe. Euskaldun izateak, euskaradun izateak ez du gaztea edo jendea ideologikoki borroka armatuaren sostengatzaera ekarri behar. Nahi duen erako euskalduna izan daiteke, luzarako preso edo Star Academyko jokoan parte-hartzaile. Euskaldun-tasunaren eredu bakarrik ez da, izan da eiki, baina gaurkoan edonork bere bizia plazer duen eralat eraman dezake, determinismo politikoetarik urruti. Adibidez idazle baten alabak ez du bortxaz idazle izan beharrik, aitatik semerako katea gure kulturaren beti hobetsia baldin bada ere. Ez gara fotokopiagailuak.

Ikusi dugu, beraz, nolako ondorioak dituen gure pentsamenduan berrogei bat urte hauetan bizitzen dugun biolentziaren ekonomiak, nola iragan den euskal kulturaren mundutxo, idazleak batez ere, banda armatuetako ekileak papereratzean, gudarien konzeptutik terroristarenera. Azkenik *Hirukori* behako bat eman diogu.

Ibai anitzetako erreka da. Konturatzen gara gai arras zentrala dela eta euskaldunen gogoeta ahalmenaren onerako baizik ez baldin bada, premiazkoa dela hortaz elkarrekin hausnartzea. Gainera gaurkoan, borroka armatuaren on-iturriak agortutat ematen direnean, ohartzen gara badirela oraino nostalgikoak, *revival* bat amesten edo borrokaren mehatxuaren xantaia eta kontrola tresna “etsaien” aurrean bezain euskal jendartearen gainean hegaldatzen uzten dutenak.

Sua koloka dago.

Euskal literaturak betidanik zirikatu du alor hori, gutxi edo aski, argiki edo metaforikoki, literaturaren baliabideak oro erabiliz, azken hamarkada honetan solasa zinez argiago datorkigularik. Literaturaren egitekoetarik bat da, berrehun

urte hauetan larrutzen eta biktima gisa plantatzen gaituen euskal tragedia etengabearen anbiguitateak lumapera ekartzea. Distantzia horrekin, hitza bederen aska daiteke eta mintzaldia gara, emenda, zabal “etsai ideologikoak” direnekin ere. Aurreiritzi eta anatemarik gabe.

Literaturaren jokia mirail eta aldi berean memoria-leku geratzea da. Gertatzen da bistan dena, batzuetan, mirailean agertzen zaiguna ez zaigula gustatzen. Baina zer? Behar al da horregatik miraila oihal beltzez estali, hautsi, ezeztatu? Halaz ez zaio idazleari glosarekiko jatortasunik eskatzen. Libre da. Edozein aldetara plegatu arren, idazlearen pentsa-libertatea irakurlearenarekin ezkontzen dela uste dut.

Mina eta artifizioa

Harkaitz Cano

BRODSKY ETA BIOK

Barkatu neure buruaz hitz egitea, baina, hitz egin ote dezakegu idazleok beste ezertaz? Nork bere gatazkaz, nork bere buruarekin dugun borrokaz, tentsioaz harago? Beti bidelagun bat izatea komeni da, ordea, eta Joseph Brodsky hartu dut gaur gidari. *Del dolor y la razón* bere liburua, zehatzago. Hasierarako, esaldi hauxe hartu diot maileguan: «Batzuetan, edozer egiten dugula ere, pulpiturako bidean jartzen garen sentipena daukat. Eta idazle izan ala ez izan, komeni da pulpiturantz joateari uko egitea».

Ez nago seguru euskal idazleok munduari egin diezaiokegun ekarpenik interesgarriena euskal gatazkari buruz idaztea denik. Ez nago seguru zenbait mundu alegiazko eta zenbait literatura klase kanonizatu ditugun liburuekin amaitu zirela diotenekin ere. «Ezin da mundu alegiazko edo fantastikoei buruz idatzi *Obabakoak* irakurri ondoren!» diotenekin, kasu bat aipatzeagatik. Hala dela sentitzen badugu, gure ezinagatik eta gure talentu faltagatik da, ez beste ezerengatik.

Eta bestalde, ez naiz euskal gatazkaz gehiegi idatzi dugula uste duten horietakoa. Euskal gatazkaz gutxiegi eta txarto idatzi izan dugu ia beti. Askoz hobeto, askoz zehatzago, askoz ere sinzeroago idatzi beharko genuke, lukete, zenukete, nuke.

Literatura ez al zen gure territorio libre bakarra? Edo euskara al zen? Berdintsu da. Ez ote dugu gehiegi mugatzen literaturak eman dezakeena? Ez ote dugu modei xorro-xorro jarraitu eta azkarregi pulpiturako bidea hartzeko joera, korronteak eraman gaitzan errazegi uztekoa? *Ote* eta *omen*. Idazle bati asko laguntzen dioten hitzak dira biak. Zerbait bururatzen zaionean “ba ote?” galdetu behar izango lioke bere buruari eta eszeptiko agertu. Egia bat saltzen diotenean ere ez luke erositako prezioan birsaldu behar “omen” hitzaren galbahetik pasatu gabe.

Baldinbaitere Brodskyk lagunduko ahal dit, pulpitutik aldentzen.

HAURTZAROA

Franco hil zen urtean jaiotakoa naiz. Nola ohartu nintzen ni orain gatazka deitzen duten horren existentziaz? Bat eta lehenbizi, bizi nintzen auzoko kaleak kartekez beteta zeuden. Afixen artean bizi ginen. Afixak koloretsuak ziren eta ironikoak ere bai: garai hartako politikariak detergente saltzaile ageri ziren argazki-muntaia bat dut gogoan. Dixan, Ariel eta zegokion detergentearen ordez, alderdien siglak hantxe eta hautagaiak harro kartoizko detergente poteak erakusten. Artean umea izanagatik ez zait eslogana ahaztu: «Primero nos dan mierda y luego nos venden jabón». Horrelako zerbait zen. Deigarria, koloretsua. Duela zenbat? Hogeitaz? Gehiago? Ni nintzen umeak ez du sekula ahaztu. Ulertu gabe ere, gogoan hartu nuen. Gauza bat garbi zegoen behintzat: haiek ez zuten xaboia saltzen.

Gatazkaren bigarren arrastoa, gomazko pilotak. Manifestazioa zegoela eta etxetik ez ateratzeko gurasoek. Hurrengo egunean, Geltoki Kalean bizi zen Iñaki lagunak harro erakutsiko zigun errekreoan bere etxeko leihotik sartu zen gomazko pilota gotor hura, gerra-altxorra bailitzan. Haur jolasak ziren, finean. Hori eta anaia nagusiren bat zuen norbaitek kontatutako zehaztugabekeriaren bat.

Gatazkaren hirugarren arrastoa. Ate itxi bat eta bisita ezohiko orduetan. Ikaskide baten gurasoak etxean. Zerbait serioa, baina zer ote? Gure etxean abokatu bat izan eta abokatu baten premia zuen norbaitek.

HAGINA

Hagina. Izenburu horixe zuen 1999. urtean Jose Luis Otamendik argitaratutako *Euri kontuak* liburuko azken ipuinak. Nire iritzian, azken urteotan euskaraz idatzi den ipuinik onenetakoa da *Hagina*.

Ba al da ipuin honetan euskal gatazkarik? Gatazkak bai, franko. Neba-arreba batzuk dira protagonista. Nebak hamabi urte bete berriak, bere buruarekin gatazka: ume izateari uzten ari zaio eta ez dago seguru hori gustatzen ote zaion ala ez. Hori baino gauza gatazkatsuagoak gutxi, partida ume baten buru barruan gertatzen denean. Arreba txikiago bat du gainera, gurasoen begietako nini bihurtua dena. Lagun bat ere badu, hamabi urte bete dituenean “kaxako umea”, adoptatua, dela esan diotelako lur jota dagoena. Erreka bazterrean jolasean dabilzala, hagin bat topatu dute. Hagina patrikan hartu eta arrebari erakutsi dio neba nagusiak. Zer bururatuko arreba txikiari eta jabeari bueltatu behar zaiola. Arreba txikiak harrিতuta utzi du neba: zapata-kaxa batetik atera duen egunkari ebakin batean ageri den hildako baten argazkia erakutsi dio: autopsiak hagin bat falta zitzaioela dio. «Berea da hagina» esan dio arrebak, nebaren harridurarako, munduan aho bakar bat balitz bezala, eta aho horri falta zaion hagina topatu izan balu bezala.

Ipuin unibertsal bat, ederra. Gure minari buruzkoa. Xume eta ondo emana: Otamendik hagina erakusten digu, lehenago poema liburuetan minari eman beharreko lurraren kontzientziaren ikur bezala.

Hor dago mina. Hagina ibaira botatzen du euripean umeak ipuinaren amaieran. Errekarri bihurturik jarraituko du haginak bueltaka. Eta haginarekin, minak. Denon mina hortxe, errekarren trosta eternora kondenatua.

Berriro diot: 1999. urtea zen. Hitz egiten al zuen orduan inork euskal gatazkak literaturan zuen presentziaz? Zergatik ez da ipuin hori inongo antologiatan agertu? Inork ez al zuen hagin hori nola kentzen zioten sentitu?

Nik bai.

NIK IDATZI NAHI NUENA

Etxean jazz diskoak entzun, hamabi urterekin *Alguien voló sobre el nido del cuco* filmarekin txoratu eta bi horiek lotzen zituen nobela ero bat idaztea zen nire ametsa. Demagun idatzi nuela nobela hori. Demagun irakurleek urrun sumatu zutela nobela hori beraien errealtatetik. Tronpeta-jotzaile bat zen bertan protagonista, Bronxen jaioa, baina deitura euskalduna zuena. Nire editoreak arrazoi zuen. Urruti nenbilen. Beharbada kasu egin behar nion tronpeta-jotzaile beltza soinujole argentinarraren bihurtzeko bere gomendioari. Baina jada berandu da soinujole bati buruz idazteko. Dagoeneko idatzita dago nobela hori.

NIK IDATZI NAHI NUENAREN ONDOREN IDATZI NUENA

Ordea, idazlea ez da isolatuta bizi. Leporatu egiten diote bere urruntasuna irakurleek urrun sumatzen badute. Irakurleak idazlearengana gerturatzen dira; idazleak popatik hartzera bidal ditzake txakurraren salara, jakina, —utikan urrutira!—, baina “hi haiz urrun dabilena” esango diote orduan irakurleek. Idatzi guri buruz. Idatzi gaur. Idatzi hemen, esango diote. Atxagak ere hitz egin zuen bere garaian *Gizona bere bakardadean* idaztean presio sozialak izan zuen garrantziaz. Jendeak nolabait “eskatu” egiten zion liburu hori idaztea.

1998. urtean, bolo-bolo zebilen eztabaidetako bat, hauxe: zergatik ez dago nobela poliziakoa euskaraz? Zergatik dagoena hain artifiziala suertatzen da eskuarki? Bo, materiala eta gertaerak bazeudek behintzat eskura! Ausardia falta ote da? Talentu falta, berriz ere? Distantzia nahikorik eza?

Talentu falta leporatzen didatenean haserretu egiten naiz ni. Jarria nuen helburu berria: nobela poliziako bat idatziko dut. Hemen. Gaur. «*Chicago, años treinta* bazen, *Pasaia, años noventa* egingo diat nik».

Helburua jarrita dagoenean, zein da hurrengo pausoa?

1. Truman Capote bihurtu eta *Odol hotzean* hartzea eredutzat. Gertaeren berreraiketa zehatz bat egitea. Benetako gertaerak kontatzea. Edo zuzenean, liburu dokumental bat egitea, bibliografian sakonduz, lekuko eta protagonistekin hitz eginez, Ignacio Martínez de Pisónek egin berri duen bezala *Enterrar a los muertos* (2004) saioan, José Robles errepublikarraren desagertzea abiapuntutzat hartuta.
2. Fikzioa egitea.

Bigarren bidea aukeratu nuen. Parabola bat egin nahi nuen, ez dokumental bat. Irakur ditzadan nobela beltzak. Ikus ditzadan film beltzak. Jendeak erre egiten du film hauetan, danbatekoak ematen ditu, pistola dauka, agente dobleak agertzen dira, ustelkeria nagusi da komisaldegietan (salbu eta iritsi berri den gazte xalo idealistaren kasuan), iheslariak arrazoi bat dute ihes egiteko —edo akaso ez—, epaiketetan herri epaimahaiak daude... Ez didate ezer askotarako balio film beltz eta nobela beltzetako konbentzioek. Ala agian bai? Hain ondo funtzionatzen dute, hain ongi olioztatzen dute konbentzioek istorioaren haria eta mekanismoa... Zerbait interesgarria aurkitu dut behintzat. Hara, zer hitz interesgarria: *konbentzioa*. Neronek ere konbentzio batzuekin jokatu beharko dut. Irakurleak fede apur bat beharko du nigan, nik beragan daukadan bezala, bestalde. Ez al zen bada liburua irakurlearen eta idazlearen arteko kontratua?

Egin dut, gai, giro, pertsonaia eta motiboen hautaketa. Eta horren segidak efektu artifiziala sortzen omen du. Boxeatzaileak eta ertzainak, eta ekintzaileak eta tanatoriora bisita bat, eta hilketa bat biktimaren etxean bertan, segurtasun arau guztien kontra. Artifiziala omen, diote. Artifiziala zeren ondoan? James Ellroyren nobelen ondoan? Ez dira Ellroyren liburuak muturrera eramandakoak? Ez dira artifizialak? Los Angelesen dena gertagarri dela uste dugu eta ez Pasaian? Ez ote da izango ez garelako Los Angelesen sekula izan? Zein da irtenbidea orduan? Zein da tesia? Orduan eta urrunago orduan eta sinesgarriago? Distantziak hobetu egiten ditu fikzioaren konbentzioak? Urruneko irakurleen begietara hobeak ote dira liburuak gertukoentzako baino? Urruneko idazleak hobeak dira oro har irakurle gehientzat, beraz, alderantziz ere betetzen ote da ekuazioa? Liburua gertaera pilaketa artifiziala dela esaten dit norbaitek. Berriro galdetzen dut: artifiziala zeren ondoan? «Egunkariak irakurri besterik ez dago...» esaten didate. A, egunkarietako errealitatearekiko desberdinak dira beraz gure nobela beltzak. Eta egunkarietako errealitatea, ez da artifizioa? Ez da konbentzioa? Areago, ez ote dute komunikabideek gero eta gehiago nobela beltzeko konbentzioetara eta hizkuntzara jotzen zenbait albiste formulatzeko garaian? Baina aurreratzen ari naiz, barkatu. Oraindik ez dut liburua idatzi. Nobelak ez dira hain azkar idazten.

Hautatu ditut pertsonaia batzuk, nioen. Komando bateko ekintzaileak. Bi emakumezko. Infiltratu bat. Polizia-fisionomista berezi bat. Zer poliziatakoa?

Ertzaintzakoa. Boxeolariak eta *lumpen* iluneko jendea ere badago, fikzioaren mekanismoak olioztatzen lagunduko didana.

Leku bat hautatu behar da orain. Bi aukera bakarrik bururatzen zaizkit eza-gutzen ditudan pertsonaia eta gertaerak kontuan hartuta: Bilbo edo Pasaia. Hobeto ezagutzen dudalako, haurtzaroko erreferente bat delako, Pasaia aukeratzen dut.

Dokumentazio lanak ez nau obsesionatu izan inoiz. Hala ere, gaia gertukoa izaki, dokumentatzea erabakitzen dut.

1. Egunkarietatik jakin dut Pasaian zakur borroka klandestinoak antolatzen direla pabiloietan.
2. Egunkarietatik jakin dut txatarra lapurrak daudela portuan.
3. Ertzantzari buruzko liburu irentsezin bat irakurrita dakit badela Ertzaintzan kolokialki KGB deitzen duten departamentu berezi bat.
4. Neronen esperientziagatik dakit (hamabost urte nituenean Hernaniko Young Play diskotekara joan eta egun hartan boxeoko konbate bat zegoela-eta sartzen utzi ez zigutelako), Young Play dantzalekuan boxeoko borroka egin izan direla inoiz.

Bi urteren buruan kalean da nobela. Nobela idatzi ondoren lagun batek baino gehiagok leporatzen dit nobela ez dela sinesgarria, artifiziala dela, muturrera eramana dagoela, hori ez dela Pasaia. «Zergatik?» galdetzen dut. Erantzuna:

1. «Zakur borroka klandestinoak, Pasaian? Mesedez!»
2. «Txatarra lapurrak? Faborez! Bitxi-dendak lapurtzea zeukaten!»
3. «KGBa Ertzaintzan? A zer fantasmada! Telebista bateko serial baterako igual baina nobela serio batean...»
4. «Boxeoko konbateak Young Play-en? Bortxatuegia egoera! Polikiroldegian balitz, akaso...»
Eta gainera, azken eztenkada nire harrotasunari: «Gaur egun ez du hemen inork boxeatzeko» eransten dute.

Gero utzi egiten naute irakurle horiek eta James Ellroyrekin joaten dira *dry-martini* batzuk edatera. Oso estimatua azken edari hori, bidenabar, arrantzale pasaitarren artean. Los Angeles, Hollywoodeko izarrak, txantajea. Horiek bai, errealistak.

Sinesgarritasuna baino, zirrara bilatzen nuen nik gehiago.

«Komandoek ez dute horrela funtzionatzen». Hori ere esan zidaten. Eta horren ondoren aletzen zidaten esplikazio luze eta aspergarri bat. Bost axola zait

komandoek nola funtzionatzen duten. Hori baino nahiago dut alemaniarrek hitz batekin deskribatzen duten eta beste hizkuntza askotan baliokiderik ez duen hitz baten atzean dagoena ulertzen saiatu: *SCHADENFREUDE*: besteen minaren aurrean sentitzen dugun poza. Energia eta denbora mugatua da nobela bat idazten ari zarenean. Ez dut galduko behar baino denbora gehiago gauza gehigarrietan, konbentzioak erabiliko ditut sortzen zaizkidan arazoak konpontzeko, fikzioa erabiliko dut istorioa indartzeko, egiatzko zirrara indartzeko —horretarako egiaren pentzura jardun behar badut ere—. Pertsonaien barne-prozesuak interesatzen zaizkit eta horiek esplikatzeko errealitatea traizionatu behar badut, horretarako komandokideen bizitzak faltsutu behar baditut, egin egingo dut.

Pertsonaia errealak eta irakurle errealak, horra gakoetako bat. II. Mundu Gerrari buruz idaztea jenero bat da. II. Mundu Gerrari buruzko nobela on asko idatzi dira. Sinesgarriak ez izan arren nobela ederrak diren asko ere idatzi dira. II. Mundu Gerrari buruzko nobelak irakurtzen dituzten irakurleetatik zenbat izan dira II. Mundu Gerran? Gerran izan direnentzako soilik idatzi behar ote da? Horretarako daude memoria liburuak. Diarioak. Diarioen zalea naiz oso, gustatzen zaizkit, gero eta gehiago, baina nik ezin dut halakorik idatzi. Nik fikzioa egin nahi dut: ez diario bat, ez kronika liburu bat, ez liburu politiko bat, genero beltzeko liburu bat baizik.

Kontua da, ETAko ekintzaileak eta ertzainak agertzen diren liburu bat idatziz gero, topatu egingo dituzula goiz edo berandu zure pertsonaiak kalean. Horretaz kontziente izan beharko ote nuke derrigor istorio hori idazten ari naizenean? Beharbada bai. Beharbada, idazle batek idatzi beharko luke beti bere pertsonaiak kalean ikusteko aukera buruan izanda. Melvillek idatzi beharko zukeen Akab kapitaina, edo areago, Moby Dick berbera, azken portuko tabernan ron batzuk hartuz topatzeko aukera kontuan hartuta.

Hala egin ote zuen Melvillek? Hala egiten dutenak ote benetako idazle bakarrak?

Litekeena da.

Demagun urteen poderioz eta txiriparen txiripaz, nire liburuaz ekintzaile batekin eta ertzain batekin hitz egiteko parada dudala. Biek irakurri dute. Bati asko gustatu zaio eta besteari ez hainbeste. Demagun ni harritu egiten naizela: alderantzizko erreakzioa espero nuela, lepoa egingo nukeela haiekin hitz egin aurretik, gustatu zaionari ez zitzaioa gustatuko eta hainbeste gustatu ez zaionari baietz. Dilema ederra. Erantzule ote naiz ni nire irakurleez eta haien iritziez? Frakaso bat ote da erreakzio alderantzizkatu hori?

Zenbait egun lorik egin gabe.

Disgustua pasatzeko film bat ikustera noa: Sean Pennek asmatikoarena egiten du filmean. Ventolin inhaladorea hartu eta salbutamol dosia irensten du aldiro.

Sean Penn aktore ontzat daukat baina gaizki erabiltzen du inhaladorea: biriketarik sufritzen duen orok dakien legez, *txutea* hartu aurretik astindu egin behar izaten da eta gero sakon arnasa hartu. Delikatua da oso operazioa: inhaladoreari sakatu behar zaion uneak bat etorri behar du aspirazio momentuarekin. Horrela, Sean Pennek ez du inhaladorea astindu, eta ez dator bat sakatze unea eta aspirazioa. Sean Penn ez da sinesgarria asmatiko bezala... lau urte zituenetik inhaladorea erabiltzen duen hogeita hamar urteko asmatiko kroniko baten begietara ez behintzat.

Baina Sean Penn aktore handia da, hala ere. «Zer ondo egiten zuen Sean Pennek asmatikoarena!» esango dute zinema irteeran denek. Eta arrazoi guztiarekin esango dute, gainera.

Aplikatu inhaladorearen adibidea euskal gatazkari: asmatiko kronikoentzat bakarrik idatzi behar al da literatura? Ala gainerako irakurleentzat ere bai?

Denentzat, litzateke erantzuna. Jakina. Baina kontua da, beharbada, benetako asmatiko batek inhaladorea erabiliko balu kameran aurrean, ez litzatekeela zinemako konbentzioen barruan sinesgarri. Londresko antzoki batean bost urtez antzezlanaren amaieran negar egiten zuen aktorearen istorioa gogoratu bestela: nola egunez egun obra bera egiten zuelarik, bost urteren buruan, ama hil zitzaiolako antzektokian zinez negar egin zuen aldi hartan —tranpaldo gainean benetan negar egin zuen aldi bakarrean—, bere agentea hurbildu zitzaion kamerinora funtzioaren amaieran, esateko, zer eta, bazela ordua antzezlanaldatzeko, bost urte asko zirela, eta gau hartan negar egin zuenean, artifizialak suertatu zirela bere malkoak.

Konbentzioa: egia ez baizik eta egiantzekotasuna bilatu behar da. Istorioaren zirrara eta tramaren garapena ez dut zapuztuko errealismoaren aldarean. Norberak bere arauak ditu eta hori da nire arauetako bat.

Zein ote edo zein omen ondorioa? Dauzkagun istorioekin nobela poliziako sinesgarriak ez egitea gure talentu faltaren errua dela, lehen-lehenik. Bigarrenik, irakurlearen eta idazlearen arteko konbentzio kontratuak garbi ez izatearena. Nik idatziz paratzen badut *CIA* eta *Asuntos internos* eta *la cosa nostra* eta *Bloody Sunday*, horrek mila oihartzun ekartzen ditu literatura irakurlearen burura, ez dago gauza handirik esplikatzen beharrik, jada irakurleak eraiki du bere *atrezzo*a, bere giroa, prest dago ekintzarako. Areago, *Guardia Zibila* esaten badut ere, antzeko zerbait gertatzen delakoan nago. Ordea, nik esaten badut Ertzaintza, oihartzunak ez dira nobela beltzekoak, Tolosako Boinas Elosegueineko txapel gorrienak baizik. Posible da kutsu horiek gaineratik kentzea, baina horretarako lan gehigarria egin beharko du idazleak.

Ez ote dator gabezia horretatik, esaterako, *intifada* eta *apartheid* hitzak hainbeste erabili eta gurera egokitu nahia?

PERTSONAIENGANA HURBILDU

Komunikabideetan eta gizartean xehetasun eta ñabarduretarako lekurik ez dagoela ikusteak haserrearazten nau. Hizkuntzaren erabilera makurrak izutzen nau. *Ha sido detenido un presunto terrorista que ha cometido tres sangrientos atentados*. Non geratzen da “presunto” horren indarra, ziurtasun osoz badio gero esatariak hiru atentatu odoltsu egin dituela? Kazetaria epaitegietara eraman ez dezaten premiazkoa den kosmetika zuhur doia al da bere deontologia guztia?

Brodskyk hauxe dio berak bizi izandako garai komunistari buruz: «Amesgaizto hura bizi izan genuen askorentzat, eta batez ere amesgaiztoaren aurka borrokatu zutenentzat, kontsolamendu moral handi samarra izan zen hori: gaizkiaren aurka iraun edo borrokatzen duena automatikoki zintzo sentitzen baita, eta jada ez da bere burua aztertzeaz gehiago arduratzen». Horra, literaturaren ardura zein den: beren burua aztertzen ez dutenak ere aztertzea, haiek beren burua kanpotik ikus dezaten behartzea, sinplifikazioak birrintzea, etsaiaren estatusa egoera irristakorra dela frogatzen saiatu eta ulertaraztea irristakortasun hori norbera bere buruaren etsai bihurtzeraino iristen dela askotan.

«Ezinegona sortzen didana da era egoki batean adierazteko arazoak dituen pertsonak beti jotzen duela ekintzara. Eta ekintzaren hiztegia, nolabait esatearren, bere gorputzera mugatzen denez, bortxaz aritu beste aukerarik ez du, bere hiztegia arma baten bidez handitzen du, berez adjektibo bat erabiltzea nahiko lukeenean». Brodsky berriro. Eta idazleak adjektibo bihurtu nahi luke orain, zerbaitetarako balioko badu bere lanak.

MINA. NEUROLOGIA ARIKETA

Mina daukanak arrazoia berea dela uste du. Minak ekiteko indarra ere ematen dio. Idazlearen zeregina da minak eta arrazoiak askotan zerikusirik ez dutela frogatzea. Eta hori nola lortzen du idazleak? Ez jainko bat balitz bezala: deabrua bera balitz bezala baizik. Sufritu duenari beharbada kalean aurkituta eman egingo diogu arrazoia, guri ez daukala iruditu arren. Baina gure liburuetako pertsonaiekin ezin dugu hain era paternalista eta koldarrean jokatu. Deabru narratzaileak (narratzaile deabruak) ezin du horrela jokatu. Narratzaileak, liburuko pertsonaiak besteen minera eramango ditu arrastaka, besteen mina uler dezaten saia daitezten.

Eta gero dago min neurologikoan *alegiatzko min* izendatzen dutena. Hau da esperimendua: bi eskuak karpeta baten gainean jarri eta orratz batekin zulatzen badizkizute, esku bietan sentitzen duzu ziztada. Aldiz, neurologoek frogatu dute operazio hau baldintza zehatzetan hainbat bider egin ondoren, eskuetako bat karpetaren azpian jarri eta esku horren orde zure atzean ezkutatuko beste pertsona batek jartzen badu bere eskua karpeta gainean, bi eskuak —zurea eta lagunarena— ziztatzean, lagunaren ziztada ere zerorrena balitz bezala sentitzen duzula. Begiek

engainatu egiten zaituzte. Idazlearen eskua nekez dago karpeta gainean. Idazlearen eskua karpeta azpian dago babestuta gehienetan, baina berea bezalakoa den, bereak bezala bost hatz dituen esku bat ikustea nahikoa du min hori berak ere sentitzeko. Eta alferrik esango diozue gero idazleari ez duzuela bere eskurik ziztatu. Berak sentitu duen mina ere benetakoa da.

«Ez da liburu ona baina ezagun du sufritu duen pertsona batek idatzia dela» entzun nion behin irakurle bati, delako liburuari onespina emanez. Hala, filma amaitzean kreditu tituluetan «benetako istorio batean oinarrituta» dagoela gaztigatzen diguten film kaskar horiekin gogoratu nintzen. Ez ote digute benetako gertaera batean oinarrituta daudela esaten duten film horiek benetako oinarri hori filmaren eskasa barka diezaiegun, aringarri bezala, koartada bezala erabiltzen? Ez ote daude, gainera, beren filmen eskasaz eta makulu horren premiaz jabeturik zuzendari maltzur horiek? «Tira, txar-txarra zen filma, baina benetako istorio batean oinarritua dagoenez...».

Bereizi behar dira bi gauzak: benetako oinarriak ez du filma benetako egiten. Arrazoia ez dago beti sufritu duenaren aldean. Erredentzioa ere ez.

Baina arrazoi zuen Oscar Wildek: mina dagoen lekuan, zoru sakratu bat dago. Mina dagoen lekuan, zabiltza tentuz, begiratu arretaz non zapaltzen duzun.

Mina duenak arrazoia ematea nahi du, eta ez dizu artifizioa barkatuko —ezta ustez bere mesedetan erabiltzen baduzu ere—.

MASAREN MALKOAK, FRIBOLIZAZIOA, ETA ABAR

«Analisi politiko gehiegi eta psikoanalisi gutxiegi ikusten dut nik hemen», aitortu zidan behin Euskal Herrian bisitan zen *Le Monde* egunkariko kazetariak. Arrazoi pixka bat bazuen, ziur asko. Edozer delarik ere euskal gatazka deitzen zaion hori, askoz ere errazago azaltzen dira egoera asko irakurketa afektiboa eginez irakurketa politikoa eginez baino. Irakurketa eta interpretazio afektibo hori ez dute komunikabideek landu. Ez behintzat, zenbait filmetako soinu banda anpulosoetan orkestra soka sekzioek duten funtzioa betetzeko baino areago, hau da, sentimendu primarioak sakatu eta giza talde batzuen aldeko negar anpulu errukigarriak sortzeko. Eta guk gorroto ditugu negar egin dezagun hor jarri dituzten biolin negar-eragile horiek, efektu berezi pavloviano-konduktista bezain primarioak. Negar egin behar badugu, egingo dugu. Baina ez haien biolin doinu anpuloso horien erruz.

Gatazkaren irakurketa afektibo horretan dago ziur asko, azken aldiko hainbat libururen ekarpena. *Bizia lo* liburuarena, nola ez, baina baita bera baino lehenagoko beste testu batzuen ere (Jokin Muñozek, bide batez, *Bizia lo* baino lehen *Joan zaretenean* eleberria ere idatzi zuen, eta hor ez al zegoen abiapuntu moralago bat? Ez al da hor dilema moral bat liburuaren motor nagusia?

Intimotasunera eta mundu afektibora errazago hurbiltzeko gatazkara aurrez hurbilpen morala egin izanak lagun dezake, apika?).

Etsaia besteak dira izatetik *etsaia ni naiz* horretarako pausoa azal daiteke joan-etorri etiko-moral eta jardun filosofiko nahiz silogismo engainagarrien bidez. Baina *etsaiaz* hitz egiten hasten garenean, etsai hori *nire arrebaren mutil-laguna* bihurtzen dugunean, salto handia dago, plus afektibo horrek asko esango baitu une horretatik aurrera pertsona horren jokabideaz, bere hautuez. Sinesgarritasuna hor bilatu behar da, beharbada. Ez da hainbeste begiratu behar apika guk deskribatzen ditugun balizko ekintzaileen eguneroko bizimodua benetako ekintzaileenarekin bat datorren ala ez, baizik eta “nire arrebaren mutil-laguna ere baden delako etsai hori” neronek jarritako lehegailu baten erruz ezker zangorik gabe geratu denean niri sortu zaizkidan (edo sortu ez zaizkidan) kontraesan, bihotz-zimiko, estutasun eta zalantzen kontaketa horrek behar du sinesgarri.

Ez dago kontua *Lila dit ça* (Ziad Doueiri, 2004) filmean aipatzen den azken muturreraino eraman beharrik ere: «Alutxo samur baten eta Palestina askatzearen artean aukeratu behar banu, alutxo samurra aukeratuko nuke nik» dio bertan ezagutu berri duen neskarekin txoratuta dagoen Chimo pertsonaiak, Marseillako errebaletan bizi den protagonista arabiarrek. Askok esaten du esaldi horrek. Beroaldi bat besterik ez zen? Hotz-hotzean ez ote zuen Chimok halakorik esango? Nazkatuta dago berari oso zeharka eragiten dion eta aurreko belaunaldiengandik jaso duen gerra horren zama pairatzeaz? Balio galera baten adierazle al da esaldi hori? Txoriburu baten gustu txarreko ateraldia? Nola interpretatzen du hori ikusleak? Eta ikusle arabiarrek? Inkesta bat egiteko modukoa da esaldia, baina gaur egungo euskal gazteen artean ere... Eta hemen ez naiz harago joatera ausartzen. Benetan pentsatzen du hori Chimok? Ziur asko ez, baina berez atera zaio ateraldia, eta beraz, egiaren ernamuina bederen badu esaldi horrek atxikia.

Fribolizatu eta burla egin al diezaioke era horretan arabiar batek Palestinako kausari, ehundaka mila pertsona erail eta oraindik ere egunero errepikatzen den sufrimendu eta min ikaragarri horretaz trufa al daiteke lotsagabe eta zabar? Woody Allenek, era jostagarriagoan, *Radio days* (1987) filmean antzeko zerbait adierazten zuen, juduaren ikuspegitik bere kasuan: Israelgo estatua eraikitzeko dirua biltzen zuten umeek asteburuetan kalean, eta diru hori euren gustukoena zen Mendekatazaille Maskaratuaren super-heroiaren jostailuzko eraztun bat eta izozkiak erosteko erabiltzen dute, estatu juduaren eraikuntzarako bidali beharrean. Rabinoak errietan egiten die gero. Belaunaldi kontua da, baina, ez ote lukete Woody Allenen filmeko ume horiek hazitakoan *Lila dit ça* filmeko Chimorekin mahai batean aurrez aurre eserita Palestinako gatazkari buruzko ikuspegi interesgarri bat izango? Nork esango die ezetz? Nork esango die friboloak eta legitimitaterik gabekoak direla? Hamarkadaz hamarkada arazoa endekatu eta eternizatzea besterik lortu ez duten aurreko belaunaldietako agintariek?

Afektibitatearen eta *tic* friboloen atzean dauden sentimenduak ikertzea ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. Beharbada, bi horien baturak uste baino emaitza hobeak eman ditzake. Literaturan ematen ditu. Eta liburuak izan daitezke testigantzak jasotzeko lekuak, baina baita errealitatean oraindik egin gabeko esperimentuak egiteko laborategiak ere.

Arteak ez du bizitza kopia behar. Bizitza kutsatu egin behar du arteak, berriz ere, Joseph Brodskyren hitzetara joz.

ALDE AFEKTIBOARI BURUZKO BESTE ADIBIDE BAT

A errepublikarra da eta B falangista. B-k, fusilatzeraz zeramatenean, ihes egin du taldetik. A errepublikarrak, kobazulo batean ezkutatuta, mela-mela eginda eta hotzak akabatzen aurkitu du B falangista. «Hor al dago?» galdetu dio bere buruzagiak. «Ez, hemen ez dago inor» erantzun du A errepublikarrak. B-ri bizitza salbatu eta aurrerantz jarraitu dute soldadu errepublikarrek, kobazuloa arakatu gabe. Hona, gutxi asko, Javier Cercasen *Soldados de Salamina* liburuaren argumentua. Anekdotak horrexek sostengatzen du liburu guztiko korapiloa. Jarrera moral goren bat, errukia, bizitza norberaren idealak baino gehiago maitatzea... Zer dago etsaia barkatzearen erabaki horren atzean? Ziur asko euria dago, falangistaren aurpegi lokaztua, ilea narrats izatea, aurpegia zurbil eta soina makurtuta. A errepublikarrak barkatuko ote zion bizitza B falangistari, egun eguzkitsu batean ileko arraia harro orraztuta lukeen lepa-tentea balitz falangista hori? Ziur asko ez. Irakurketa moralaz harago, lokatzaren irakurketa egin daiteke. Eta lokatzetik irazita azalduko ditugu gauzak, eta lokatzetik hunkituko irakurlea, eta, zilegi bazait esatea, mundua aldatuko ez badugu ere, lokatza geure eskuekin lantzen dugula sentituko du idazleak, zerbait moldaeraza badela tarteka irakurlearen garunean.

ROAD MOVIEAREN EZINTASUNA

Zer egin etxe batean sartuta isolatuta dauden bi pertsonekin? Nola eramán aurrera haria? *Pasaia blues* idazten nuen bitartean sortu zitzaidan arazoetako bat izan zen hori. Brodsky bidelaguna mintzo da berriz, eta arrazoi du oraingoan ere: «Leku itxi batean gertatzen den gatazka bat —etxe batean, adibidez— tragedian amaitzen da beti, espazio laukiluzeez arrazoiaren alde jokatzeko dutelako, eta emozioa kortse batean sartuta geratzen delako».

Esan izan da gurean huts egiten dutela *road-movie* ahalegin guztiek. Errepi-deko literaturak nekez funtzionatzen duela. Txikiegiak omen dira gurean distantziak bidean zerbait interesgarria gerta dadin. Areago, pentsatzeko denborarik edo pentsatzen duena aldatzeko, eboluzionatzeko denborarik ez omen diete ematen euskal errepideek liburuetako protagonistei (ez da erabat egia: hortxe dugu, beste jenero batera joaz, Iturraldere *Kilkerra eta roulottea*).

Madrid-Euskal Herria-Paris ardatza balia genezake, egia. Baina askoz ere joko gehiago ematen dute autobusek. Gogoratu bestela, Atxagaren *Zeru horiek*, edo gogoratu presoak bisitatzera doazen autobusei buruz idatzi izan diren zenbait ipuin (Lander Garroren *Orain galdera berriak ditut* liburuko adibide bat daukat preseski gogoan). Bidaia luze horietan, badago pentsatzeko astia, gauzak gertatzen dira, geldialdiak daude: dispersioa eta presoen urruntzea, presoentzat eta euren familientzat krudela bezain literaturarako bide emankorra da. Hobe halako emankortasunik ez bagenu, egia, min ematen baitit niri ere hau idazteak. Baina narratzaile orojakilea den deabruak badaki hori dela egia. Mina emankorra dela fikzioan erabiltzen dakienarentzat. Erranak erran, hor badago, balia dezagun. Konta dezagun gure mina, eta konta dezagun hausnarrean, luze, autobus bidaiaren iraupena baliatuz, nola sentitzen dugun falta zaigun gahinaren mina.

KARTZELA INGURUKO AUZOAK

Jakina da kartzela duten herrietako ekonomian pisu handia duela kartzelara bisitan doan jendeak utzitako sosen zenbatekoak. Bisita gehien dituzten egunen jakinaren gainean egoten dira saltzaileak eta *stock* berezia ekartzen dute egun horietan. Kartzeletara fruta eramatea nahi izaten zuten garai batean presoek. Fruta erosi eta erosi, hor ari gara denok, laranja kiloka erosten. Herriko jendeari, gu baino askoz diru gutxiago uztera doanari, itxoiteko eskatzen dio fruta saltzaileak egun horietan. Zergatik? Estimazioagatik? Ez, jakina: negozioagatik. Baina zortzi astetako bisitaren ondoren? Negozioagatik hartuko du oraindik ere era edukatuan bezeroa fruta saltzaileak, ala estimu minimo bat hartuko dio bere erosleari?

Saltzaileak jakinaren gainean daude. Badakite kartzelara doazela horiek denak, azentu euskalduna dute, baina, hala ere, ez dute galderarik egiten auzo hauetako tabernari eta dendariak; kartzela beti egon da hor, beraien etxebizitzaren ondoan, memoria dutenetik, eta autobusetik jaisten diren euskaldun horiek laranja asko erosten dituzte. Idatzi gabeko itun bat dago haien artean. Ez ote dio azkenean jakin-minaren harrak barrua jango fruta saltzaileari? «Zer krimen odoltsu egin ote du emakume on puska horren semeak edo alabak?». Ipuin eder bat dago hemen: fruta saltzaileak aukeratzen dituen laranjei buruzkoa. Presoaren amak laranja erosten dituen bitartean zain dauden auzoko gainerako bezeroei buruzkoa. «Estos vascos son unos hijos de puta, pero dejan pasta» esatetik «¡Ya compran naranjas, estos hijos de puta!» esatera pasatuko da denboraren poderioz fruta saltzailea. Eta alde handia dago batetik bestera, baita *hijos de puta* ahoskatzeko maneran ere. Hogei urte urte asko dira laranja erosteko. Baita saltzeko ere. Fruta saltzailearen eta eroslearen artean badago elkar higitze bat, elkar iragazte bat. Hogei urteren buruan, zer pentsatuko du laranja saltzaileak euskal gatazkaz? Ez al da hori ere irakurketa interesgarria? Niretzat, idazle naizen aldetik eta ez kazetari ez eta analista politikoko ere, erantzuna baiezkoa da, dudarik gabe: interesatzen zait transakzio merkantil hutsa dirudien harreman hori. Ariketa polita begitantzen zait fruta saltzaileak buruan dituen euskaldunei buruzko ideien garapena edo deuseztapena.

Xehetasunak euliak bezala akabatzen diren garaietan, idazlearen lana da xehetasun horietan sakontzea, mahai gainean ñabardurak edo laranja eskukada bat jartzea.

TXIKITASUNA ETA UNIBERTSALTASUNA

Nork bere istorio txikia egoki kontatuz gero unibertsala datekeela eta norberak berea kontatu eta berea bihurtu behar duela unibertsal, hori da azken urteotako tesia. Hala esan izan da eta hala da, agian. Hala omen. Ba ote? Ez da erraza, konpai. Ez da erraza, ez ditugulako gurean aipatze hutsarekin mundu guztiak ulertuko dituen esanahiez betetako hitz eta sinbolo asko. *Normandia. Gestapo. IRA*. Pisu berezia duten hitzak dira. Akonplexatuak gara agian, eta bai, txikitasunetik abiatu beharko genuke, baina ez didazue ukatuko «Ni Normandiako lehorreratzean izan nintzen» esan edo «Ni Ebroko guduan izan nintzen» esatea ez dela gauza bera mundu zabalean. «Santoñako errendizioa» esan dezakegu, baina zer liburutan azaldu dugu guk, euskaraz, gure Santoñako errendizioaren kronika? Zer fikzio nobelatutan?

Ez dugu gure historia ondo kontatu. Ez ditugu gure historiak ondo kontatu. Ez zaharrak eta ez berriak. Eta batez ere, ez literaturako liburuetan. Historiako liburuetan ongi kontatuta dauden, nik ez dakit. Ez naiz historialaria. Eta barkatuko didate historialariek, baina literaturaren bidez idatzita ez dagoen historia bat, herri batek idatzi dituen fikziozko liburuek berez azaltzen ez duten historia bat, alferrikakoa da. Ez dugu idatzi otsailaren 23ko estatu kolpeari buruz, Lasa eta Zabalarri buruz, ez diogu lur bat jarri gure minari. Bitartean, *Cuéntame* telesaila ikusi eta trantsizioko urteen ikuspegi gaingabetua jasotzen dute gazteek, eta guatekeen eta *seiscientosaren* urteak ez zirela *hainbesterako* izan pentsatuz, gaizki gogoratuz edo ondoegi ahaztuz, horrelaxe engainatuko du bat baino gehiagok bere memoria («a, baina... izan al ziren grebak, konbultsio politikoak, heriotza zigorrak Francoren garaian? Bai? 70eko hamarkadan ere bai? Ez zaidazu esan...!»).

Nahiz eta bakoitzak bere txikitasunetik idatzi eta unibertsal izateko era bat norberak ezagutzen duen hori ondo kontatzea dela esan, beti behar dira koordinatu erreferentzial funtsezko batzuk, zirrara konpartitu batzuk. II. Mundu Gerran *Normandia, gestapoa, Paris okupatua* aipatzea nahikoa da irakurlearen buruan mila irudi eta sentsazio eragiteko. Guk faltan ditugu halako informazio eta sentsazio uholdea eragiten duten hitzak. Edo hobe esan, faltan izan baino, ez gara hitz horiek berez duten balio sinbolikoaz hornitu eta balio sinboliko konpartitu horiek gizarteratzeaz arduratu. Esan dezakegu Hipercor, esan dezakegu Lasa eta Zabala, baina... Kontua da horiek ez ditugula kontatu ondo, ez dizkiogu munduari kontatu gure minetik eta gure ikuspegitik, eta horrek, frustratu egiten gaitu halabeharrez. Orduan, azkenean, hitz bakarra geratzen zaigu erreferente konpartitu bezala, eta beti heltzen diogu horri: Gernika.

Horregatik eskertzen ditugu oraindik ere hainbeste “belaunaldi bat erretrata-tzen duten” liburu horiek, erreferente konpartitu horiek katarsi bezala balio dute-lako belaunaldi oso batentzat.

Eta urteak pasatu ahala, gero eta zailagoa zaigu barruan dugun hori kanporatzea —psikoanalisiaren legeetako bat horixe: benetan inporta duena ezkutuan dago oso, kostata kanporatzen dugu—. Gure aurreko belaunaldiek Gerra Zibilarekin egin zuten gauza bera egiteko arriskua hortxe dago: isiltzeko arriskua, alegia. Horren aurrean, zer ahalegin ederra Koldo Izagirrek *Agirre zaharraren kartzelaldi berriak* idaztean egindakoa, plano zabaltzekoa, kartzela generiko bat sortzekoa, gure mina munduan beste minen artean kokatzekoa plano orokor baten bidez.

ATXAGAREN SAGARRAK

Herenegun bertan Atxagak Txilen esandakoak, berri agentzia batetik atzo jasoak: «Neronen begiekin ikusi dut nola nirekin arbolatik sagarrak hartzen zituen eskolako lagunak hiru urte beranduago euskal nazio eraikuntzarako bide maoistak zuen garrantziari buruz nola hitz egiten zidan. Horixe da euskaldunok bizi izan dugun egoeraren partikularitasuna». Zer da egoera honetan garrantzitsu? Nazio eraikuntzarako bide maoista, ala eskolako lagunarekin sagarrak biltzea? Areago, ez ote dago, ziur asko, zurekin arbolan sagarrak bildu dituen norbaitek maoismoari buruz hitz egiten badizu, zerorri ere, oso ondo zer den jakin gabe maoista bihurtzeko aukera gehiago, ez maoismoagatik, baizik eta sagarregatik? «Zergatik egin zinen maoista?» «Arbolara igota sagarrak jateagatik» litzateke ziur asko, hainbat aktibista politikoren ekintzak azaltzeko esplikaziorik zintzoena. Zintzoena bezain ezkutukoena, askotan.

ARTIFIZIOA MINAREN KONTRAPUNTUA DA

Martxoaren hamaika da. Pasatu da urtebete Madrilgo atentatua gertatu zenetik. Irratian mikrofonoak ireki dituzte, «non zeunden zu martxoaren hamaikan atenta-tuen berri izan zenuenean?» galderari erantzuteko. Probetxuzko ezer ez entzuteko etsia hartua dut, horrela mikrofonoak irekitzen dituzten gehienetan bezala. Erratu naiz nire pronostikoan. Gizon gazte baten kontakizun estonagarriak ustekabean harrapatu nau: «Martxoaren hamaikan non nintzen? Autoz nindoan, landa errepide batean. Derrepente, zakur bat ikusi dut hantxe bide ertzeko txarrantxa hesian kateatuta, aurrera egin ezinik eta uluka. Geratu dut autoa eta zakurrari kateatuta da-goien lekutik ateratzen laguntzen hasi naiz. Sufritzen ari da gajoa. Zauria gaiztotua du. Txarrantxa bizkarrean barruraino sartua. Ez duk lan samurra izango, nik nire artean. Irratia piztuta laga dut, ohartu naiz irrati-esatariak eten egin duela ohiko programazioa... Madrilan lehegailuak jarri dituztela... Trenetan, ehundaka zauritu... ETakoak izan ote diren ustea... Lehendakariaren adierazpenek baieztatu egiten dutela dirudi, gainera... Zakurra uluka, txarrantxa barruraino kateatuta eta nik ezin

zakurra handik atera...». Aspaldi entzun gabea nintzen halako angustia deklarazioerik. Zer narrazio eder idatz daitekeen entzundakoarekin, horixe bururatu zait. Zer narrazio eder egin berri duen konturatu ere egin gabe irratiko entzule horrek. Non dago, ordea, narrazioaren gakoa, benetan hunkitzen gaituena? Ez berez ezaguna dugun martxoaren 11ko tragediaren kontaketa berritzean, baizik eta berak bere tragedia propioa kontatzean —zakur harrapatuaren tragedia eta irratian berri lazgarri bat entzuten ari den gizonarena—. Kasu honetan zakurrak betetzen duen kontrapuntu funtzio hori behar du literaturak. Eta ohartu naiz, Jose Luis Otamendiren *Hagina* ipuinean ere kontrapuntu horrek egiten duela ipuina eder. Ustekabean agertzen da gatazkaren arrasto bat egunkari txatal baten forman, edo irratiko berri baten forman. Baina protagonistak, lehendik ere badu bere tragedia partikularra: txarrantxa hesitik askatu beharreko zakurra irratiko entzulearen kasuan, nerabezaro txoroari eta munduari aurre egin beharra Otamendiren ipuineko haurraren kasuan.

DIARIOAK

Denbora, distantzia. Euskal gatazkari buruz artez eta zuzen idazteko denbora pasatu behar dela aipatu izan da, ez dagoela gertaerak suertatzen diren aldi berean idazterik, gertatzen ari diren gauzekiko perspektiba behar dela, areago gertatzen den hori mingarria bada. Hori horrela izan daiteke neurri batean, ikusi besterik ez dago Espainian zenbat liburu agertzen ari diren Gerra Zibilari buruz: zenbait idazle, euren egia argitaratzeko, protagonistak hiltzeko zain egon balira bezala. Aldiz, trantsizioari buruz, Francoren azken urteei buruz, apenas idatzi den erreferentziazko nobelarik, eta zer esanik ez demokrazia urteetarik... Baina jakina, ezin dugu Muñoz Molinak Lasa eta Zabalaren historia noiz idatziko zain egon... Historia hori guk kontatu behar dugu.

Kontua ez da agian, momentuari buruz idazteko distantzia beharra. Argitaratzean dago gakoa. Idatzi idatz liteke min horri buruz gertaerak gertatzen diren unean bertan, baina bada lagunaren sufrimenduarekiko ahalke bat, errespetu bat, zenbait gauza ez argitaratzea gomendatzen diguna. Hortxe dago Marguerite Durasen kasua: alemaniarrek artean Parisen zirela, okupazioko azken asteetan eta liberazioko lehen egunetan idatzi zuen berak *La douleur* hunkigarria, baina argitaratu, ez zen 1985. urtera arte argitaratu. Merezi du bertako pasarte batzuk berrirakurtzea. II. Mundu Gerraz ari da, baina balio du guretzat ere: «Krimen hau denon krimen bihurtzea da honi eman dakiokkeen erantzun bakarra. Konpartitzea. Berdintasunaren eta anaitasunaren ideiak bezala. Ideia bera jasan ahal izateko, bere zamari eusteko, krimena konpartitzea».

Jakina, hori egiten du lehen pertsonan egoera zehatza oso gertu bizitako batek, testu ia erabat autobiografikoetan. Aurreraxeago, honela irakurtzen dugu:

De Gaullek ez du kontzentrazio eremuei buruz hitz egiten, harrigarria da zer puntutaraino ez duen haiei buruz hitz egiten, zer puntutaraino igartzen zaion ez duela herriaren oinazea garaipenean txertatzeko asmorik, eta dena, berari dagokion rolak pisua gal ez dezan.

Egoismo hutsagatik beraz, interpretatzen dut nik. Estadistaren irudia zapuztu ez dadin. Baina jarrai dezagun Durasekin:

Liburu guztiak atzeratuta daude Madame Bordes eta niri dagokigunez. Izenik gabeko, armarik gabeko, isuritako odolik gabeko, gloriarik gabeko borroka baten abangoardia gara: zain egotearen abangoardia.

Bakearen zain daudenak ez daude berez ezeren zain. Gero eta arrazoi gutxiago daude berririk ez izateko. Bakea bere burua azaltzen hasia da jada. Iristen ari den gau sakon bat balitz bezala da, baina ahanzturaren hasiera ere bada.

Gestapoko polizia batekin duen harremana azaltzen du gero: «Esan dit (alemaniarrari buruz ari da) nire atxilotetaren jakinaren gainean egon izan balitz abisatuko zidala. Zuek ulertzeko: “bera” ez zen beste norbaitek atxilotuko ninduela jakin izan balu abisatuko zidala esan nahi zidan. Bost axola zaio gizakiaren pairamena, baina sufrimentutxo batzuk izateko luxu horri eusten dio, pairamentxo eksklusiboak, beretzat bakarrik direnak, judutar ttipiak eta nik bizia zor diogu.

Eta aurreraxeago azaltzen digu, bizitza arrunta zeraman pertsona bat nola eta zergatik bilaka daitekeen alemaniar baten torturatzaile, menderatzailea menderatu bihurtzen denean:

Hilko den beldur da (torturatzen ari denari buruz ari da). Ez da nahikoa. Gezurretan jarraitzen du. Bizi nahi du. Zorriek ere bizirik iraun nahi izaten dute. Altxa egin da Thérèse. Angustiak jota dago, beldur da ez ote den sekula nahikoa izango. Zer egin diezaioke? Zer asma lezake? (...) Jainkoarren, ez da inoiz nahikoa izango. (...) Kolpatu beharra dago. Inoiz gehiago ez da justiziarik izango munduan une honetantxe norbera justizia bihurtzen ez bada. Komedia. Epaileak. Gela dotore sabai altukoak. Justiziarik ez. Internazionala abestu dute kaletik pasa diren bagoietan eta burgesek leiho atzeetatik begiratu eta esan dute: «Terroristak dira». Kolpatu beharra dago. Zanutu. Gezurra mila zatitan zartarazi. Isiltasun ez-noble hori. Argiz gainezkatu. Zerri horrek eztarrian duen egia kanpora atera. Egia, justizia. Bera akabatu? Zertarako baina? Ez da beragatik. Ez dauka gizon horrekin zerikusirik. Jakiteagatik da. Bere egia, bere lotsa, bere beldurra zakiletik isuri dezan arte kolpatu. Atzo arte ahalguztidun, helezin, ukiezin bihurtzen zuen horren sekretua isurtzen duen arte.

Eta aurreraxeago, bere paraderoa ezagutzen ez duten lagunaren bila ari denari emandako erantzun hotza:

Fusilatu egingo zuten nonbait 1944 eta 1945 artean. Ez dakit non. Halaxe esan zidaten: “Fresnesko kartzelako patioan, zalantzarik gabe, ohi duten legez”.

Fresnes. Ezaguna egiten zaigu leku hori. Eta garaiak eta kartzelak abrigoetako hegalak bezala bildu eta elkarrekin harremanetan jartzea, hori begitantzen zaigu orain idazlearen zereginetako bat. Eta ez dugu hori beti ongi egin, bestela ez leudeke oraingo belaunaldiak aurrekoen zenbait belaunaldieekiko ezaxola.

Beharbada egia da: goizegi da. Urteekin jakingo ditugu sasia bizi izan direnen istorioak, pozak eta miseriak. Agian idatzita daude jada hainbat eguneroko, edo idatzi gabe ere protagonisten buruetan, segurtasun arrazoiak tarteko isilpean, auskalo. Protagonistek kontatuko dute euren istorioa, egunen batean. Eta hori ere inportantea izango da gauzak bere osotasunean uler ditzagun.

Zergatik da, adibidez, Filipe Bidarten *Bakartasunaz bi hitz* (2004) testigantza eder? Zer gogoratzen dut nik hura irakurri eta hainbat hilabete pasa direnean? Detaile bat bereziki: Camembert gazta batekin konparatzen dutela presoek isolatuta zauden bitartean egurastera ateratzen zaituzten patio eskasa. Honela dio Bidartek *Camembert eremua* ezagutzen duen lehen aldian:

Kotxino! Hau dea ibiltokia? Hiruki batean naiz. Geroxeago jakinen dut camembert deitzen dutela toki hori, zeren camembert gasna zati baten idurikoa baita... beraz hiruki bat, sartzearen aldetik dago oinarria, lauzpabost metro zabalekoa, hesiaz eta burdin makilez ongi hertsirik, eta zaintzaile batek begizaturik. Hiruki horren gailurra sei-zazpi metrotan dago, ate ttipi batek hetsirik, eta angelu horren bi besoak horma lodi batzuk dira».

Camembert, beraz. Testimonio liburu baten aurrean gaude, baina kartzelan denak ere, hara, literaturaren premia du, kontrapuntua bilatu dio zementuari eta horri esker hartzen du arnasa: «zementu artean bizitzera kondenatu nahi nauzue, baina horra, camembert deituko diot nik zuek kondenatu nauzuen patio zikin honi». Ezin diote kartzelan delarik ere, patioak bere kasa bataiatzeko askatasuna kendu.

Hizkuntzak egingo gaitu libre? Ez agian. Baina irauten lagunduko digu.

MALDAN BEHERA

Galderak egitea, gauzak kolokan jartzea da idazlearen zeregina. Ulertzen saiatzea, ulertzea ezinezkoa den jakitun. Ulertzea eskuarekin zerua ukitzea da eta hori oso gutxitan gertatzen da. Baina azken finean, gertatu diren gauzen memoria hori mantentzeko era bakarra norbaitek idaztea dela badaki idazleak, erredentzio txiki bat badagoelako idaztean. Labur esanda: galbidera goaz, ondo legoke galbidera goazen bitartean zerbait ikasiko bagenu, eta galbidera goazen bitartean ezer ikasten ez badugu ere, bederen, konta dezagun nola goazen galbidera.

Esplikazio errazak nahi ditu jendeak. Sagarrondoaren azpira joan eta sagarrak topatu. Sagarrak biltzen dituen nekazari izan dadin eta ez maoista. Baina gauzak ez dira hain sinpleak. Sagarrak ez daude beti sagarrondoaren azpian.

Brodskyk ematen dit gaurko jardunaren akabua ere: esaerak sagarra zuhaitzetik gertu erortzen dela badio ere, ez da hori beti egia. Batzuetan sagarrondotik urrun erortzen da sagarra. Batez ere, gurean askotan gertatzen den bezala, arbolak maldan daudenean.

Eta idazlea ez ote dago —*ote* eta *omen*, beti— malda piko horretan, kinka horretan, eta ez ote digu kinka horren berri ematen, ezer ematen badigu behintzat?

Gure kontu triste hori (Gatazka ene begietan)

Aingeru Epaltza

Duela sei urte, 1999ko uztailen, gaur bezalako arratsalde batean, mintzaldia eskaini nuen Udako Euskal Unibertsitatean. Ez zen hemen izan, Biarritzen, Iruñean baizik, ene herrian. Izenburu ponposoa zuen mintzaldi hark, gaur bezala, parentesia eta guzti: “Bidean ibiliz (krisi garai baterako izenburu aizuna)”. Harrapazue, noraino ponposoa! Ausart jokatu nuen egun hartan, eta garai hartako nire kezka literarioez gain, hainbat aurreikuspen egin nituen euskal literaturaren bilakaeraren gainean. Gaur erran dezaket huts egin nuela orduko iragarpen ustez mami-mamitsu horietatik gehien-gehienetan.

Neurez, ez naiz arrunt baikorra. Arrisku handirik gabeko jarrera da: aiseago asmatzen da beti. Duela sei urteko mintzaldi hartan, ordea, arriskatu nintzen. Pentsamazue noraino: «Baikorra naiz —erran nuen egun hartan, hau bezalako gela bat jendez beterik zegoela— baikorra izateko premia dut, eta sinetsi nahi dut borroka armatuarena gure herriak jadanik pasatutako orrialde samina dela».

Hori begi zolia, nirea! Ausartzen hasita, ez nintzen bada ausartu aro beltz hori gainditu ondoko euskal literatura nolakoa izanen zen irudikatzer! Udako Euskal Unibertsitateak liburu batera bildu zuen mintzaldi hura. Eskura duzue, beraz, norbaiten lepotik irri egin beharrean aurkitzen bazarete.

Neure burua zuritzen hasita, erran nezake baikortasun-ukaldi bitxi horren erruduna ez nintzela ni izan. Giroan —gure giroan— zebilen gauza zen. ETak hilabete batzuk zituen su-etenean, eta pistolak eta bonbak isiltzearekin, nolabaiteko bakearen bezperan geundela uste genuen gehienok. Zenbateraino oker geunden berehala jakinen genuen. Ikastaro hau bera, horren seinale da. Ikastaro honen aditz denbora ez da lehenaldia. Orainaldia da. Gatazkaren gaineko literatura oraino ez da historia, egun-egungoa baizik. Bi urte ditugu hilik gabe. Bi urte “borroka armatua” erraten dugun zer horrek hondar heriotzak egin zituenetik. Azken hatsean dagoela idatzi nuen duela hilabete eta erdi. Ausartegi berriz ere? Arinegi? Ez dakit. Ez dakigu. Pixkana-pixkana ikasten ari naiz zuhurragoa izaten.

80ko hamarkadaren erdialdean, herri honetako izkribatzaile ezagun batek salaketa gogorra egin zuen prentsa artikulua batean. Haren hitzetan, salbuespen bat edo bertze kenduta, euskal idazleok ihes egiten omen genion geure herriko errealitateari. Intimismoan, neorruralismoan, historizismoan edo kosmopolitismoan babesten omen ginen, eta geure inguruari bizkar ematen. Historikoki gertatu ohi denez, behin berriz garaiaren islarik edo arrastorik uzten ez duen literatura uzteko prest omen geunden etorkizuneko euskal irakurleari. Idazle hura “errealitateaz” ari zelarik, bistan dena, gatazka soziopolitikoak ulertu beharra zegoen. Gure kontu triste hori. Artikuluaren egilea, funtsean, euskal literatura engaiatua eskatzen ari zen, gure karrikak eta gure barrenak inarosten zituen gertakarien oihartzun, literatura iritzi-emailea eta iritzi-sortzailea.

Ez nuke erraten asmatuko arrangura ozen horren ondorioa izan zen ala gauzak berez etorri ziren. Kontua da, orduz geroztik, gure artean etengabe sortu direla liburuak gure korapilo horretan harikalduak. Liburu horiek ez dira izan, gainera, oharkabeen pasatu direnetarik. Bertzerik da, delako idazle horrek nahi zituen bezalakoak izan ote diren. Ezetz apostu.

Bai. Anitz idatzi dugu gure kontu triste horren inguruan. 2000. urtetik hona, batez ere, idazlan andana karrikatu da, gatazka delakoan girotuak. Gaur egun, zaila da horregatik eskandalurik piztea. Baita kristorenak eta bat botata ere. Ez da beti hala izan. Euskal literatura —euskal kultura bera, euskara bera— askotarikoa eta guztiendakoa nahi genuke, edo bederen hala erraten dugu. Egiazki ez da horrela. Ez gara askotarikoak eta ez gara guztiendako ari. Gure literatura jendalde zehatz batean sortzen da eta jendalde berean merkaturatzen eta kontsumitzen. Kontsumitzen bada. Jendalde horretan eragin nahi luke, baina jendalde horren eraginpean bizi da. Jendalde horrek ematen dio haizea. Eta kentzen.

1989an nire bigarren literatur lana argitaratu nuen: *Garretatik erauzitakoak*, ipuin bilduma bat. Zazpi narrazio ziren, elkarren artean hagitz ezberdinak, baina denak lehenbizikoaren uztarpekoak. Lehenbiziko hori hitzaurrea zen eta hartan, orain hain modakoa den autofikzioaz baliatuz, esplikatzen nuen nola egina nuen idazle zahar baten ezagutza, 36ko gerla baino lehenagoko Iruñean ari izan zena: Etxebertz. Zergatik ez zen hura agertzen euskal literaturaren anarterainoko liburuetan, ez nuen azalpena luzatu beharrik: berriki arte euskal literaturaren historialariek ez ikusia egin diote Nafarroan XX. mendeko lehen urteetan loratu zen belaualdi aberatsari. Erdaldunek gauza bera egin dute. Liburuko pertsonaiak hitzez hitz erraten duenez: «Nafarregia euskaldunendako eta euskaldunegia nafarendako». Etxebertz izeneko idazle horri egotzi nizkion aitzinsolas horren ondotik heldu ziren izkribuak.

Erran bezala, zazpi ipuin ziren osotara, kontakizunaren ikuspegitik begiratuta kronologikoki antolatua, Erdi Aro nolabait mitiko batetik hasi eta gaurko

egunetara. Bistan dena, gaurko egunak erraten dudanean *Garretatik erauzitakoak* idatzi zen garaia ulertu behar da, erran nahi baita, 80ko hamarkadaren bigarren zatia.

Nire hasierako asmoa, ordea, ez zen orduko denboretan gelditzea. Etorki-zunari ere begiratu nahi nion, geroari, eta horretarako banuen narrazioa idatzia. Zortzigarrena. Liburuaz zortzi piezak osatu behar baitzuten, ez zazpik.

“Akabailakoa” paratu nion izena zortzigarren horri. Akabantzakoa. Bukaera-koa. Alde batetik, liburuari amaiera eman behar ziolako. Bertzetik, zerbaiten amaieraren istorioa zelako. Hartan kontatzen nuen nola nafar euskaldunak edo nafar abertzaleak edo dena delakoak errebelatu diren beren Gobernuaren kontra. Errebelatu, armak eskuetan eta tiroka errebelatu ere. Kontakizuna abiatzen denerako, dena dela, matxinadak porrot egin du. Sven Hasselen nobelak oroitarazten dituen halako derrota giro apokaliptiko batean, oraindik hilik edo preso ez dauden errebelak Gipuzkoako mugara ailegatzeko saiatzen ari dira, goardia zibilak eta Nafarroako foruzainak ondotik dituztela. Hori gertatzen den bitartean, Euskadi Irratian, igandeko futbol partiden berri ematen ari da esataria, axola handirik erakutsi gabe bere anai-arreba edo neba-ahizpa nafarren patuaz. Pentsatzen ahal duzue, “Akabailakoak” ez zuen akabaila zoriontsurik. «Engainatu egin gaituzue» erranen dio pertsonaia batek bere buruzagiari. Gero, tiro egingen dio buruan.

Irakurri zutenei ez zitzaion gustatu. Aurreko ipuinak aise pasatu ziren, baina “Akabailakoa” ez. Kalitate aldetik «txar-txarra ez bazen ere», puska bat beheitiazten zuen, nonbait, liburuaren maila. Batek, bertzalde, bere beldurra adierazi zidan, ur handiegietan sartu eta itozteko arriskuan ez ote nintzen izaneren. Bertze batek, «arrazoi etiko edo moralak» argudiatu zizkidan: borroka armatua modu bidegabean egurtzen nuen noski.

Gaztea nintzen. Neure burua ezagutarazten hasia nintzen. Liburuak argitaratzea aski mirari iruditzen zitzaidan oraino. Bertzalde, egia ere bada nik ere dudak nituela ipuinaz. Bazterrean gelditu zen, hondarrean.

Berriki irakurri dut *Garretatik erauzitakoak* liburuan zortzigarren izan behar zuen ipuin hori. Hanpatua iruditu zait. Hanpatua hizkeraz eta hanpatua mamiz. Segur aski, duela 16 urte irakurri zutenak zuzen zeuden kalitateaz den bezainbatean. Hainbertzenarekin ere, garbi dut dena ez zela kalitate izan ez argitaratzeko aholkua ematean. 80ko hamarkadaren bukaeran idatz zitekeen beharbada nafar euskaldunak gure Gobernuak zanpaturik sentitzen ginela (eta oraino ez zen UPN agintean!). Idatz zitekeen, beharbada, txalo gutiago joko baziren ere, Jaurlaritzak eta, oro har, mendebaldeko euskaldunek abandonaturik sentitzen ginela. Alabaina, iradokitzea gaitz horien guztien kontrako konponbidea borroka armatua baldin bazen horrek desastrea baizik ez zekarrela, bada, halakorik iradokitzea, 1989an, oso gustu txarreko kontua zen euskal literatura posible egiten duen jendaldean.

Lehengo maiatzaren bukaeran Alberto Barandiaran idazle eta kazetariak erreportajea eskaini zigun *Berrian*. Erreportajea, zertaz eta Biarritzen gaur hasita esku artean izanen duzuen gaiaz: gatazka euskal literaturan. Hartan, 30 liburutik goiti aipatzen zuen Barandiaranek gure kontu triste horretan girotuak.

Gehiago dira, nik uste.

Garretatik erauzitakoak osatuko zuten ipuinak idazten ari nintzen garai berean, konparaziorako, komunismoaren azken urteak bizi zituzten Hungarian. Garai horretako idazle hungariarrek isuri nabarmena omen zuten iraganean kokatutako idazlanetarako. XVII. eta XVIII. mendean beren herria turkoen menpean zegoen denborak maite omen zituzten bereziki. Eta halako liburuak purra-purraka ibiltzen omen ziren eskuz esku. Orduko Txekoslovakian, berriz, otomandarren ordeztasun, habsburgotar austriarren agintearen ordezkariak ziren, garai horretan, liburuetako “gaiztoak”. Bistan dena, leku bateko nahiz bertzeko irakurleak diktadura komunistaren metaforatzat hartzen zituen gisa horretako idazlanak.

Diktadura baten estatu aparatua ez da tabuak ezartzen dituen bakarra. Botere-gune guztiek —erlijiosoak, ekonomikoak ala militarrek izan, legekoak ala lege kanpokoak izan, gizarte osoaren nahiz haren zati batzuen gainekoak izan— tabuak inposatzen dituzte beren eraginpeko jendaldeetan. Aziendategikoa ez den literatura horren kontra saiatzen da. Literatura guztietan gertatzen da ezin errana erran nahirik iraganera, kanpo aldera edo etorkizunera bidaiatu beharra. Iraganera bereziki. Oroitu Leonardo Sciascia siziliarraren liburuez. XVII. edo XVIII. mendeko Sizilian girotuta ere irakurleak badaki oraingoaz ari dela.

Nire lehenbizikoa nobela *Sasiak ere begiak baditik* izan zen. *Garretatik erauzitakoak* baino hiru urte lehenago argitaratu nuen, 1986an. *Sasiak* lehen karlistadan girotua da, eta Pedro Mari Arrieta izeneko gazte baten ibilerak kontatzen ditu modu autobiografikoan. Nire Pedro Mari itzulika dabil, zenbait oker-aditu dela medio, armada karlistatik liberalenera eta buelta. Hondarrean, ohi denez, denengandik ihesi.

Desmasia linguistikoak aparte utzita —nire marka duzue hori— abentura nobela zen, funtsean, *Sasiak ere begiak baditik*, entretenigarria izateko sortua. Ez da, hala ere, nobela inozoa edo ikuspunturik gabea. Umorea eta ironia dira haren osagaiak, Espainiako nahiz Erdiko Europako nobela pikareskoaren eredutik, eta karlistak eta liberalak parekatzen ditu, zaku berean sartzen. Horrek, argitaratu zen garaian bederen, duela kasik 20 urte, oso begibistako urrutiramendua zekarren herri honetako historiaz abertzaletasunak egin duen irakurketaz. Badakizue:

Karlistak = GU (euskaldunak)

Liberalak = HAIEK (espainolak)

Interpretazio horren ikuspegirik muturrekoenari jarraikiz, karlistadetatik hona gure garaia besarkatzen duen lerro zuzena dago, Gerla Zibila zubi dugula. Horren arabera, egungo etakidea 36ko gudariaren ondorengoa da, gudaria Don Carlosen txapelgorrien ondorengoa den gisa berean. Tesi horren bertsiorik berrituenak are mende gehiago eramaten gaitu gibelat. Horren sostengatzaileek egungo komandoetako ekintzaileen arbaso egiten dituzte 1521ean Noainen eta 1522an Amaiurren borrokatu zirenak.

Horregatik baizik ez bada, ez zen parte onekotzat hartuko *Sasiak ere begiak baditik*. Han eta hemen egoera berriagoen oihartzuntzat har zitezkeen pasarteak edo aipuak zekartzala-eta, izan zen are gehiago ikusi zuenik. Liburua argitaratu eta zenbait hilabetetara, ezagun batek aitortu zidan bere lantokian nire nobelaxka ez irakurtzeko ezta gomendatzeko erregua egin zietela. “Erreintserzioaren apologia” egiten zuen noski.

Euriak bide egin du *Sasiak ere begiak baditik* plazaratu nuenetik. Arestian erran dut: euskal literatura jendalde jakin batean sortzen da eta hartan elikatzen. Jendalde hori, bertzalde, ez da beti bera; ikaragarri aldatu da urte hauetan. 80ko hamarkadan erran ezina zena errangarri bilakatu da urteen poderioz.

Nire lehen nobelaxka hura baino hamar urte geroago plazaratu nuen *Tigre ehizan*. Hark baino dinamita gehiago zekarren sotoan. Eta hala ere, ez zuen kontrako girorik bildu, nik dakidala bederen. *Sasiak ere begiak baditik* bezala, hura ere iraganean kokatua zen: 1944an, II. Mundu Gerla amaiera bidean abiatua zegoen hartan. Eta *Sasiak ere begiak baditik* hark bezala, balio zuen gure orainaren ispilutako. Sortu, ez zen xede horrekin sortu. Hasiera batean erbestean giroturiko famili istorio bat baizik ez nuen kontatu nahi. Halakotzat ere har daiteke gaur egun. Hala ere, nekez libratzen gara gure obsesioetatik. Eta ni dena delako gure zer horrek obsesionatzen nau. Egungo hots eta ardailen oihartzunez betea dago *Tigre ehizan*.

Egun berean, 1944ko abuztuaren 7an, tigre bana botatzera aterako dira 36ko gerlako bi iheslari: aita Martin, eta haren seme gazte Martintxu (edo Mattin, bere lagun lapurtarrendako). Milaka kilometro daude bien artean. Gizona Venezuelako oihanean dago. Mutikoa, berriz, Larresoron, Lapurdin. Gizonaren tigrea jaguar bat da (Hego Amerikan “tigre” erraten zaio animalia honi). Mutikoarena, berriz, blindatu bat, alemaniarrek “tiger” (“tigre”) erraten zioten munstro haietariko bat. Gure kontu triste horren oihartzunak mutikoari dagozkion ataletan kausitzen dira nagusiki.

Pasarte batean, Martintxuren osaba-aititak solasean ari dira etxeko kalerian, jakin gabe mutikoa kukutua dagoela ondoko pikondoan. Gizonen artean ohi denez, helduak “egoeraz” ari dira: alemanak joatekotan ote diren, amerikarrak hurbiltzen ari ote diren, momentua ote den armak hartzeko. Bat-batean, tigrea, tankea, agertu

da bidean orroka. Eta osaba, gure gerlan gudari izana, harrokeriatan hasi da zer eginen ote lukeen tanke horrekin, 37ko morteroak berriz ere izanen balitu esku artean. Haren aitak, Martintxuren aitaitak, erantzun dio, urteek ematen duten zuhurtziaz:

– 37ko zeure mortero ziztrinak hamen eukiko bagenduz, seme, 37an legez birrinduko gindukez ostera be.

Horiek guztiak entzun ditu Martintxuk, pikondoan gerizapetua. Baina Martintxu ez dago aititaren arrazoiak entzuteko. Eta bere lagunak bezain hango izan nahi duelako, haiekin abiatuko da tigrea botatzera, “tigerra” suntsitzera, alferrik ari bada ere: alemaniarrek, gerla galtzeko bidean daude eta beren kasa erretiratzen ari dira Euskal Herritik. Bukaeran, liburuak halako balantze tiki bat egiten du protagonistaren espektatiben lorpen mailaz. Behin baino gehiagotan gogoeta egin dut dena delako gure zer itsusi hori gainditzeko oztopo nagusia ez ote dagoen gure espektatiba handiegietan. Nerabezaroan normala izaten da espektatiba handiak izatea. Heltzarekin batean, baitezpadakoa da biziarekin tratu egitea. Ez dakit ez ote gabiltzan hemen biziarekin tratu egin ezinik hondar 25 urtean.

Tigre ehizan liburuak Koldo Izagirreraren hitzaurrea zekarren. Koldo Izagirre-ekin bertze batzuekin gertatzen ez zaidana gertatzen zait: harekin bat etortzen ez naizenean ere maite dut idazten duena. Idazle bikaina ez ezik irakurlea ere aparta da, oharmen bereziaz jantzia. Berehala hauteman zuen liburuaren funtsa: «1944ko alemaniarren peko Lapurdi txipian gertatu ixtorio xumeak —bere luzapen amerikarra barne— egungo Euskal Herri osoaren dimentsioa du irabazten». Hori baino lehenago galdera egin zuen: «Baina, azken finean, egin ote dute alde alemanek Lapurditik?».

25 urte ditugu gure artean galdera horren inguruan ez eta bai. Joan ote dira ala ez dira joan alemanak Lapurditik? Joan baldin badira, zertan ari dira batzuk, hutsari kolpeka? Joan ez badira, zer zilegitasun dugu bertze batzuek, haien kontra aritzen direnak larrutzeko? Bai eta ez, ez eta bai lotu eta korapilatu gara urte hauetan, euskal literatura lekuko. Nire iritzia nahi baduzue, alemanak Lapurdin daude beti, baldin eta Lapurdi gure barrena bada. *Trigre ehizan*en, bai Martinek bai Martintxuk barrenean zuten benetako tigrea.

Tigre ehizan horrek *Sasiak ere begiak baditik* hark ez bezalako harrera hartu zuela erran dut arestian. Hamar urteren bueltan, “sasitik” “tigrera”, gauzak nabarmen aldatuak ziren. Bertzeak bertze, gatazka erraten diogunak gero eta leku gehiago zuen gure literaturan.

Faktore sozial begibistakoak daude gai honek 80ko hamarkadan gure liburu-erretan duen presentzia urria azaltzeko, eta faktore sozial horiek berek eragina dute

90eko hamarkadako pixkana-pixkanako isurian. Hasieran erran bezala, jendalde jakin batek egiten du posible gure literatura. Hartara, berez datorrena da jendalde hori aldatu ahalean aldatzea bere baitan egiten den literatura ere.

Eta alderantziz? Literatura ez da jendearen ikusmoldea aldatzeko bitartekoa izan? Gure oraingo denboretan ematen du baietz erantzuteak literaturari berez ez duen ahalmena aitortzea dakarrela. Postmodernitatearen juzguak artea gabetu du inoren kontzientzia aldatzeko gaitasunaz. Alabaina, zenbaitetan, baietz erantzuten diot neure buruari, erran nahi baita, zalantzaren hazia landatzen lagun egin duela gure artean argitaratutako liburu mordo batek.

Ur uherrak 1993an argitaratu nuen, *Sasiak* baino 7 urte geroago eta *Tigrea* baino 3 lehenago. Nire lehenbiziko nobela luzea izan zen. Ez nuen historiara jo, ezta urrutiko lurretara ere. Nafarroako mendialdeko herri bat hautatu nuen kontaktizunari kokalekua eman beharrez. Herri euskaldun-euskalduna da, Baztan-Bidasoako bazterren batean egon litekeena. Garaia, berriz, 80ko hamarkada, eta giroa ere orduko: herri bat politikak zatikatua: batetik UPNzaleak-edo izan litezkeenak; bertetik, abertzaleak. Eta abertzaleen artean ere bi: abertzale epelak eta abertzale suharrak. Haien artean ezin ikusia da nagusi, baina elkar jasaten dute. Oraindik ez da borroka armatua etorri herri honetara, batzuk desiatan dauden arren. Nola leku guztietan Euskadiren alde trintxeran, eta herri honetan ez? Nola leku guztietan Espainiaren alde trintxeran, eta herri honetan ez? Aseko dira batzuk eta bertzeak, etorriko baita, azkenean, herri honetara ere, borroka armatua, terrorismoa. Bederen, horrela usteko dute denek, aski izanen baita uste hori inguruan denak zapart egiteko, dena hondora joateko: espektatiba politikoak, espektatiba pertsonalak, kultura egiteko ahalbideak eta jendea. Herri hori lehenago ez zen zerua, purgatorioa gehien jota. Orain, purgatorioa infernu bilakatuko da.

Horixe da *Ur uherrakeko* jokalekua. Hartan lekua aurkitu ezinik dabilta bi pertsonaia nagusiak: agure bat eta neska bat. Agurea, eskola zaharreko bertsolaria da, 36ko erreketen ohia, UPNren boto emailea. Neska, berriz, Ameriketara artzain joan eta Vietnamen bukatuko duen gizon baten alaba, beltza bera, blues kantaria. Bien arteko harreman gatazkatsua da liburuaren muina, funtsa, barrua. Bertzea —ingurumen soziopolitiko-militarra— azala da, larrua. Baina larruak barrua ito dezake, finki estutzen badu. Bertzeak bertze horixe erran nahi nuen, duela 14 urte liburu hau idaztean: gure kontu triste hori gainditzen ez dugun bitartean alferrik ariko garela, ez Nafarroarik, ez euskararik, ez euskal kultura berrizalerik, ez belaunaldien arteko zubirik, ez deus.

Gaur egun, *Ur uherrak* berrirakurtzean, harri eta zur gelditzen naiz nire orduko intuizio batzuekin. Zinegotzien ehiza, adibidez, Ordoñez edo Blanco akabatu baino hamar urte lehenago aitzinatu nuen. Biolentzia politikoa probestuta, euskal kulturaren edo abertzaletasun guztiaren kontra etorriko zen kanpaina mediatikoa ere hamarkada bat lehenago iragarri nuen.

Hobe asmatu ez banu.

«Honezkero Nafarroak badu bere liburua» idatzi zuen orduan kritikari batek. Eta egia da *Ur uherraken* kontakizun nagusiaren azpian dabilen tesia, Nafarroaz ari dela edo Nafarroatik abiatua dela. Ez nintzen bakarrik Nafarroaz ari, ordea.

Kultura dela, politika dela... abertzaleen artean oso ohikoa izaten da Bizkaia eta Gipuzkoa paradigmazat edo arautzat hartzeko. Horren haritik, gainerako euskal herriak salbuespentzat edo kasu berezitzat hartzen dira. Ikusmolde horren kume dira kultura egiteko manera jakin batzuk eta, bereziki, politika-edo egiteko manera jakin batzuk. Ni gero eta sinetsiago nago gauzak alderantzizkoak direla. Euskal Herria bere osotasunean hartzen badugu, bereziak izatekotan, Bizkaia eta Gipuzkoa dira zinez bereziak. Nafarroa, aldiz, arautik edo paradigmatik hurbilago dago haiek baino. Denborak, tamalez, erakutsi dit orduan salatu, iragarri edo bertzerik gabe erran nituen gauza frankok Nafarroarako ez ezik, Euskal Herri osorako ere balio zutela.

Helduendako idazteaz aparte, haur eta gazte literaturan ere baditut saiotoxo batzuk eginak. Sail honetako nire bi liburuk —*Baloika* eta *UrtegiJauna*— protagonista nagusi bera dute, mutiko bat, Mikeltxo. Mikeltxok, politiko ustel baten gaiztakeriari buru eman behar izaten dio, bere lagunekin edo bere arrebarekin batean. Politiko horrek Miguel Corella du izena. Miguel, gure lehendakaria bezala, eta Corella, gure lehendakariaren herria bezala. Asisko Urmenetaren marrazkiek areagotzen diote, nik uste, Miguel Sanz txit argiarekin duen eitea. Nafarroako ikastoletako eta D eredu publikoetako haurrak irri karkailaka hasten dira horretaz ohartzen direnean. Miguel Corellak zerrikeria handiak egiten ditu. Konparaziorako, *Baloikan*, Mikeltxoren futbito taldeko aurrelariaren bahiketa antolatzen du, bere semearen taldearen kontra finala jokatzeko bezperan. *UrtegiJaunan*, berriz, mendialdeko herri bateko azken biztanlea bota nahi du, urtegi baten inguruan urbanizazio handi bat eraiki nahi duelako. Erran bezala, Mikeltxok eta bere lagunak kontra egin eta irabazle ateratzen dira. Bi istorioetan, armak erabiltzeko aukera izaten dute. Eta bietan uko.

Bai, badakit. Didaktismoak jotako liburuak. Haur eta gazte literaturak izan dezakeen gaitzik makurrena. Ez naiz neure burua zuritzen hasiko. Aita eta idazlea besoz beso joaten dira gure seme-alaben adinekoendako idazten dudanean. Maiz, borrokan aritzen dira elkarrekin aita eta idazlea. Eta aitak ez luke nahi gure haurren bisitan joan Soto del Realera edo La Santera. Erdaraz edo erdaldunen aitzinean fermuki ukatzen dugu, baina denok dakigu euskaldun kezkatuen seme-alabek arrisku taldea osatzen dutela, beren aita-amen espantagarri.

Baloikaz eta Urtegi jaunaz aparte, badut liburu gehiago gure gazteendako eginak. Horiatariko batek, *Lur zabaletan* du izena. Hartan amerikanoaren figuraz baliatu nintzen: Pello, Nafarroako mendialdeko euskaldun bat, XIX. mendean Estatu Batuetara abiatzen dena. Nire gaztetako irakurketa eta *western* guztien adabakiez egindako liburua da. Protagonistak —bai heroia bai gaiztoa— hemengoak izatea du originaltasun bakarra. Onkeria franko dago liburu horretan. Pertsonaia nagusia, Pello, internazionalista perfektua izanzen litzateke, XIX. mendean halakorik izan balitz: beltz esklaboak ihes egitera laguntzen ditu; indioen eta zurien artean hautatu behar izanez gero indioekin lerrotatuko da beti, eta abarren abarra. Topikoaren topikoan, indiar buruzagiaren alabak —Irriz Ari Den Errekaxkak— bahituko dio bihotza. Bukaerak filme ugariren zaporea du: gure euskaldun ona cheyeneekin geldituko da, haiekin batean soldadu zurien kontra borrokatu eta gero.

Hona harrigarriena: nobelaxka honek harridura pizten die hamalau, hamabortz eta are hamasei urteko neska-mutilei. Ez daude ohituta halako liburu bat irakurtzera. Literatura beti izaten da bere garaiaren eta bere tokiaren kume, eta hori areagoturik ageri zaigu haur eta gazte literaturan, beti politikoki zuzenaren menpeko. Eta gaur egun, Europan bederen, odola ez da ongi ikusia. Nire gaztetan bortxaz beteriko liburuak irakurtzen genituen: erasoak, kontraerasoak, kargak, buruz buruko borrokak eta gudukak, onak eta gaiztoak, heroi adoretuak, etsaiaren aitzinean gibelat egiten ez zutenak, beren lekuaz eta beren egitekoaz dudarik ez zutenak. Horri epika zitzaion.

2005ean, gisa horretako heroi bat irrigarria eta sinestezina zaigu kasik. Hel-duen literaturan, halako pertsonaia baten profil psikologikoa psikopata batenaren pareko irudituko litzaiguke. Non ez den liburu zahar bat. Non ez den iraganean kokatutako istorioa. XIX. mendeko pertsonaia batek, literarioki, zilegi du odola isurtzea. XXI. mendekoak poliki arrazoitu beharko digu, buru-galdu bat edo barren-galdu bat irudituko ez bazaigu. Haur eta gazte literaturan, ezta arrazoituta ere abantzu. Eta euskarazko haur eta gazte literaturan, are gutiago. Gogorkeria politikoak bizirik irauten duen Europako zoko bakarrenetako batean, isilpeko kontsentsua dago aspalditik bortxa arrastorik ere ez eskaintzeko gure neska-mutikoei. Adin horretako irakurleendako, multikulturalismoa edo hirugarren munduarekiko sentiberatasuna goratzen duten liburu ugari ditugu, baita giza harremanetan oinarrituak edo famili arazoz beterikoak ere. Epika, ordea, desagertua da kasik. Epika eta bortxa elkarrekin baitoaz.

Lur zabaletan plazaratu ondotik, puska batean erabili nuen buruan horren segida idazteko asmoa. Bigarren parte hori ez zen, dena dela, Pelloren istorioaren jarraipen kronologikoa izanen. Historiari fidel izanik, cheyene herriaren suntsipena kontatzea egokituko zitzaidan, eta ez nuen nahi inork niri kargu hartzerik gure gazte minberen bihotzak kordokatzeagatik. Aitzitik, mende eta erdiko jauzia eginez, gaurko egunera etortzea gogoratu zitzaidan, eta nire XIX. mendeko euskaldunak egin zuen alderantzizko bidaia eginaraztea haren ondorengoren bati.

Funtsean, Pelloren eta Irriz-ari-den-Errekaxkaren ilobaren iloba Euskal Herrira ekarriko nuen. Gisa hartara, cheyene bat izanen genuen gure artean. Cheyene euskalduna, jakina, probestuta gazteendako lanak helduendakoak ez bezalako lizentziak onartzen dituela sinesgarritasunaren aldetik.

Erraza zirudien. Alabaina, *Lur zabaletanekin* paralelismoen jokoan hasita, nora eraman nitzakeen istorioak? Epikaren bidea hautatuz gero, logika literarioak Euskal Herrira Ranbo salbatzaile bat ekartzera behartzen ninduen, bere lehengusu euskaldunei laguntza ematera etorria menderatzaile espainol eta frantsesaren aurkako borrokan. Aldiz, epika bazter utzirik, antiepika hauta nezakeen, eta errealismo zikinaren bideari lotu. Konparaziorako, kontakizunera ekar nezakeen erreserba pobre eta baztertu batean sorturiko indioaren ezin sinetsi aho-bete-hortzekoa Euskal Herri ustez zapaldura ailegatuta.

Ur handiak, handiegiak, batean nahiz bertzean. Bien artean inon erdibideren bat bazen, ez nuen aurkitu. Ez nuen inoiz istorio hori idatzi.

Gure kontu triste hori gai hartuta, epika surrealismoaren ironiak gatz-ozpin-duta baizik ez da irensgarria, baina horretarako Koldo Izagirrearen gaitasuna behar da gutienez. *Metxa esaten dioten agirretar baten ibilera herrenak* edo *Agirre zaharraren kartzelaldi berriak* irakurtzen badituzue, jakinen duzue zertaz ari naizen.

Gatazka delakoak nire obran utzi duen arrastoaz mintzatzen hasi, eta bertze deusetaz idatzi ez dudala iruditzen zait orain. Bada salbuespen bat. Argitaratu dudan azken liburuan, *Rock'n'roll* izenekoa esaldi bakarra eskaintzen diot. Protagonista nagusia, Edu, denbora zaharretako lagun batekin ari da afaltzen, aspaldiko partez, eta solasak hartaturik, Batxilergoko ikaskideen artean mundu honetan gehiago ez direnen zerrendari lotu zaizkio: «...honako hau errepidean, horrako hori dama zuriarekin batean zaineratutako birusak suntsitua, harako hura hango edo hemengo aberriaren alde...».

Horra, gure kontu triste hori estatistika makabro bateko azpiatal, trafiko istripuen eta droga-mendekotasunen ondoriozkoen parean. Jende anitzendako gehiagorik ez da. Ni bizi naizen tokian, gehienendako. Eta apostu eginen nuke, zuek bizi zareten tokian ez dela hain diferentea. *Rock'n'roll* nire nobela hartako pertsonaiak halakoak nahi nituen, gehiengokoak, erran nahi baita, arruntak, normalak, herri honen geroaz eta iraganaz inolako kezkarik gabeak, gure *rollo* txarrekin batere ikustekorik ez dutenak, horrela mintzatzea zilegi bazait.

Rock'n'roll idazten ari nintzela ohartu nintzen: gure kontu triste horrek gu kezkatzen gaitu, ez bertzeak, normalak, gehienak. Gizartez eta ideologiaz euskal literaturarekin bat-edo egiten duen jendaldetik kanpora, bizkarzainak inguruan

dituztenen edo uniformea janzten dutenen artean baizik ez duzue aurkituko pareko kezkarik. Udako Euskal Unibertsitate hau horren lekukoa da. Zuek uste duzue posible dela gisa honetako ikastaro bat Nafarroako unibertsitateetako edozeinetan, edo Deustuko edo UPVko erdal filologiak antolatua? Inondik ere ez.

Kazetari eta aldi berean literaturzale den batek galdegin zidan duela zenbait urte ea gerla zergatik agertzen zen hainbertze nire lanean: *Sasiak ere begiak baditik* hartan karlistadak, *Garretatik erauzitakoaken* Gerla Zibila, *Ur uherraken* Vietnam, *Tigre ehizanen* II. Mundu Gerla. Gerla batez mintzatzea gerla guztiez mintzatzea zela idatzi zuen aspaldi gure Pablo Antoñanak. Eta zer da gure kontu triste hori gerla bat baizik? Gerlak bizi gaitu eta gerlan bizi gara oraino. Bai, gerlan. Baina arestian erran bezala, gerla hori ez da nagusiki Espainiarekin edo Frantziarekin, gure barrenarekin baizik. Nola deitu jakin ez eta gatazka erraten dugun zer hori, funtsean, geure buruarekin, geure ametsekin eta geure ezinekin daramagun gerlaren adierazgarriarik zakarrena, mingarriena eta basena baizik ez da. Idazten hasi nintzenetik ari naiz, aldez edo moldez, gerla horren berri ematen. Eta oraino badut zer errana.

Alubioiaren jatorriaz

(Telenobela baterako gaia)

Hasier Etxeberria

(Hizlaria erdiko mahaian esertzen da. Erlojua kentzen du eskuturretik eta mahai gainean jartzen. “Egun on” dio).

Lehenik eta behin erran nahi dizuet, jakinaren gainean zeudela ikastaro honen antolatzaileak, Iban Zaldua, batez ere: ez daukat zer esan handiegirik gaiaren inguruan. Ez dakit deus literaturaz, ez dut ezagutzen literaturaren historia, ez dakit gauza handiegirik idaztearen teknikaz... Egia esan ezin da ulertu zergatik eskatu didaten hona etortzeko. Agian izango da orain arteko nire eleberri ia guztietan, geure garaia agertzen delako, eta garaiarekin, gatazka.

Eta pentsatuko duzue hitz alferretan nabilela. Sarrera erretorikoa baizik ez dela honakoa. *Boutade* bat dela. Ez, ez da halakorik. Benetan ari naiz esaten nik ez dudala egundo burutu, gatazkaren eta literaturaren arteko harreman horren inguruko gogoetarik. Areago, zuek aste osoa daramazue idazleen iritziak entzuten. Gaur ikastaroko azken eguna da, akituta egonen zarete, seguru, baina esan liteke ikastaro hau egin duzuenak zaretela, hain zuzen ere, gai honen inguruan esateko gehien duzuenak.

Baina gaizki diot, hala ere, ezer ez dakidala diodanean, ezen zuetako bakoitzaren antzera, bizitza dut neuk ere esku artean. Horretaz, beraz, hitz egin diezazueket, bizitzaz. Literaturaz, ordea, fitsik ere ez.

Gauzak apur bat ilustratzera derrigortuta gaudenez, gainera, bazterreko genero merke baten bidea erabil dezakegu gaurko nire jardunaren ardatzetarako: telenobela.

Bai, utz iezadazue telenobela bat egiteko balio dezakeen ipuin bateko pertsonaiak asmatzen.

Has gaitezen gizon heldu batekin. Sebas jarriko diogu izena.

1. Sebas

Ez dirudien arren, gaur ia laurogei urte ditu Sebasek. Beti izan da osasun onekoa eta indar handikoa. Sasoiko dago oraindik ere. Mendira joaten da egunero. Ez du kalea askorik maite.

Behin negarrez zegoen Sebas eta malko haiek nondik zetozkion galdetu ziotenean, ez zuen deus erantzun. Berarentzat gorde zituen arrazoiak. Izan ere hitz gutxikoa baita Sebas, bai behintzat barneko korapiloak askatzeko hitzak erabili behar direnean.

Geroago jakin zen zergatik egiten zuen negar Sebasek. Haren emazte Paquitak eman zuen argibidea: Antza, Sebasek bere anaia Esteban zuen gogoan.

2. Esteban

Sei anai-arreben artean zaharrena, baserriko maiorazko izatekoa zen jaiotze beretik. Sebasen anaia.

Oso gazterik, ordea, nazionalek hartu zuten euren armadan Altzamenduaren alde borrokatzeko gerran. Gorriek hil zuten, Huescan.

3. Paquita

Esan dugu Sebasen emaztea dela. Bera ere osasun onekoa eta senarra baino apur bat gazteagoa. 70 urte edo.

Asko gogoratzen da Paquita bere gazte garaiekin. Eta kalekoa, erdalduna eta etorkinen alaba izan arren, ezin du ahantzi baserriko seme zen Sebasekin ezkondu zen egunekoa.

Lehenengo haurra iritsi zenean, men egin zion senarraren nahiari eta hark nahi bezala jarri zioten izena: Esteban. Berak ezagutu gabeko koinatu baten omenetan. Antza, gorriek hil zuten gerran. Huescan, preseski.

Izan ere, beste bat izan zen egiazki jarri nahi izan zioten izena, Aitor, edo horrelakoren bat, baina ez zieten utzi. Garaiak ez ziren semeari nahi bezalako izena jarri ahal izateko. Horregatik, bat jartzekotan, Esteban zuten hautatu.

Gaur euskaraz mintzo da batez ere Paquita. Bere seme Estebanek hizketan ikasi ahala ikasi zuen berak ere. Oraindik “kalean ikusi dizut” eta antzekoak esaten ditu noiznahi, baina ez da horregatik ixilik geratuko.

Aberri egun batean, Esteban bere semetxoarekin, atxilotu egin zuten Bermeon. 60ko hamarkadaren azken aldera izan zen hori. Egia esan behar bada, bera ez zen abertzalea eta ez ezer, baina Sebas senarra kaskagorra zen eta Paquitak ez zuen adorerik izan hari Aberri egunera ez zuela joan nahi esateko.

Guardia Zibilak agertu zirenean, Sebasek alde egin zuen Bermeotik mendiz, alaba Nekane, bizkarrean zeramala. Izan ere, Sebas ezin zuten harrapatu inola, ikastola hasi berriko presidentea zen eta. Kaka-nahastea etorriko zen, hura preso hartzen bazuten.

Denbora pasatu zen, baina Justiziari ez zitzaion ahortzi bere egitekoa: Paquita epaitu egin zuten, eta Martuteneko kartzelan igaro zuen denboraldi bat.

Han gauza ikaragarriak ezagutu zituen Paquitak. Besteak beste, Itziar izeneko emakume batek, zigarrokin ez erretako bularrak erakutsi zizkion. Torturaren seinale.

Harrez gero, egin dutena eginda ere, Paquita beti egon da presoen alde.

4. Esteban Bigarrena

Esan bezala, Sebas eta Paquitaren semea, gerran hildako osabaren izen berekoa.

Izutu egin zen Esteban txikia amarekin harrapatu zuten Aberri egun hartan. Batez ere gomazko pilota berde bat oparitzen zuten *Gorila* markako boten barruan ezkutaturik zeukan paperezko ikurrina txiki batek zuen kezkatzen. Hura aurkitzen bazioten, hil egingo zutela uste izan zuen. Eta, gainera, non zegoen aita? Non zegoen arreba txikia? Agian Guardia Zibilek hartu eta espetxean edukiko zituzten, auskalo nola.

Ume mokoia izaki, Esteban ez zuten epaitu behar izan eta libratu egin zen kartzelatik. Ordea, Martuteneko kartzelara amaren bisitan joaten zen bakoitzean, mamu beldurgarriek irentsi egingo zutela uste izaten zuen.

5. Fernando

Mutiko ernea zen Fernando, eta Esteban Bigarrenaren oso laguna.

Pérez tenientearen semea zen, Guardia Zibilaren kuarteleko buruarena, baina, ongi konpontzen zen Estebanekin, hala ere. Elkarrekin egiten zuten jolas, elkarrekin joaten klase partikularra.

Fernandok behin esan zion Estebani, bera ez zela sekula Guardia Zibila izango, eta asko lasaitu zuen horrek Esteban.

Konfiantza handia zeukan Fernandok Estebanekin, eta Estebanek Fernandorekin ere bai.

Fernandoren aitak edan egiten zuen eta behin Estebani erakutsi egin zion Fernandok aitaren aginduz erositako ginebra botila, MG markakoa. Amak ikusi gabetan, gordean, eman behar zion botila hura aitari. Halako sekretuak eta handi-goak kontatzen zizkion Fernandok Estebani.

Baina egun batean, Burgosko epaiketa zela eta, Fernandoren aitak eta beste lau gizonak, sei orduz torturatu zuten Estebanen aita kuartelean. Aulki batean lotu zuten belaukiko eta oinazpian jo zuten zaldientzat erabiltzen den azota edo fusta batekin, marka handiegirik utz ez zezan. Etxea ere arakatu eta dena jarri zuten hankaz gora.

Fernandok eta Estebanek ulertu zuten aurrerantzean ezingo zutela lagun izaten jarraitu eta hala egin zuten elkarrekin borrokan, bakoitza bere aitaren defentsan.

Biek galdu zuten borroka hura.

Estebanek eta Fernandok ez zuten aurrerantzean elkar ikusi sekula.

(Aurkeztu ditugu telenobela baterako moduko bost protagonistak. Hala ere ez dugu ongi egin gure lana eta oso zaila dago aurrera egitea: bost pertsonaietatik bat hilda dago aspaldi (Esteban), beste bi zaharrak dira (Sebas eta Paquita), eta gutxi balitz, beste biek ez dute sekula gehiago elkar ikusi (Esteban Bigarrenak eta Fernandok).

Bost pertsonaietatik bat izan daiteke, beraz, joko apurra eman dezakeena: Esteban Bigarrena izendatu dugun hori.

Segi dezagun berarekin, istorioa.

Estebanek eta Fernandok borrokan egin zuten egun hartatik, literaturak zileztatzen duen horietako denbora-salto bat egingo dugu aurrera. Hogei urtekoa edo.

Hogei urtean hamaika gauza jazo daiteke, jakinekoea da hori, baina joka dezagun ezer ez bageneki bezala eta, hemen literatura kontuez dihardugunez, eman diezaiogun Estebani idazlearen ofizioa. Hobeto esanda, pentsa dezagun euskal idazle hasi berri bat baino ez dela. Liburu bakanen bat edo bi dituela argitaratuak, ipuinez osatuak, 90eko hamarkadaren hastapenetan).

6. Esteban Bigarrena

Lagun batzuekin bizi da etxe handi batean eta goizaldean lo dagoela, esnatu egiten dute bortxaz eta auto batean sartzen lau Polizia Nazionalen artean. Bilbora daroate autopistan ziztu bizian. Indautxuko kuartelera.

Esteban beldurrez dardarka doa lau gizon jostari haien artean: «Ikusiko duzu» esaten diote, «ikusiko duzu bai». Eta xaxa eta bultza egiten diote denbora guztian.

Indautxura iritsitakoan, igogailu batean sartzen dute. Baina gora egin ordez, behera egiten du igogailuak. Behera eta behera. Eraikinaren tripetan barrenera. Zaratak eta golpeak entzuten ditu Estebanek. Kakalarri da. Egundoko mehatxuak egiten dizkiote: bainera, elektrodoak...

Estebanek bere beldurrak kontatzen dizkie gau osoz galdekatzen duten poliziei: ama bisitatzan zuela txikitari kartzelan, eta izua diela dagoena bezalako leku hertsiei, preso hartu duten gizonen dien bestekoa gutxienez. Ito egiten dela.

Trufa egiten diote galdetzaileek. Enpresari ospetsu bat non eduki duten bahituta galdetzen diote, nortzuek osatu duten komandoa...

Estebanek ez daki ezer eta negar egiteko zorian dago. Amesgaizto itzel baten barruan ikusten du bere burua. Handik ez dutela sekula santan aterako eta gorriak eta bi ikusiko dituela.

Asko eskertuko luke polizia ez den beste norbait balego han berarekin, gela berean. Garbitzaile bat, argazkilari bat... Polizia ez den nornahi gizaki. Abokatua balitz, hobe.

Adorea emango ziokeen lekuko baten presentziak. Baina halakorik ezean, intimitate oro jartzen du agerian, galdegile ezezagun haien aitzinean. Biluzi egiten da arimaren erdia erakusteraino, eta, ohartu egiten da, geruza bakoitza zuritzearekin batera, biak sentitzen dituela batera: lotsa izugarria eta askapena, aldi berean.

Goizaldean aske uzten dute besterik gabe. Amaiera du amesgaiztoak. Esteban ez dute ukitu ere egin, azkenean. Beranduago jakingo du, hurrengo egunean askatuko dituztenean, bere etxeko lagunak apur bat estuago hartuak izan direla.

Handik denbora batera, bakarrik bizitzen jartzen da. Noizean behin gogoratzten da bere txikitako lagun Fernandorekin, baina ez dauka haren albisterik. Ez daki non dabilen, ez eta zertan ere. Santanderra bueltatua izango zela pentsatzen zuen, arbasoen etxe aldera.

Alabaina, Esteban ez dago lasai. Indautxura eraman zutenetik ezin du egin lorik behar bezala. Tinbrea entzuten duen bakoitzean, edo eskaileretan pausoak, dardarka hasten da.

Egoeratik nola irten asmatu ezinda, lekuren batean irakurria du literatura sendabide ere izan daitekeela. Idazle izaten hasia denez, erabaki bat hartzen du, bada: sendatzeko balioko dion eleberri bat idatziko du.

Esan eta egin, fantasma guztiak uxatzeko moduko eleberri bat idatzi ondoren, zeukan beldur-gaitzetik sendatu egiten da bat-batean. Akabo izua. Erremedio santua, literatura!

Estebanek eleberrirako asmatu duen fikzioak, amodio triangelu bat du ardatz. Nahiago izan du egitura jakin bat erabili, asmakerietan erori baino.

Triangelu horren erpinetako batean, bere oso antzeko mutil bat dago, bigarren erpinean, honek maite duen neska eta, hirugarrenean, neskak maite duen gizona. ETako ekintzaile bat, iheslari dabilena.

Kontatzen diren kontuen artean, Estebanen ikarak ageri dira: mugak, polizia kontrolak, komisarietako interrogatorioak, ETAKoen jarduna... eta baita amodioaren gorabeherak ere. Amodio ezinezkoak gehienbat. Egoerak itotzen dituen horietakoak. Gauza asko eta asko.

(Hizlariak eten egiten du hitzaldia eta berriro zuzentzen zaie ikasleei, kontua jarraitzen ote duten edo lotaturik dauden egiaztatzeko).

Lehen eleberri honen ostean, izentxoia du Estebanek eta han-hemenka zutabeak idazten hasten da, batez ere politikari buruzkoak.

Eta hara non, egunkari bateko argazkian, Intxaurrendoko kuartelean ateratakoan, Hispanitatearen jai egunean egindakoan, bere lagun Fernando ikusten duen, galako uniformearekin jantzita, eskularru txuri eta guzti, Galindo jeneralaren alboan.

Estebanek ez zekien ezer, baina, antza, konfiantzako gizontzat zeukan jeneralak Fernando, eta Zabaltza kasuan, Lasa eta Zabalorenean eta beste batzuetan, ez zen oso urruti ibilia. Hori dio, behintzat, zenbait egunkarik.

Beste gauza bat ere badiote egunkariak: gaur egun Fernando Panaman bizi dela eta hango espainiar enbaxadako segurtasun burua dela. Auzi bat ere baduela zabaldua, torturengatik, eta ba omen da testigu bat haren kontra deklaratzeko prest, Guardia Zibila izandakoa bera ere.

Gaia emanda datorkio Estebani eta zutabe bat idazten du, *Aingerutxoia* izenekoa. Txikitako lagunarte hautsiaz da mintzo Esteban eta bizitza zeinen den putza eta gezurteroa. Izan ere, Estebanek maite du oraindik Fernando, maite ez dezakeen arren. Ez dakit ulertzen ote didazuen.

(Eta hizlariak ikasleei egiten die galde, ea esaten ari dena ulertzen dioten. Telenobelaren hariari jarraitzen dioten, azkarregi, polikiagi, ote doan eta abar).

Handik denbora batera, telefono dei bat jasotzen du Estebanek. Emakume ahotsa da: Fernandoren emaztea. Aguirre omen du deitura. Eta esaten dio ea nola idatz dezakeen ezer horrelakorik, bera hainbeste maite duen Fernandoren kontra, ea nondik atera dituen halako kontuak, torturazaile izatearena eta. Zutabea euskaraz egon arren, Zornotzako ikastolan dabilen iloba batek itzuli diola.

Harri eta lur geratzen da Esteban telefonotik ezer erantzun ezinda, baina helbide bat eskatzen dio gutun lasai bat bidaltzeko eta gauzak argitzeko. Ahal den neurrian.

Aldi berean, Estebanek zutabegintzaren funtsa ulertzen du: norbaiten izena idatziz gero, gezia beti iristen da dianaren erdira. Goiz ala berant.

Lagun izandakoaren emazteak eman egiten dio helbidea eta, bidenabar aitortzen dio, Fernandogatik izan ez balitz, egundokoak eta bi ezagutuko zituzkeela, Fernandok ireki zizkiola Indautxuko ateak, Fernandok geratu zituela hango zaplastekoak, Fernando izan duela urte askoan, ezkutuko aingeru goardakoa...

Estebanek gutun bat idazten dio Fernandoren emazteari. Milan Kunderari gertatutako gauza bat kontatzen dio bertan. Uste baino lehen, ordea, gutun bat jasotzen du berak ere bueltan: Fernandoren emaztearena da eta, zalantzarik gabe, berak baino askoz hobeto ezagutzen du Kunderaren lana...

Eta denbora badoa aurrera, eta beste gauza bat ere gertatzen zaio Estebani: sekula ikusi gabeko neska erdi frantses bat du ezagutzen eta harekin maitemintzen. Hasten dira irteten eta Estebanek auto susmagarriak ikusten ditu beti bere atzetik. Etxe inguruan ere bai, beti norbait zelatan.

Mugaren alde batean, kolore batekoak dira ondotik datozkionak, eta mugaren beste aldean, beste kolore batekoak.

Bigarren gauza bat ere sumatzen du Estebanek, batez ere Iparraldera joaten denetan: bereganako begiradak aldatu egin direla ohartzen da. Ezagunek ez diotela berdin begiratzen lehen eta orain. Zenbaiten begietan, gainera, gaitzespena ikusi uste du. Ez du deus ulertzen.

Halako batean galdetzen dio neskari: «Adizu maitea, zu nor arraio zara?».

Erdi lotsaturik erantzuten dio honek, bera ETako buruzagietako baten neska dela, edo zela, Esteban ezagutu artean, bederen. Pariseko kartzela batean daukatela preso, Espainiara ekarri bitartean. Hara egiten dizkiola, oraindik ere, ikustaldiak.

Dar-dar egiten diote zangoek Estebani albistea ezagutzen duenean eta neskari eleberri bat ematen dio eskuetara. Berak hamar urte lehenago idatzitako huraxe da, triangeluaren kontua erabiltzen zuena.

Neskak eleberria irakurri eta esaten dio: «Hau gure historia da, hitzez hitz, maitea». Eta Estebanek ez daki zer pentsatu, bizitza kasualitatez beteta dagoen ala literaturak berezko ahalmen magikoak dituen. Nolanahi den, eta badaezpada, beste eleberri bat idaztea erabakitzen du dagoen atakatik irteteko.

Pentsatzen du, eleberri irrigarri bat idaztea izango dela onena. Gaitzetik sendatzeko ez dagoela norberaren buruari trufa egitea baino gauza hoberik.

Esan eta egin, halaxe egiten du. Beste triangelu bat asmatzen du: erpin batean, bere antzeko gizon bat dago; beste erpinetako batean, bere andrearen antzeko norbait dago; eta, azkenez, hirugarrenean, ekintzailea dago, preso. Alemaniarra da, Brigada Gorrietako kidea. Bere andrearen mutil izandakoaren antzekoa, alegia.

Estebani harrigarria egiten zaio eleberriarekin gertatzen dena: inork ez du irririk egiten hura irakurritakoan, eta huntaz eta hartaz galde egiten diote kaze-tariek, berarekin zerikusi handia duen istorioa dela antzemateke.

Izan ere, Estebanek, asko eta asko maite du Enrique Vila-Matas izeneko idazle batek idatzitako liburu bat, eta handik hartua dauka beste idazle batek idatzitako lege nagusietako bat:*

Los novelistas somos desaprensivos. La novela es un género híbrido y gran parte de su encanto proviene del carácter aluvial de sus materiales. No hay nada que a un novelista en acción, cuando se encuentra en el momento de escribir su novela, no le venga bien (Ramón Costa Baena).

Estebanek ez daki Ramón Costa Baena izeneko idazlerik baden edo ez den errealitatean. Izan liteke Vila-Matasek asmatutako izen faltsuetako bat. Baina gutxienezkoa da, horixe baitu Estebanek federik behinena idazteko orduan: berari gertatukoetatik daukala iturririk onena idazleak.

Harrezkero beste eleberri eta lan batzuk ere idatzi ditu, eta ia guztietan erabili du alubioiak ekarritako materiala. Esan nahi baita, bizitzak berak ekarritakotik elikatzen dituela gehienbat bere letrak.

Baina telenobela amaitzeko, esan dezadan orain, Esteban ondo xamar bizi dela gaurko egunean. Besteen antzera bera ere. Pare bat seme-alaba egin du neska erdi-frantsesarekin. Eta haren mutila izandako ekintzailea, Espainiako kartzela batean daukatela, milaka urteko zigorrera kondenaturik.

Fernandoren berririk batere ez dauka, ordea. Egunkarietan ikusi zuen albistea haren epaiketa egunaren bezperetan: Fernandoren kontra lekukotasuna ematekoa zen gizona, erratz baten makilaz bortxatu zutela ezezagun batzuek. Atzeko zulotik. Eta jipoituta utzi zutela erdi hilik Almeria aldeko eremu isolatu batean.

Bai, zoriontsu bizi da, Esteban. Halaxe eskatzen du telenobela on baten amaierak.

* Hizlariak entzule guztiek espainolez ulertzen duten egiaztatuko du, irakurri asmo duena irakurri baino lehen, izan ere, Miarrizten daude eta ez bailitzateke harritzekoa espainola ez dakien ikasleren bat edukitzea tartean. Hala balitz, irakurriko duenaren itzulpena egingo luke, zuzenean euskarara.

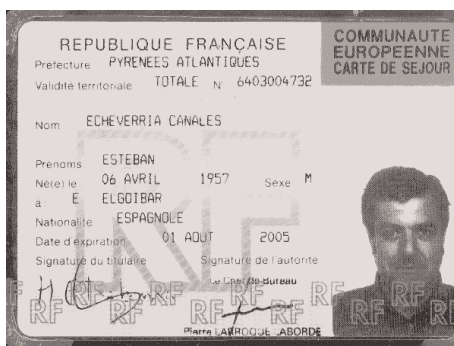
Beste guztien antzeko gauzak ditu berak. Auto berri bat erosteko modua nola egingo duen pentsatzen ari da orain, lehengoa zaharregia du eta.

Akaso kezka bat du besteengandik zeharo ezberdina: ez daki nola jokatu duen inoiz Fernandorekin topo egiten duenean. Segur baitago hori ere egun batean etorri, etorriko dela.

(Hizlaria altxatu egiten da dagoen lekutik, eta ikasleei bere bi nortasun agiriak ematen dizkie, espainola eta frantziarra.

Benetakoak dira dokumentuak, begiratu ondoren eskuz esku pasa ditzaten eskaini dizkie.

Argi dago kontua, hizlaria ez da deitzen ikasle guztiek uste zuten bezala: Esteban du bere egiazko izena. Bera da Sebas eta Paquitaren semea, benetako izenik ezin eta osaba hildakoarena daroana).

Literatura engaiaturantz rock & rollaren eskutik

Mikel H. Abaitua

Zorionez edo zoritxarrez, gai honetaz mintzatu ahal izateko ezinbestekoa zait nire bizitzaz hitz egitea, eta nire belaunaldiaz, “sandwich”, “tropel” eta antzeko hitz zatarrekin bataiatu izan dena. Baina hori beste upel bateko sagardoa da. Hartu itzazue berba hauek inoiz idatziko ez dudan nire autobiografiaren zati bat bezala.

Azaldu dezagun lehenbailehen izenburuaren funtsa, nondik nora gabiltzan azkar ulertu dadin. Literatura eta musika dira nire zaletasun handienak eta, horregatik, askotan gurutzatu zaizkit. Ene ustez euskal gatazka islatzen duen literatura egitea literatura engaiatua egitea da, eta nire lanetan aurkitu daitekeen engaiamendua musikatik dator, rock musikatik zehatzago esanda. Jakina, badakit askoz dotoreago geldituko litzatekeela esatea engaiamendua Sartreengandik datorkidala, edo horrelako zerbait. Baina ez da egia. Zer egingo zaio ba. Postmodernitatearen errua izango da. Ez naiz lehen orrialdetik gezurretan arituko, eta, beraz, aitortu egin beharko dut, hasieran ongi konturatu ez banintzen ere, engaiamendua rock musika anglosaxoitik datorkidala. Horrek ez dio nire biografiari kutsu intelektual handirik emango segur aski, baina agian hain gaizki ere ez da geldituko postmodernitate dontsuaren garai ñabar honetan.

Rock hitza oso zentzu zabalean hartzen dut hemen, pop, folk-rock eta folk anglosaxoia estiloak ere sartzen ditudalako etiketaren barruan, hala nola reggaea, ska eta beste estilo batzuk. Horregatik hobe nuke anglosaxoiek beraiek erabiltzen duten Popular Music etiketa erabili segur aski. Adibide bat ematearren, Bob Dylanek folk singer gisa lortu zuen fama, baina jende gutxik daki lehen pausoak rock and roll bandetan eman zituela, eta beraz, rock elektrikora pasatu zenean ez zela traizio bat izan (Judas eta guzti oihu egiten zioten kontzertuetan), bere erroetara itzultzea baizik. Bluesak ere eragin handia izan du estatubatuarraren musikan. Orduan, zer da Dylanek egiten duen musika, rock, pop, folk, blues...? Anglosaxoien arabera Popular Music. “Pop” etiketa “popular” hitzetik badator ere, ondo gauza ezberdina da guretzat. Postmodernitatean pop kultura nagusitu da eta literatura bera ere nahiko pop bihurtu da.

Euskaraz, katalanez eta gaztelaniaz abesten zuten kantautoreek ez zuten inoiz eragin handirik laga nigan, nahiz eta Euskal Herriko airea haietaz beteta egon nire

edukazio sentimentala garatu zen garaian. Ez naiz salbuespena nire garaikideen artean. Zeren nirea baita, oker ez banago, euskal literaturako rockaren lehen belaunaldia, hirugarrena-edo izan behar izango zukeenean. Baina badakizue, Saizarbitoriari guretzat izugarri horterak ziren abeslari frantses haiek gustatzen zitzaizkion, eta bere belaunaldikide gehienek rocka gorrotatzen zuten, Ibon Sarasola araua konfirmatzen duen salbuespena bada ere. Bernardo Atxagak, Koldo Izagirrek eta beren belaunaldikideek ez zuten, gu argitaratzen hasi ginenerako behintzat, rock askorik azaldu beren obretan, edo bat ere ez, nahiko zaleak izan arren. Rock edo pop anglosaxoia ez da ondo ikusita egon euskal munduan nahiko berandu arte. Galdetu bestela Errobiri edo Euskal Rock Radikaleko hasierako protagonistei. Beraz, ez dut uste oso oker nagoenik esaten badut nire belaunaldiari egokitu zitzaiola musika mota hori euskal literaturan sartzeko ohorea edo errua. Eta rocka ez ezik, jazza eta abar ere bai, hau da Popular Music anglosaxoia. Alde horretatik oso bidaide sentitzen ditut Aingeru Epaltza, Xabier Montoia, Mikel Antza, Iñaki Uria, Juan Luis Zabala eta enparauak. Honekin ez dut esan nahi nire belaunaldikide guztiei rock musika gustatzen zaienik edo beren obretan aurki daitekeenik, baizik eta gure belaunaldia izan zela musika mota hau presentzia minimo batez euskal literaturan sartu zuen lehenengoa. Imajinatu nire poza Xabier Montoiaik “Euskal abestia hil da, gora rock and rolla” artikulua *Oh! Euzkadi* aldizkarian 1981. urte urruti hartan argitaratu zuenean. Edo haren lehen liburuko lehen poema irakurri nuenean: «Batzuentzat / Jesukristo gurutzera / (lapurren artean) / igo zenean, / historia hasten da. / Beste batzuentzat, aldiz, / Lenin-ek txapela kenduz? / “Botere osoa sovieterako” / deiadar egin zuenean, / Finlandiako geltokian. / Niretzat / David Bowiek ilea moztu zuen / egunean». 1983. urtean hau ez zen poesiatzat hartzen Euskal Herrian. Gogoratzen dut aurreko belaunaldiko oso poeta moderno bati esan niola poema liburu ona iruditzen zitzaidala Montoiarena, eta poesia ez nekiela ezer erantzun zidan, hura ez zela poesia, hura ez zela literatura. Handik urte batzuetara Montoiaren lehen liburu horretaz laudorio handiak entzun nizekion idazle berberari.

Literatura eta rock musika nahasteagatik gustatu zitzaidan Montoiaren poema, eta arrazoi berberagatik gustatuko litzaidake nire obran eragina izan duen musikaz berba egitea hemen, azken finean, oso atsegin ditudan abesti asko ez baitzaizkit beren alderdi musikalagatik gustatzen, hitzengatik baizik, literatura azken finean, oso apala gehienetan, baina literatura. Nik hamabost urte nituenean, rock, folk edo pop abestietan agertzen ziren poemak ez ziren literatura, definizioz. Harrezkero dezente aldatu dira gauzak, postmodernitatea hedatu zenetik batez ere. Zorionez. Gaur egun posible da Bob Dylanen alderdi literarioari buruzko doktorego tesiak aurkitzea, edo literatura Nobel sarirako proposatu dutela egunkarietan irakurtzea. Zeharo pentsaezina orain dela 30 urte.

Lehen, honelako hitzaldiak bota behar nituenean oso serio jarri eta, akademizismo zurrunez, literaturak zenbait arloekin erlaziorik izango ez balu bezala

jokatzen nuen, zeren zenbait arlori ez baikenien kultura edo arte mailarik ematen, edo ez ginen ausartzen ematera, anaia zaharragoek (ezen ez arrebek zoritxarrez, egia esan) gugan eragin handiegia izan balute bezala. Gu ez gara euskal literaturako rockaren lehen belaunaldia bakarrik, komikiarena eta telebistarena ere bagara ziur asko, eta ezin gara ibili gauza horiek guztiek ezein eraginik utzi ez baligute bezala. Komikia adibidez. Komikiak eragin handia izan du postmodernitate guztian, pop artean eta zineman batez ere, baina literaturan ere bai. Horra hor Roy Lichtenstein, Pedro Almodovar edo Bernardo Atxaga. Bernardo Atxaga bai. Komikiak harengan izan duen eraginaz hitz egiten Iñaki Aldekoa kritikoari entzun nion lehen aldiz. Jakina, gure aurrekoek ere komiki asko irakurriko zituzten, baina ez zien eraginik batere sortu beren literatur lanetan.

Honezkero galduta izango duzue nondik nora nabilen jakiteko esperantza ziur asko. Gogoratu dezagun beraz lehenago esandakoa, askoren kasuan, eta nirean dudarik gabe, euskal gatazka deitu izan dena literaturan islatzea engaiamendutik pasatzen dela, eta nire kasuan engaiamendua musikatik datorrela literaturatik beretik bainoago. Aitzakia horrekin, eta bukaeran denbora baldin badugu, nigan eragina izan zuten abestietako batzuk entzun eta beren letrak euskaraz irakurtzea gustatuko litzaidake.

Literaturara itzuliz, badakizue engaiamenduak ez duela ia inoiz fama onik izan letren munduan. Ni ere, hasieran, uste zurrun horren aldekoa nintzen. Oso gaztea nintzenean, demagun hamasei bat urte, gauza sakratua zen literatura gehienontzat, eta poetentzat erlijio bat ia; hortaz, engaiamenduarekin zikintzea bekatua. Artea gauza bat zen nire buru estuan, eta politika beste bat, harekin zer ikusirik ez zuena. Hobeto esanda, politika ez zen existitzen niretzat, Franco hil arte behintzat. Hau ez da erraz ulertuko orduko nire mundua, eta nire lagun eta ikaskide askorena, nolakoa zen gogoratzen ez badut. Oraingo gazteentzat imajinaezina ziur asko.

Normalean txikitari ezertaz enteratzen ez garenez gero, haurtzaroa gogoratzen dudanean ez dut ezein diktadurarik oroitzen, mundu baketsu bat baizik, eta euskal gatazkaz dudari lehen oroitzapena, zer zen jakin gabe, hamabi urte nituenekoa da ziur asko: Elgoibarren nago eta urrun samar guardia zibil bat ikusten dut, bere pistola eskuan, eta gazte batzuk, norabide guztietarantz korrika, ihes egiten. Tira, hori ez zen ezta euskal gatazka ere, Francoren diktadurapean Espainiako leku askotan ikus zitekeen eszena arrunt bat baizik. Uste dut amari galdetu niola zer zen hura. Ez dakit zer erantzun zidan eta amets batean ikusi banu bezala sailkatu nuen berehala txikitako ezohiko imajina hura. Esan nahi dudana da nire mundu fantastikoan bizi nintzela, lasai, hamabi urterekin. Orain dena dago komunikabidez eta hedagailuz beteta. Baina garai hartan mundua ez zen hain zaratatsua informazioari zegokionez. Adibide batzuk jar ditzaket. Zortzi urterekin irrati txiki bat oparitu zidaten Gabonetan, Gasteizko osaba-izeben etxean. Hirian bizpahiru irrati kate entzun bazitezkeen ere, Elgoibarrera iritsi eta aparatu hark ez zuen zipitzik ere

harrapatzen, uhin ertaina izan arren. Frekuentzia modulaturik ez genuen 1968an ezagutzen, ez gure etxean behintzat. Oroimena urte urrun hartara hegan egiten uzten badut, telebistarik ez daukagula ikusten dut. Jende gutxi du. Etxeetan musika entzuteko trasteak gutxi dira. Ez dago kasetegailurik ia inon, inork gutxi du diskogailu bat. Luxu bat da. Auzokoek ere ez dute horrelakorik eta eskatu egiten digute. Handik urte batzuetara auzokoek telebista erosten dutenean haien etxera jaisten gara futbol partidak eta boxeo borrokak ikustera, hala nola Eurovisioneko lehiaketak. Amak ez du telebistarik erosi nahi, ergeldu egiten omen du. Ohera joaten garenean anai-arrebok liburu bana hartu eta logura sentitu arte irakurtzen dugu. Gaur egun komunismo garaiko zenbait film errusiar edo poloniar ikusten ditudanean nire haurtzaroz gogoratzen naiz. Halako batean gure osaba bat iristen da etxera telebista batekin. Oparia. Espainian kate bakarra dago, txuri beltzean noski, eta eguerditik gauerdira soilik emititzen du. Urte batzuk geroago bigarren katea jarriko dute, gaurko “La 2”, orduan “el UHF” deitzen zena, baina Elgoibarreraino ez da iristen. Telebista frantsesak ere ez, jakina. Poliki-poliki Frekuentzia Modulatuako emisorak hasten dira sortzen, baita euskaraz ere. Jendea dendara joan eta «irritati bat nahi dut» esaten du. «Nolakoa?», galdetzen du dendariak. «Loiola irratia harrapatzen duena», esaten du jende askok. Hots, FMduna. Irakurtzen dudana literatura espainiarra da eta zaharra kasu gehienetan, fraideen ikastetxean ikasitakoa: Cervantes, Conde Lucanor, Pereda, Gonzalo de Berceo, Marqués de Santillana... Horrelako literatura irakurtzen dugu klasean hamabi urterekin. Pentsa nolako mundua den, 15.000 biztanleko herri batean 14 urte arte ikas daiteke bakarrik, gero Eibarrera joan behar. Elgoibarren ez dago 14 urteak bete eta gero non ikasirik. Etxeetan liburu gutxi daude, gurean ez, baina oso aspergarriak dira gehienak. Aitarenak ingeniartzari buruzkoak dira. Amarenak, eleberrri poliziakoak, Agatha Christie batez ere, eta ingelesezko batzuk, Evelyn Waughren *Brideshead revisited* eta Bernard Shawren *Pigmalion*. Horiez gain, Madrilerara bizitzera joan diren lehengusuek bidaltzen dizkigutenak. Enid Blytonenak batez ere. Entzuten dudana musika elizakoa da, edo txistulariena, edo Elgoibarko Bandarena, igandero entzun daitekeena herriko plazan, oso ona benetan. Ikastetxeko abesbatzan kantatzen dut. Oraindik ez diot inori politikaz hitz egiten entzuten etxean, herriko kaleetan edo ikastetxean. Lagun asko ni bezala daude, eta horregatik ergelak dirudigu politikaz zer edo zer etxean entzun dutenen aldean. Ezjakintasunean bizi gara.

Hamabost urte betetzen ditut eta astebeteko jaia ematen digute fraideen ikastetxean. Norbait hil dutela, Franco ez, beste bat, bere laguntzaile nagusia edo. Paretetan pintadak hasten dira agertzen. GORA ETA V. GORA ETA VI. Ordurako badakit zer den ETA, baina ez dut ulertzen zergatik jartzen duen V edo VI zeinu erromatarrez. Etxean galdetzen dut eta ez didate ezer esaten. Ez dakite eta. Lagunei galdetzen diet baina ez dakite ezer.

Halako batez, The Beatlesen *Hard Day's Night* botatzen dute telebista frankistan. Hori irekiera ideologikoaren ondorioa dela ikasiko dut urte batzuk geroago. Horregatik zegoen diktaduraren telebista hartan euskarazko saiotoxo bat, "Pinpilinpauxa" izenekoa oker ez banago. Ea euskaldunak apur bat lasaitzen diren. Aberri egunetan pilota partida onak botatzen dituzte horretarako. Niri ez zaizkit pilota partidak gustatzen. Baina The Beatles izeneko talde hori bai. Bananduta daudela esaten dit lagun batek nire desilusiorako. Lau urte berandu iritsi naiz. 1974an gaude. Telebistan ikusi dudana filma errodatu zenean lau urte baino ez nituen. Nola demontre ez dut urte haietan guztietan haien berri jakin? The Beatles nahiko gaizki ikusita daude sortzetik beretik Espainia frankistan, Castroren Kuban bezala. The Beatles Madrilera zezen-plazara jotzera joan zirenean, NO-DOan, hau da, zinema-aretoetan pelikula baino lehen nahitaez bota behar zen albistegi ofizialean, haiek ikustera oso jende gutxi joan zela esan zuten, eta hura frogatzeko, kontzertua hasi baino ordubete lehenago harmailetan filmatutako irudiak ematen dituzte, eta noski, ordu horretan ez dago jende askorik. Hori dena urte batzuk geroago jakingo dut, Madrilera kantatu zutenean 6 bat urte bainituen. Film horrek kolorea jartzen du nire bizitza grisean, txuribeltzean egon arren. Ama eskandalizatuta dago niri asko gustatzen ari zaidalako. Elkarren ondoan gaude sofan eserita. Aita afariren batean dago beti bezala. Beste anai-arrebak ez dira etxean bizi, edo txikiegiak dira eta lo daude. Ez dut inor nire poza konpartitzeko. Amak beste gauza bat ikusi nahi luke, eta haserre dago filma gustatzen ari zaidalako. Baina ezin du katez aldatu, beste telebista katerik ez dagoelako. Nire lagunei ez zaie filma gustatu edo ez dute ikusi. Musika txarra iruditu zaie. Lourdes Iriondori buruz berba egiten didate. Berehala The Beatlesen diskoak erosi nahi ditut. Diru gutxi daukat baina diskoak oso merkeak dira. Garbigailuak eta hozkailuak saltzen dituzten denda batean eros daitezke diskoak Elgoibarren. Disko gutxi dute baina eskatu egin daitezke. Saltzaile bidaiaria noizean behin pasatzen da handik, eta diskoak enkargatuz gero bizpahiru astean iristen dira. Disko bat eskatzen dut eta ia egunero joaten naiz garbigailuak saltzen dituzten dendara, diskoak iritsi diren ala ez jakitera. Eibarren ba omen dago disko denda bat, esaten didatenez, baina garai hartan Eibar urruti dago niretzat. Autobus interurbanoa ordaindu egin behar da, eta hori dirua amiltzea da.

Nire arreba bati gitarra bat erregalatzen diote eta lehen gauzak irakasten dizkit. Harrezkero, gitarra jo besterik ez dut egiten etxean nagoenean. Orduak eta orduak ematen ditut nire idoloen abestiak diskoetatik ateratzen.

Poliki-poliki liburu interesgarriak ere hasten dira iristen nire eskuetara. Eibarko ikastetxeko lagun batek esaten dit izugarritzko liburua irakurri duela eta pasatu egiten dit: *El extranjero*, Albert Camus delako batena. Hasieran oso liburu arraroa iruditu arren biziki gustatzen zait. The Beatlesen pelikula ikustea bezala izan da ia, baina literaturaren arloan. Amari ematen diot irakurtzeko eta oso aspergarria iruditzen zaio. Ama oso beldurtuta dago azken boladan. The Beatles drogazale arriskutsu batzuk iruditzen zaizkio. Telebistan ikusi du nola salatu dituzten

droga kontuengatik. Gainera fraide batek Marxi buruzko liburu bat utzi dit. Sinestezina. Nola da posible. Eskandalizatuta dago. Erlijioa ematen digun fraideak ez du erlijioaz bakarrik hitz egiten, eta bere bibliotekatxo pertsonala darama ikasgelara, guk bere liburuak klasean irakurtzeko, edo etxera eramateko nahi badugu. Lagun artean politikaz hitz egiten da baina nik ez dut ia ezer ulertzen. Franco hiltzen den arte. Orduan bizitzazko leherketa bat bezalakoa da, eta bat-batean badirudi jende guztiak dakiela euskaraz Elgoibarren. Lehenago ez, lehenago oso euskara gutxi entzuten zen kalean. Oso erdalduna zen dena, baina ikastola behintzat bazegoen. Ikastolako lagunak hamar urterekin ezagutu genituen, zeren ikastolan adin hori arte bakarrik ikas zezaketen eta gure ikastetxera etorri behar zuten. Don Agustinek, gure maisuak, zenbakiak euskaraz irakasteko eskatzen die etorri berriei. Leongoa da. Urte batzuk geroago oso ondo ikasiko du euskaraz.

Giro horrek eramaten nau nolabaiteko solipsismo politikora, UBI egitera Gasteizera joaten naizen arte. Osaba-izeben etxean politikaz baino ez da hitz egiten. Aberri eguna iristen da eta izebak eta biok ikurrina jartzen dugu balkoian. Ikurrina legeztatu berri dute. Izeba emozionatuta dago eta ni ere bai. Jartzen dugun bitartean atxilotu egingo gaituztela iruditzen zaigu oraindik. Ezin dugu sinetsi. Jadanik ez naiz hain apolitikoa baina ez zaizkit gustatzen politikaz mintzo diren literatur lanak. Irakurtzen ditugun liburuak literatura espainiarrekoak dira orduan ere, García Lorca zoragarria da, eta Salinas, Valle-Inclán, Pío Baroja eta Antonio Machado. Hegoamerikarrak ere hasten dira iristen. Lehengusuak liburu autobiografiko bat dakarkit, Pablo Nerudaren *Confieso que he vivido*. Zoragarria. Gero klasiko errusiar batzuk kausituko ditugu etxean. *Crimen y castigo*. Astuna da hasieran, baina bikaina azkenean. Giro kulturala pobrea da oraindik, eta ezerk ez du iragartzen arte engaiatuaz inoiz interesatuko naizenik, entzuten ditudan ingelesezko abestiak erdi ulertzen hasten naizen arte. Ez dira asko, baina astiro-astiro hasten naiz konturatzen nire idoloek beren abestietan batzuetan gauza politikoez hitz egiten dutela, gutxitan bada ere. Harrituta nago. Eta diskoetan idatzita agertzen diren abestien hitzak hasten naiz itzultzen hiztegia eskutan. Amak lagundu egiten dit batzuetan, gaztetan erizain egon baitzen Londresen, eta ingelesa ez zaio zeharo atzendu. Noizean behin ingelesez irakurtzen ditu Agatha Christieren eleberririk. Bat-batean nahiko *pijoa* iruditzen zait politikaz ez arduratzea. John Lennon bezalakoa izan nahi dut. Power to the people.

Gaur egun, zaila egiten zait sinestea zein arraroa zen niretzat orain dela 30 bat urte politika artearekin nahastu zitekeela pentsatzea. Baina, bestalde, ulergarria da, gure hezkuntza guztian politika kutsu txikiena zuena debekatuta baitzegoen. Politikaz mintzo ziren liburuak eta diskoak zentsuratuta egon ohi ziren, ez zitzaizkigun iristen. Abesti batzuk zentsuratuta egon ziren Franco hil arte. Joan Manuel Serrat bera ere debekatuta zegoen. Nolako sorpresa, diktadorea hil ondoren, etxean nituen nire idoloen disko batzuek abestiak falta zituztela jakitean. Zentsuratutako diskoak erosten genituen konturatu gabe. Etxean dauzkat oraindik.

Bildumagileen pieza bitxiak dira: Lou Reed, The Who, Jethro Tull, John Mayall, John Lennon, The Beatles, The Rolling Stones, Neil Young. Ordurako, bagenekien noski, kantautore askok abesti zentsuratuak zituztela, gauza bera liburuei zegokienez, baina niretzat rock musikan abesti zentsuratuak egoteko arrazoi posible bakarrak sexua eta drogak ziren, baina ez politika, eta ez nuen espero ezein adierazpen politikorik nerabeentzako musika hartan. Jakin-min handia piztu zitzaidan. Zer zioten letra haiek frankismoarentzat hain beldurgarriak gertatzeko? Egia esan, kasu askotan, sexu eta droga kontuez aparte, klaribidentzia paranoikoa zen zentsuraren motiboa. Beste batzuetan zeharo ulergarria zen, frankisten ikuspegitik noski. Adibidez, zentsuratutako John Mayallen abesti bat *Mr. Censor Man* titulatu zen, zentsuratzaileen kontrako abesti bat. Beste batzuetan barragarria zen motiboa, esaterako, Neil Youngen abesti bat zentsuratu zuten *Cortez the killer* titulatu zelako, Cortes hiltzailea alegia, Hernán Cortes konkistatzaile espainiarra iraintzen zelako. Hainbeste indiar hil ondoren iraina omen zen hiltzaile deitzea. Abestia azkenean argitaratu zenean, disko espainiarrean titulua aldatu egin zioten, “hiltzaile” hitza kendu eta *Cortez Cortez* jarri zuten. Ez zuten abestia zentsuratu, izenburua baizik. Barregarria benetan. Baina hori zen giroa.

Zentsura ez zen bukatu Franco hil eta gero. Gerta zitekeen, adibidez, liburu bat argitaratzeko arazorik ez izatea eta gero poliziak edizio osoa bahitzea, okerragoa zena galera ekonomikoagatik. Horixe gertatu zitzaion Saizarbitoriaren *Ehun metro* eleberrari. Argitaratu ahal izateko Francoren heriotzaren zain denboratxoa eman ondoren kaleratu eta poliziak bahitu zuen edizio ia osoa. Uste dut horrek beste ezerk baino fama handiagoa eman ziola Saizarbitoriari. Berrero zirkulazioan jarri zenean barra-barra saldu zen. Lehen euskarazko *best-sellerra* izan omen zen. Eskerrak. Argitaletxe hura idazleek beraiek finantzatuta zegoen, eta garai hartan ez zegoen Eusko Jaurlaritzaren laguntzarik. Hain zuzen ere ez zegoen Eusko Jaurlaritzarik. Liburu hori ETArenean fronte kulturalak antolatutako lehiaketa batean bigarren gelditu zen. Lehenengo saria ez zuen inork irabazi. Modernoegia zen ETakoentzat. Oraindik ere oso ondo funtzionatzen duen liburua da, gaurko gazte askori liburu zaila iruditzen zaien arren. The sign of the times. Niri inpaktu handia eragin zidan. Harrezkero, nire idolo musikalen mailan egongo zen Saizarbitoria, haiek bezala zentsuratu baitzuten. Baina ez horregatik bakarrik, errealitate politikoa eta euskal gatazka hain modu bizian islatzeagatik ere bai. Saizarbitoria literaturan eta Bob Dylan musikan parez pare zeuden niretzat. Bob Dylanen abestiekin hasten dira abeslari eta talde anglosaxoiak konturatzen posible dela maitasunaz ez den beste edozer gauzaz hitz egitea. Salto horiek ematea ez da hain gauza erraza, saltoa egin eta gero gezurra badirudi ere. Niri, beste askori bezala, errealitate politiko-soziala euskarazko literaturan erabili zitekeela sinistea Saizarbitoriarekin iritsi zitzaidan. Egia esan ia edozer gauza iruditzen zitzaigun zaila euskaraz: adibidez, futbol partida bat ematea irratian. Euskarazko telebista normal bat izatea bera ere iruditzen zitzaigun sinestezina. Ondo pentsatuta, oraindik ere iruditzen zait.

Nola ez zitzaidan ba zaila irudituko literaturan politika kontuak sartzea, politikaz hain gutxi jakinik. Zazpi piper inporta zitzaidan egia esan. Euskal Filologia ikasi nuen garaian egunkaria egunero erosi eta kultura saila bakarrik irakurtzen nuen. Ez nuen telebistarik ikusten, estudiante etxebizitzan ez genuelako. ETak astero-astero hiltzen zuen norbait. Jende asko atxilotu eta torturatu egiten zuten. Nola demontre izan nintekeen hain inpermeablea? Bost axola, sexua, literatura eta musika ziren nire obsesio bakarrak. Drogak ez. Pote pare bat edanda gaixotu egiten nintzen. Gipuzkoan garai hartan ez nuen inoiz ezagutu ETaren kontra zegoela esatera ausartzen zen gazterik. Ergel sentiarazi nahi ninduten inguruko guztiek, politika axola ez zitzaidalako eta ETaren alde ez nengoelako. Gainera ETaren alde egotea ez zen nahikoa, bi ETA zeudelako, militarra eta politiko-militarra. Hori gutxi balitz bezala, komando antikapitalistak ere sortuko ziren. Garai hartan gauza bakoitza bitan banatzen zen, edo hirutan. Azkenean, lagun batek konbentzitu ninduen ETA militarra onartzen ez banuen, ETA politiko-militarra behintzat onartu beharko nuela. Euskara salbatzeko besterik ez bazen ere. Zailagoa zen poli-milien alde egotea milien alde baino, zeren jende gehiena trufatzen baitzen ETA politiko-militarrak eta berak sortutako alderdi politikoaz. Duda-muda horietan nagoela ETA politiko-militarrak nire osaba bat bahitu duela irakurtzen dut harrিতa unibertsitateko liburutegian nire ondoan eserita dagoen lagun baten egunkarian. Bahitzaileen artean nire haurtzaroko lagun minena zegoela jakingo nuen urte batzuk geroago, eta baita Arnaldo Otegi ere. Nire osaba hori Gasteizko Michelin fabrikako zuzendaria zen bahitu zuten garaian, eta greban zeuden langileei laguntzearren erabaki zuen ETA politiko-militarrak ekintza hura egitea. “Abaitua al paredón” oihukatzen zuten langileek Gasteizko kaleetan zehar. Gaur egun langile gehienek gaitzetsiko lukete ETaren “laguntza”. Oso aldatu da giro laborala Euskal Herrian. Egun haietan ETA militarrek berak kritikatzeko zituen “poli-milien” ekintzak. Haietaz burlatzen ziren. “Españolista” fama zuten, beste abertzale eta euskaltzale askok bezala, Euskadiko Ezkerrak, adibidez, edo Oskorrik berak (dirudenez CBS espainiarrean grabatu behar izan zituzten beren lehen diskoak, “españolista” izateagatik euskal diskoetxeetan onartu ez zituztelako). Jarrera horiek ez dira zeharo desagertu Euskal Herritik. Imanol kantariari gertatutakoa ez da hain diferentea.

Noski, gure osaba bahitu zuten “poli-mili” haiek gehienak terrorismoaren kontra daude gaur egun (“bereziak” alde bat utzirik noski), eta ez dute jadanik “borroka armatua” esaten. Damututa daude egindakoaz, nahiz eta beste zenbait aditz erabili hori adierazteko, eta alderdi politiko ezberdinetan militatzen dute.

Esan bezala, nire haurtzaroko lagun minena zegoen bahitzaileen artean, txikitan Elgoibarren izan nuen benetakoa adiskide bakarra. Disgustu ederra hartu zuen bahitutakoa nire osaba zela jakin zuenean. Komandoko gehienak omen ziren elgoibartarrak, eta horregatik-edo osaba ezkutatuta izan zuten zuloa gure etxetik oso gertu zegoen. Bizitzan gertatzen diren kasualitateak. Gure ama oinez joan zen zulo hura ikustera handik hilabete batzuetara, Elgoibarko lagun batek gidatuta.

Osaba askatu behar zuten egunean zeharo konbentzituta zegoen hil behar zutela. Arreba bat zeukala Elgoibarren, eta nahi bazuten han utzi zezaketela esan omen zien umorea galdu gabe hiltzera zeramatela zeharo sinetsita. Ziur asko bere aitaz gogoratuko zen, zeinari gerra garaian bere askapen agiria sinarazi baitzioten faxistek fusilatu baino lehen. Hura ere kontatu omen zien. Bahitzaileen harridura imajinatzen dut Elgoibarren egonda bertan askatzeko iradoki zienean

Bereziki gogorra izan zen hura niretzat, lagunekin hainbeste hitz egin ondoren borroka armatu motaren bat beharrezkoa zela hasia bainintzen onartzen, lehen esan dudan bezala, eta hain zuzen ere, poli-miliak ziren apur bat konbentzitzen nindutenak, eta EIA jakina. Angel Amigok Perturri buruz idatzitako liburuak zerikusi handia izan zuen nire aldaketan. Pertur oso hurbil sumatu nuen, baina ez arrazoi ideologikoengatik bakarrik. Perturri ere niri gustatzen zitzaidan musika berbera gustatzen zitzaion. Rock talde bat sortu zuen, eta gero Gorka Knörrekin ibili zen gitarra jotzen.

Osaba bahitu zutenean inoiz ez zitzaidan burutik pasatu hil zezaketenik. Badakizue, gauza larri horiek besteei gertatzen zaizkie beti, guri suertatzen zaizkigun arte noski. Familiako giroa izugarria izan zen osaba bahituta egon zen denboran. Euskal Herrian gure bizitza pribatuan politika nola sartzen zen ikusita, garai hartan batez ere, harrigarria iruditzen zait euskal gatazkaz gehiago eta lehenago ez idatzi izana. Oso ondo iruditzen zait gai hori literaturan erabili nahi ez duen jendea egotea, noski, ulertuiezadazue, baina harrigarria iruditzen zait gaia berez gure orrialdeetara lehenago eta maizago ez sartzea. Ni naiz adibide aparta. Fantasiak idazten hasi eta denboratxo behar izan nuen errealismo gordinean erori arte. Gaur egun, literatura engaiatua askorentzat modaz pasatuta dagoen arren, Wayne C. Booth maisuak aspaldi idatzi zuenarekin zeharo ados nago oraindik:

Zenbait lan idatziz arrakasta lortzeko, eleberrigile batzuek uste dute beharrezkoa dela kausa politiko eta intelektual guztiak gaitzestea. Chejovek ez du, *artista gisa*, liberala edo kontserbadorea izan nahi. Flaubertek, 1853an idatzi zuen bezala, uste du, baita ideia ugaritasuna defenditzen duen idazleak ere ez duela inondik inora erlijiorik, aberririk edo gizarte konbikziorik izan behar.

Neutraltasun osoaren aldarrikapena ez bezala, baieztapen hau ez da inoiz ukatua izango, eta ez du nozituko ezein gorabeherarik literatura teoretan edo filosofia modetan. Bere kontrakoa bezala, Sartre eta beste batzuen aldarrikapen existenzialista, zeinaren bidez defenditzen baita artistak zeharo engaiatuta egon behar duela, haren baliotasuna autorea idazten ari den eleberri motaren arabera izango da.

Artista handi batzuk beren garaiko kausetan konprometitu dira, eta beste batzuk ez. Badirudi obra batzuei engaiamenduak kalte egiten diela, eta beste batzuek, ordea, engaiamendu kopuru handia jasan dezaketela. Batek beti aurkitu ditzake kasuaren bi alderdiak frogatzeko adibideak; artistaren helburu partikularrek bere engaiamendurekin zerbait egiteko bera ezintzen duten ala ez da auzia, ez berak engaiamendu hori duen ala ez.

Baina hasieratik esan dudan bezala, engaiamendua artearekin ezkontzeko konbentzimendua ez zitzaidan etorri literaturatik (*Ehun metro* eta beste liburu batzuen irakurketa beranduago etorriko zen), musika anglosaxoitik baizik. Bob Dylan, John Lennon, John Mayall eta abar garrantzitsuak izan ziren hasieran, baina Euskal Filologia ikasten ari nintzela, diktaduratik demokraziaranzko trantsizio politikoaren urteetan (benetako demokrazia bat den ala ez eztabaidatzea beste baterako utziko dugu) Xabier Montoiak punk eta reggae musikez hitz egin zidan, garai hartan bere faboritoak. Ez nion hasieran kasu gehiegirik egin, baina geroago beren abestien hitzek harritu egin ninduten, beren agresibitate eta zuzentasunagatik, politikaz hain garbi hitz egiteagatik. Ez nengoen ohituta. The Clash, Sex Pistols eta Bob Marley oso onak iruditzen zaizkit oraindik. Hasieran reggaea egiten zutenak *hortera* batzuk iruditzen zitzaizkidan, lehengusu baten etxean Bob Marleyren *Rastaman Vibration* disko bikaina entzun nuen arte. Gero bere disko guztiak erosiko nituen. Musikaren sinpletasun erakargarria, baxuaren indar harrigarria, letra engaiatuak... dena iruditu zitzaidan aparta, ulertzen zitzaionean, noski, ezen Jamaikako ingelesa biziki aldrebesa baita askotan. Baina zer tipo ausarta. Disko hartako abestietako baten hitzak Etiopiako erregearen hitzaldi batetik aterata zeuden. Inoiz ez nuen hura baino letra engaiatuagorik entzun. Hona hemen euskarara itzulia:

GERRA

Bizitzak irakatsi didana
 konpartitu nahi nuke
 ikasi nahi dutenekin...
 Arraza bat goikoa dela eta beste bat behekoa
 defendatzen duen filosofia
 behin betiko eta zeharo deskreditatua
 eta abandonatua izan arte,
 Nazio batean
 lehen eta bigarren mailako hiritarrak
 egon ez daitezen arte,
 Gizakiaren azalaren koloreak
 bere begien koloreak baino garrantzi handiagoa
 izan ez dezan arte,
 Oinarritzko giza eskubideak
 ezein arrazarik salbuetsi gabe
 guztientzat berdin bermatuta izan arte,
 egun hori arte
 bake iraunkorraren ametsa
 mundu hiritartasuna
 eta nazioarteko moralitasunaren arauak
 ez dira izango
 ilusio labur bat baizik
 eskatu beharrekoa baina inoiz ez lortua,
 Angolan, Mozambiken eta Hego Afrikan

gure anai-arrebak modu doilorrean
zapaltzen dituen erregimen gaizto eta zoritzarrekoa
zeharo suntsitu arte,
egun hori arte
afrikar kontinenteak
ez du bakerik ezagutuko
Afrikarrak borrokatu egingo gara beharrezkoa bada
eta badakigu irabazi egingo dugula
seguru baikaude
gaizkiaren gaineko ongiaren garaipenaz.

Laster ikasiko nuen bezala, bertso horiek ez zeuden Gabriel Arestiren eta beste poeta batzuen poesia sozialetik oso urrun. Egia esan, bertso hauek euskaratzerakoan Arestiren gogorapena etorri zait berehala: «Ni naiz behin / esan nuena: / Gu bizi garen munduan, / gizarte honetan, / zuzenbidea / debekaturikan dago».

Euskal gatazka nire obran agertzeko modua engaiatua da indarkeria gaitzes-teko efektua lortu nahi duelako esan gabe ere. Narratzaileak ez du indarkeria kon-denatzen, pertsonaia batzuk indarkeriaren alde agertzen dira eta beste batzuk kontra. Nire helburua, ordea, indarkeriaren izugarritasunak berak gaitzespena sortzea da.

Euskal gatazka lehenbiziko aldiz nire obran 1983an argitaratu zen ene lehen narrazio liburuan bertan agertzen da, “Nota urdinak” titulatzen den ipuin luze batean (ingelesezko “blue notes” delakoaren itzulpena noski). Bertan zinegotzi abertzale baten hilketa kontatzen da. Estatu terrorismoa salatzen da. Ipuinean musikak ere bere presentzia du, zeren Donostiako jazzaldia agertzen baita eta bertara jotzera etorri den musikagile amerikar bat da protagonistetako bat, gauez paseatzen ari den bitartean zinegotziaren hilketa ikusi duelako hil egiten dutena.

Hala ere, politika kontuak ez zitzaizkidan gehiegi gustatzen literaturarako, eta nire bigarren ipuin liburuan ez da gaiarekin zerikusia duen ezer agertzen. Ez, ez nuen laket politikaz mintzatzea, ene inguruko gazte gehienentzat denbora-pasa dibertigarriena edo grina sutsuena zirudien arren. Jende guztia ikusten nuen obsesionatuta lagun hurkoa bere esparru politikora eramatearekin, edo egiaren jabego osoa zuela behin eta berriro frogatzearekin.

Alabaina, *Susa* aldizkaria sortuko zuen idazle taldea biltzen hasi ginenean politikaz ez genuen ezertxo ere hitz egiten. Garai hartan ez dut uste Josu Landari edo geroago etorriko zen Iñaki Uriari politika gehiegi axola zitzaienik. Ezta Mikel Antzari ere ziur asko, ez baitzuen politikaz inoiz berba egiten. Mikelen kasua ezberdina zen ordea, aita urte mordoan izan baitzuen kartzelan. Berari oso goiz sartu zitzaion politika bizitza pribatuan. Batzuk gehiegi mintzo ziren politikaz, eta beste batzuek ia ezer ez. Borroka armatuaren kontra inor ez, gazteen artean behintzat. Indarkeriaren kontra mintzatzea barregarri gelditzea zen. Ez zegoen modan. ETA militarren alde ez egotea, ergela izatea zen gazteen artean, eta ados

ez bazeunden hobe isiltzea. Penaz begiraten zizuten. Begien bistakoa zen gauza bat onartzen ez bazenuen, horrek esan nahi zuen tontolapiko hutsa zinela. Etsai gisa ez bazintuzten ikusten, jakina. Mundua modu manikeoan bakarrik irudikatu ohi dugu geure buruan, maizegi: onak eta gaiztoak omen dira paper posible bakarrak munduan, eta gu beti gaude onen aldean noski. Primo Levik aspaldi idatzi zuen bezala:

Gure eta haien artean arloa zatitzeko exigentzia hain da erabatekoa —gure animalia sozial jatorriaren garaitik datozkigun arrazoiengatik agian— ezen lagun/etsai bikoiztasun-eskema, gainerako gauza guztien gainetik nagusitzen baita. Historia herrikoia, eta baita historia eskoletan irakatsi ohi den bezala ere, konplexutasunetik eta erdibidetik urruntzen den joera manikeo honek kaltetu ohi du: giza gertakarien multzoa gatazken bidez azaltzeko joera du, eta gatazkek borroken bidez; gu eta haiek, atenastarrak eta espartarrak, erromatarrak eta kartagotarrak. Hauxe da futbola, beisbola edo boxeoa bezalako kirol espektakuluen arrakasta handiaren zergatia, zeintzuetan lehiakideak bi talde edo bi pertsona diren, definituak eta identifikagarriak eta non, jokoaren bukaeran, irabazleak eta galtzaileak egongo diren. Berdinu egiten badute, ikuslea engainatuta eta desilusionatuta sentituko da. Konturatuta edo konturatu gabe, irabazleak eta galtzaileak egotea nahi luke, hauek onekin eta gaiztoekin identifikatzeko, zeren lehiakide onek irabazi behar baitute, bestela mundua hankaz goratu egingo bailitzateke.

Eta ez da ahaztu behar Primo Levi nazien kontzentrazio esparru izugarrienean egon zela. Idazle italiarraren hitz horiek irakurri baino askoz lehenago horrela pentsatzen nuelako idatzi nuen nire lehen eleberria. Pizgarria Yoyesen hilketa izan zen. Gezurra badirudi ere, jende askori ahaztu egin zaio zein zen Yoyes, Dolores González Katarain, eta gazte askok ez dakite ezer. Zergatik ez da Harluxet Fundazioaren Entziklopedian Yoyes aipatzen eta bai Txomin Iturbe, esaterako? Kasualitate hutsa benetan? Yoyesen aldeko kontzertuak antolatzeagatik bukatu zen Imanol kantariaren karrera musikala.

Yoyesen hilketak biziki hunkitu ninduen. Horrexek jarri ninduen argi eta garbi ETaren kontra. Behin betiko. Hura asasinatu baino hamar bat urte lehenago haren familia osoa ezagutu nuen. Euskal Filologiako gure ikasgelan Yoyesen anaia batekin zebilen neska bat zegoen eta nahiko lagunak egin ginen. Garai hartan Yoyes Amerikan bizi zen, borroka armatua uzteko erabakia hartu eta gero. Lagun hark askotan hitz egiten zidan bere mutilaren arrebaz, zein azkarra zen, zein pertsona ona, zein eskuzabala. Mitoa zen Euskal Herriarentzat ez ezik familiarentzat ere. Behin, neska honek jantzita zeraman jaka Yoyesena zela esan zidan, eta ezkutaezina zen bere aurpegian agertu zen harrotasuna. «Orain Mexikon dago», esan zidan konplizitatezko keinu batekin. Etxe bila nenbilenez, bere pisuan leku libre bat zegoela esan eta hara joan nintzen bizitzera. Etxe hartatik Yoyesen anai-arreba guztiak pasatu ziren. Baita senarra ere, Santo Tomas lizeoko irakasle bat.

Han denak ziren oso ezker abertzalekoak, eta eztabaida izugarriak izaten zituzten nirekin. Nahiko gogorra zen guztien kontra eztabaidatzea. Ikasturte batean beren etxera gonbidatu ninduten egun batzuk pasatzera, Ordiziako ez dakit zein jai zirela-eta. Horrela ezagutu nituen gurasoak ere. Oso jende eskuzabala zen, eta oso alaiak denak. Etxe hartara sartu nintzeneko lehen oroimena sukaldeko gas-labea piztuta eta irekita zegoela da, berogailu gisa erabilia. Labe barruan piztuta zeuden gar urdinak memorian dauzkat grabatuta pelikula batean ikusi banitu bezala. Ohitura normala izango zen Ordizian, baina niri bitxia iruditu zitzaidan sukaldeko labea horrela erabiltzea.

ETAk debekatuta zion Yoyesi Euskal Herrira itzultzea, eta bere askatasun pertsonalaren izenean desobeditu zuenean, erakunde armatuak ez zuen gupidarik azaldu eta hil egin zuen. Behiala hain borroka armatuaren alde egondako familiaz pentsatu ohi nuen askotan. Behin Yoyesen ahizpa bat ikusi nuen telebistan, ETAkide ohia bera ere (torturengatik gorra zen belarri batetik), hilketaz hitz egiten. Bere seme-alabak jaten zituen munstro bat zela ETA esan zuen. Nire lehen eleberrian Yoyesen hilketan oinarritu nintzen kapitulu bat idazteko eta orain irakurri egingo dizuet:

Euskal Jaiak ospatzen ari dira herrian, eta atmosfera alaia da nagusi nonahi. Jende asko dago kalean. Hizketa ozenak eta barreak ateratzen dira taberna guztietatik.

Emakume gazteak eskutik darama bere semea. Ile luze eta beltza du, begirada gardena, eta begitarte lasai eta zoriotsua, baina ukitu malenkoniatsu batek mospeldurik. Semeak ferriko traktore erakusketa ikusi du, eta horregatik hasi da tiraka bere amarengandik. “Baietz, banoala”, esan dio. Eta une horretantxe ikusi du emakumeak gizon gaztea bost bat metrora. Ozta aurpegira behatu eta jabetu da egoeraz. ETA lagatzean esan ziotena etorri zaio burura: “zure etorkizuna lurpean dago”. Ziztu bizian iragaiten da guzti hori bere burutik. Gizon gaztea ikusi, eta berehala konturatu da bera akatzera doala, azkenean ez diotela “enpresako” kideek borroka armatua uztea barkatu. Esperantza izpi bat argitu da bere barrunbean traktoreetarantz begiratzean. Segundo hamarren batzuetan pentsatu du traktore haietara antxintxika eginez gero beraien atzean babestu ahal izango dela beharbada. Gizon gazteak pistolarik ez duela oraindik atera ikusten du emakumeak. Bihotz taupada ozenak nagusitzen zaizkio bular barnean, baina ez da horretaz ohartzen. Oraindik eskutik oratuta duen semeari ezer ez gertatzea da bere ardurarik handiena traktoreetarantz arinetan jo baino lehen. Horregatik apartatu du bere ondotik semeak ulertu ez duen mugimendu apur bat zakar batez. Amak ez dio horrelakorik sekula egin, baina amak ezin dio “barkatu maitia, baina hil egin behar naute” esan. Mugimendua bortitza eta azkarra izan da, asti gehiegirik ez duela badakielako, eta traktoreetarantz arinetan abiatu denean, burua jiratu du mugimendu azkar batez, eta orduan konturatu da ez dela pertsona bakar bat bere atzetik doana, bi baizik, eta horregatik ilundu zaio esperantza pittin hura, bihotz barruan gordetzen zuena. Tiroak jaso eta hil baino apur bat lehenago bitzita guztia iragan da bere gogotik.

Tiro hotsak entzun ondoren, halabeharrez handik pasatu den emakume gaztearen ama traktoreak zeuden plazara iritsi denean, jende mordo bat ikusi du makinen inguruan, eta zer gertatzen den ikustera joan da. “Neska batek bere burua hil du”, esan diote erdaraz, eta bere biloba ikusi du orduan, bularrera oldartu zaiona. “Amona, amona, bi bakero etorri dira pistolekin eta ama hil dute”, esan dio, eta orduan ikusi ditu bere alabaren galtzerdiak manta baten petik ateratzen. Manta altxatu, eta bere alabaren aurpegia ikusi du.

Zeruaren koloreak, airearen usaiak eta argiaren tonalitateek udazkena iristear dela iragartzen dute.

Primo Levik bezala pentsatzen dudalako, ez zitzaidan egokia iruditzen alde bateko indarkeria bakarrik azaltzea eta horregatik estatu terrorismoa eta torturak ere agertzen dira. Beste zati bat irakurriko dizuet:

Eskurretan bilurrak dituen mutilak hogeita lau bat urte izango ditu. Bi polizia kausitzen dira bere alde banatan, ziztu bizian doan auto beltzean. Izututa dago mutila, oinazez beterik du gorputza, eta txano bat du buruan sudurreraino jantzita, begiak estaltzeko moduan. Aurreko eguna gogorra izan da benetan, eta ez dirudi gaua laguntzera etorri zaionik. Beste auto bat daukate atzetik, jarraika antzean, mendi bide batera abiatu direnean. Lantzean behin kolperen bat ematen diote urdailean alboetako gizonak, mutila areago izutzen duten esaldiak ahoskatuz. “Ahora sí que vas a hablar, hijoputa”, esan diote, “la tienes clara”. Alferrik azaldu die ez dakiela ezer, oker daudela berarekin, baina ez diote jaramonik egin, badirudi konbentziturik daudela “terrorista” garrantzitsua dela. Ikusterik izango balu, sinistreak irudituko litzaizkioke zeharkatzen ari diren parajeak, eta sinistrea halaber gauaren iluntasuna. Buruko mina du aurreko orduetan telefono-liburu lodi batekin buruan eman dizkioten takatekoengatik, atsedetik hartzen ez lagatzeagatik, jasandako irain guztiengatik. “Te hemos aplicado la ley antiterrorista”, esan zioten atxilotu ondorengo lehen uneetan, “es inútil que pienses en abogados, podemos hacer contigo lo que nos dé la gana durante diez días, diremos a la opinión pública que eres un terrorista, y todo lo que te hagamos les parecerá bien”, eta barre egin zuten. “No queríais democracia? Pues ya tenéis democracia. Vosotros aprobáis las leyes, y nosotros las aplicamos”.

Tupustean, zuhaitzi baten erdian gelditu dira bi autoak, eta barruan dauden guztiak gau ilunera irten dira, atxilotutakoak bultzaka jalgiaraziz. Txanoa kendu diote burutik. “Te la quito porque no me importa que me veas, ya que no vas a poder contarlo”, esan dio sudur ttipia duen poliziak. Mutilak neska bat ikusi du beste autotik irtendako polizien artean. Ez du ezagutzen, eta bera bezain izutua eta jipoitua ematen du. “A ver. Qué prefieres, horca o fusilamiento”, galdetu diote neskari. “Esto es la democracia, no? Tener libertad para elegir. Baina neskak ez du ezer esan, lurrera erori delako kordea galdurik. Zerbait hurbildu diote sudurrera, amoniakoa agian, eta bere onera itzuli bide da, ezen zutik jarri dutenean, begiak ireki dituela ikusi baitu mutilak, eta dardarka eta negarrez ari dela. Korapilo bat sentitu du eztarrian, eta min handia du urdailean. Hil behar badute, lehenbailehen izan dadila. Orduan polizia haietako batek neska besotik hartu eta “nos vamos a dar un paseo” esan du, eta besteek “con esa tía tan fea? Qué mal gusto tienes” erantzun diote trufaz.

Zuahiztian zehar aienatu dira, arbolarik ez dagoen lekurantz, non zeruan dagoen ilargiak bere aurpegi maskala erakusten duen, gaixorik bailegoan. “Escucha bien”, esan diote mutilari. Baina ez du ezer entzun, eta ez du ulertzen zergatik esaten dioten hori, urrutian garrasi lazgarri bat eta tiro hotsa entzun dituen arte. “Una hijoputa menos”, esan du gizonetako batek.

“Vas a hablar, o qué”, esaten dio gizonik luzeenak, baina berak badaki alferrik dela ezer ez dakiela eta berarekin huts egin dutela berriro esatea. Badaki ez diotela sinetsiko, aurrekoetan bezala. Ekar diezaiotela nahi dutena, eta sinatu egingo duela esaten die. Negarrez hasten da. “Vaya terrorista de mierda que eres, no sabes que los hombres no lloran?” esan dio urrutien dagoen gizonak eta ondoren aldapan gora eramanez. Oso zuhaitz sendo baten ondora iritsi dira, baina mutilak ez du ikusi, lurrera begira dagoelako, lokian pistola bat jartzen diotela sentitzen duen bitartean. Lehenbailehen buka dezatela nahi du. Lehenbailehen. Gizon luzeenak katua zapaltzen du kanoia apur bat desbideratzen duelarik, bala bere buruaren gainetik iraganez. “De verdad pensabas que te íbamos a matar?”, esaten dio pistola duenak isekaz, berari begiratu lehenean, eta besteei gero. Orduan denak hasi dira barre algaraka.

Lehen esan dudana bezala, nire eleberri hau literatura engaiatua da pasadizo-txoak kontatzen mugatzen ez delako. Indarkeriaren zatarkeria azaldu nahi nuen, bere alde tristeena eta zikinena, erreakzio negatibo bat lortzeko. Askotan esan zaigu jarrera hau dugunoi ekidistantziaren tranpan erortzen garela, baina guk aurkariaren indarkeria ukatzea eta beraiena onartzea da benetan nahi dutena kritika hori egiten digutenek.

Eleberri hori argitaratu ondoren nire lagun batzuek eta editoreak gutun anonimoak jaso zituzten, non haietaz gaizki esaka nabilela esaten baitzen. Nire editorea izan zen anonimo gehien jaso zituena. Urte dezente pasa ondoren ere iritsi zitzaion azkena. Berehala konturatu nintzen jende askok ez ninduela jadanik laguntzat hartzen, eta kalean ez zidaten diosalik egiten. Behin Txillardegik ez EAJrik ez HBrik zegoen Hendaiaiko Aberri Egun batean ikusi ninduen eta «hik zer egiten dek hemen» galdetu zidan ironikoki eta erdi barrezka. Noski, ez zuen arraposturik espero, eta ez zidan denborarik eman erantzuteko. Dena dela, ziur nengoen ez zuela ulertuko. Agian, gaur egun hobeto ulertzen du, abertzale batzuek Aralarren kontra egiten dituzten gauzak ikusita.

Lagunak eta ezagunak zapuztearena eleberria argitaratu baino urtebete lehenago hasi zen, “ETAren kontra, negoziaketaren alde” izeneko artikulu bat *Euskaldunon Egunkarian* argitaratu nuenean. Ez zidaten zentsuratu. Berehala argitaratu zen beste artikulu bat erantzun gisa: “Mikel Hernandez Abaituaren kontra, negoziaketaren alde”. Ez dut autorea gogoratzen, izena zeharo ezezaguna zen niretzat. Egia esan, goitizena zirudien. Nik bigarren artikulu batekin erantzun nuen eta argitaratu egin zidaten. Gero, garai hartan *Euskaldunon Egunkariako* zuzendaria zen Pello Zubiriaren dei bat jaso nuen. Nirekin egon nahi zuela. Nire

bigarren artikulua erantzuna zen artikulua bat erakutsi zidan, lehengo autore berberarena. «Zein dek benetako autore?», galdetu nion, eta berak langile arrunt bat zela esan zidan, eta ez zela gezurretan ari. Argitaratu baino lehen irakurtzeko ekarri zidan, eta hartaz artikulua gehiago idatzi ez nezan eskatzeko. Pentsatzen nuena esateko nire aukera izan nuela eta alferrik zela polemika luzatzea. Hala ere, nire artikulua interesatu egiten zitzaizkiela esan zidan. Ez zirudien batere eroso egoera hartan. Jesuitek Donostian duten unibertsitatean elkar ezagutu genuen urte batzuk lehenago. Historia ikasten zuen. Oso hitzun abila eta argia iruditu zitzaidan beti (argiegia batzuetan), Josu Landa, Iñaki Uria, Kike Amonarriz eta beste batzuekin EUTGko tabernan batzuetan egiten genituen kolokio inprobisatuetan.

Nire lehen eleberrian agertzen den beste gai sozial bat, etxebizitzaren prezioa da. Gazte talde batek agentzia inbiliarioen kontrako ekintzak burutzen ditu, kristalak hautsiz eta pintadak eginez. Orduan ez nuen uste hamabost urteren buruan egoera askoz larriagoa izango zenik. Hauxe da nire iritziz gaur egun dagoen bidegabekeria sozial handiena, beste gauza guztiak baldintzatzen dituelako. Agian oraingo gazte gehienak oso lasaiak direlako ez da ezer gertatzen ari, baina auskalo, edozein unetan piztu daitezke istiluak. Belaunaldi gazteenen etorkizuna hipotekatzen ari dira. Kreditu handi batean sartzeak pobrezia dakar. Esplotazio mota bat da. Nire belaunaldia oso hipotekatuta dago baina hala ere ez dago konparatzerik hurrengoarekin. Etxebizitzekin espekulatu dutenen bizimodu eroso ordaintzera kondenatuta dago jende asko bizitza osorako. Eleberria argitaratu zenean ez bezala, orain asko hitz egiten da gaiaz, baina benetako soluzio gutxi ikusten dit.

Eleberri honetan dagoen hirugarren gai nagusia musika da. Protagonistak musikagile afizionatuak dira eta eleberrian zehar maketa bat grabatzen dute. Nik neuk maketa bat grabatu nuen etxean nire traste traukilekin. Grabazioaren kasete bana oparitu zitzaizen liburuaren lehen 500 erosleei. Gaur egun posible da liburua dendetan erostea, baina ez kasetea. Horregatik, hitzaldi honetarako grabatu dizuedan diskoan abesti haietako batzuk ere sartu ditut.

Nire hirugarren ipuin liburuan ez da euskal gatazka aipatzen, eta engaiamenduarekin zerikusia duen ipuin bakarra dago. Estatu ezezagun batean bere ideia politikoengatik preso eta heriotzara kondenatuta dagoen kazetari baten azken egunak kontatzen dira.

1996an ipuin liburu txiki bat argitaratu nuen nire bigarren eleberriaren aurrerapen gisa, eta bertan agertzen diren hiru kontakizunak euskal gatazkari buruzkoak dira. Bigarrenean ETAk hil zuen nire ikasle baten istorioa kontatzen da. Neska hau polizia baten alaba zen eta bera eta bere familia bizi ziren polizientzako etxean ETAk bonba bat jarri zuelako beste etxe batera bizitzera joan behar izan zuten, ikastetxetik urrutik. Horregatik, aitzak eramaten zituen goizero bere autoan. Polizia honek beti begiratzen zuen autoaren azpian bonbarik bazegoen ere, eta ez

zien seme-alabei sartzan uzten dena ondo miatu arte. Baina egun hartan bere alaba batek ez zion kasurik egin eta autoan sartu orduko lehertu egin zen. Gure ikasle hau hil zen goizean, sartzeko ordua jo baino lehen, gizon gazte bat agertu zen institutuan, neska ongi iritsi zen ala ez galdetzeko. Polizia zen, neskaren senargaia. Esan zuenez, beti jaikitzen zen oso goiz neskaren aitaren autoaren azpian miatzeko, baina egun hartan beranduegi esnatu zen. Horregatik etorri zen zuzenean institutura. Agian bere mutilak autoaren azpian begiratuko zuela ziur zegoelako desobeditu zuen gure ikasleak aitaren agindua, eta horregatik sartu zen kezkarik gabe autoan. Ikasle guztiak hunkituta egongo zirela pentsatu nuen, eta gehienak hala zeuden, baina ikasle abertzale batzuei mespretxuzko hitzak entzun nizkien hoztasunik handienaz. Telebistan elkarrizketatu zuten gure irakasle batek telefono dei anonimo bat jaso zuen etxean: “Eusko gudariak” izan zen aurikularretik entzun zuen gauza bakarra.

Ipuin liburu horretako hirugarren kontakizunean euskal gatazkaz zuzenean hitz egiten da, iritzi artikulua batean bezala. Gutun luze bat da, terrorismoaren kontra dagoen gizon gazte batek ETAKoa den bere lagun bati idatzitakoa. Mikel Antza eta biok lagunak izan ginen orain dela urte asko. Bere arreba Euskal Filologiako nire gelan zegoen. Bere orduko neskalaguna nire koinata da gaur egun eta nire emaztearen osaba bat kartzelan egon zen Mikelen aitarekin. Egunkarietan Mikel ETAKo kupulan zegoela irakurri nuenean gezurra zela izan zen pentsatu nuen lehen gauza. Beste albiste batzuek konbentzituko ninduten geroago. Gutun bat idatziko banio zer esango niokeen hasi nintzen pentsatzen konturatu ere egin gabe. Eta ipuin hori atera zen. Xehetasun guztiak ez dira autobiografikoak baina Mikel aurrean eduki banu bezala idatzi nuen ipuina. Bertan ez da euskal gatazkaz bakarrik hitz egiten. Literaturaz ere bai. Mikel Antza oso literaturazalea zen.

Esan bezala, kontakizun horiek nire bigarren eleberrian agertuko ziren gero. Bertan ETAK mehatxatuta dagoen unibertsitateko irakasle baten istorioa kontatzen da. Mehatxatuta dagoenez, eta Euskal Herriaz zeharo aspertuta, Italiako unibertsitate batera doa lan egitera. Eleberria bidaiaren kontakizuna da, baina berau barnekoagoa da kanpokoa baino. Gehiago dira gogorapenak unean uneko gertakizunak baino. Bi dira gai nagusiak, protagonistaren bizitza pertsonala eta euskal gatazka. Kasu honetan gaiak hitz egiteko aurreko kasuetan baino atzerago jo nuen denboran. Protagonistak euskal gatazkaz pentsatzen duenean Gerra Zibilaren garaietaraino jotzen du eta bere familiaren kontuak gogoratzen ditu. Parte hau idazteko nire familiaren historian oinarritu nintzen eta baita Gasteizko beste familia nazionalista batzuen istorioetan ere. Nire aitona, amaren partetik, Araba Buru Batzarrekoa izan zen, eta horregatik fusilatu zuten gerraren bigarren urtean. Ihes egiteko aukera izan zuen baina ez zuen nahi izan. «Ez naiz kometitu ez dudan delitu baten errudun egingo», esaten omen zuen behin eta berriro atxilotu baino aste batzuk lehenago ihes egiteko aholkatzen ziotenean. Javier Landaburu bere lagunak ez zuen berdin pentsatzen eta ihes egitea lortu zuen nire beste aitonaren furgonetan ezkutatuta.

Orain dela urte gutxi, horren seme bati, *El Paíseko* kazetari ezaguna bera, lehergailudun gutun bat bidali zion ETAk. Ez zen hil baina behatz batzuk galdu zituen. Antzeko pasadizo bat nuen idatzita nire lehen eleberrian.

Hau guztia esanik, zera galdetzen diot neure buruari: ba al nuen euskal gatazka literaturan ez islatzeko aukerarik? Gai honi buruzko eleberri luze bat idatzi nahi nuke noizbait, euskal familia baten historian oinarrituta. XX. mende gehiena harrapatuko luke bere orrialdeetan. Errepublikaren aldarrikapenarekin hasiko litzateke Eibarren, eta ETArekin desagerpenarekin amaituko litzateke ez dakit non. Euskal Herriaren independentziarekin bukatzeko, beste mende bat beharko genuke ziur asko.

Bizia lo. Ohe azpia*

Jokin Muñoz

Semeak begiak itxi ditu. Erabat isildu da azken eztlarekin batera, eta geldi-geldi dago orain, burua pareta aldera emanik. “Burua alde honetara jarriko diat, Andres, mekanoari begira”, esan dio aitak, eta xuabe-xuabe heldu dio lepo atzetik. Burua gora, sapaia aldera begira jarri dio, ordea. Gero laztan egin dio kopeta izerdi hozten hasian. Ze lanak hartu dituen beti kopeta gaineko ile-punta bihurri horiek orrazten! Jarraian eseri da, aulki txikian oraingo honetan, belaunak bular parean kuzkur-kuzkur eginik. Burua belaunen gainera erori zaio, eta horrela egon da, tarte batez, ezpainak galtzen kontra estuturik. Ez dio jada emazteari entzuten, baina haren eskuak sorbalda gainean sentitu ditu halako batean, eta ezin izan dio eutsi begietara etorri zaion aurreneko negar kolpeari.

DENBORA-PASA

Arratsalde on. Tristeia pasartea, ezta? Lagun batek esan dit hitzaldi baten aurreneko legea dela jendea entretenitzea: zerbait alaia, txisposoa, okurrentea esan behar duzula tarteka, alegia, eta, batez ere, ez dela irakurri behar. Ikusten duzuenetz, ez diot kasu piperrik ere egin lagunari. Barkatuko didazue, ordea. Gertatzen dena da elkar-irizketa eta komentario gaizto bat edo bestek bultzatu nautela dena goitik behera idaztera, badaezpada ere, nahiz nire estiloa ez den. Beste kontuari dagokionez, zuek esango didazue, irakurri baduzue, liburu honi umore apurrik atera ote dakioken. Beraz, hemen naukazue, irakurtzen eta triste.

Bestelako liburuak idatz nitzakeen, noski. Baina horregatik ni idazle alaiagoa izango nintzateke? Nik uste dut liburu tristea = idazle tristea eta liburu alaia = idazle alaia elkarketak ez direla zuzenak. Irakurleak entretenitzeko soilik idazten duen idazlea ez da ni baino alaiagoa. Kontrakoa esango nuke nik. Berak, nik ez bezala, irakurlea errealitate, egunerokotasun mikatz eta tristetik urruntzeko beharra ikusten du fikzio zoragarrien bidez. Irakurlea zoritxarrekoa da, eta ahazteko bideak eman behar zaizkio. Nik, berriz, kontrakoa uste dut. Irakurleak, oro har, bizipoza daukala, zoriontsu bizi dela, baina, noiz edo noiz, zenbait gauza triste, mikatz gogorarazi behar zaizkiola.

* Iruñeko Hizkuntz Eskolan emandako hitzaldia, 2005eko martxoaren batean.

Gertatzen dena, beharbada, hauxe da: jendeak ez du buruko minik nahi. Egu-nean zehar lanpetuta egoten da, eta ez du eseri nahi mutiko baten azken hatsaren kronika ralentizatua irakurtzeko, adibidez.

Konfliktorik gabeko gizartea da Mendebaldeko Europaren azken 50 urteetako. Konflikto, gatazka politiko-armaturik gabekoa, diot. Bi tokitan bakarrik izan dugu horrelakorik: Irlandan eta Euskal Herrian. Gainerakoan, esan bezala —Jugoslavia ekialdeko Europan dago—, ez dugu konfliktorik izan azken 50 urteetan. II. Gerra Mundiala bukatu zenez geroztik, alegia. Hartara, mendebaldeko gizartea bizi omen den asperdura horretan, irakurleak distraitu, distraitzen dira denbora-pasako literatura irakurtzen. Buruko minik hartu gabe. Zer pentsatua eduki gabe. Heriotzarako bide geldo horretan, asperdura horretan, “nobelak leituz distraitzen gara”.

Nik uste dut, halere, gatazkarik gabe, tentsiorik gabe ez dagoela literatura ona egiterik. Badago esaten duenik ere gaur egun nobela onak bakar-bakarrik Hirugarren Mundutik etor daitezkeela. Noski, esageratzen ari da. Baina nik hauxe diot: hemen, Euskal Herrian ere, nobelarako, fikziorako aukera itzelak daude. Gure gizartean fikziorako substratu aparta daukagu, erabili beharrekoa zerbaitez ezberdinik eskainiko badugu Europako literaturen mapa errepikakor beti berdin honetan.

Euskal Arazoa. “La Cosa”, nire lagun batzuek dioten bezala, hain baita amorfoa, hain baita handia, hain baita omnipresentea. Eta ez da bakar-bakarrik han barna tiroka dabilzan burugabe batzuen kontua. Gizarte osoa hartzen du goitik behera. Nik uste dut, neurri handi batean, gizarte hau, eta euskararen mundua bereziki, gaixo dagoela.

Niri, behintzat, telediararioak deitzen dit behin eta berriro. Obsesio bilakatu zait “La Cosa” deitzen dugun hori. Idazten dudanean beti agertzen zait bizkarrera, eta sorbaldetan —kas-kas— kolpetxoak ematen dizkit. Aspaldi jada Julio Llamazares-en estiloko bidaia liburu bat idatzi nahi izan nuen —*En Babia, El río del olvido, Tras-os-montesen* antzekoa—, Etxauritik Castejonera oinez joanez, eta Astraineraino iraun zidaten asmo nobleek, Astrainera iritsi gabe “La Cosa” bidera atera zitzaidan eta.

Stephen King idazleak dio idazten duenean, sortu nahi duen beldur eta ezinegon efektu hori eragiteko, bizkarrean monstro baten arnasketa sakona sentitu behar duela —affff!, affff!—. A zer umekeria, ezta? Nirea terrorifikoa dela uste dut. Nik idazten dudanean eulitzar bat entzuten dut kortina atzean, —tzzzzzz— ito beharrean, eta deitu eta deitu aritzen zait.

Bai, gure konfliktoak erromantizismo dezente galdu du dagoeneko. Jada ez da Victor Hugok esaten zuen orgen kirrinka amaigabe hura entzuten dena, hemengo arazo politiko konpongabearen erakusgarri. Ez horixe. Eulitzar nazkagarria dugu, kortina atzean harrapatuta, ari eta ari aspergarri temosoan.

Baina hori beharbada ni bezalako obsesibo batzuen kontua besterik ez da. *Light* denaren gizartean bizi gara: alkoholik ez, tabakorik ez, proteinarik ez, pikanterik ez... *No problem*. Eta *light* izate hori gure literaturara, gure fikziora pasatu da. Dena arina izan beharra. Liburuak zerbait inokua behar du, eta kritikarik egiten bada, izan dadila beti amablea. Terrenoa betiere ondo mugatua. Hor dugu pornografía, kleroa... Hor ditugu batzokiak, joder...! Terreno ezin hobea probokaziorako. Baina, gure zoritxarrerako, Mirandek aurre hartu zigun duela 30 urte, edo Boccacciok duela 600. Berandu iritsi gara. Terreno horretan egin dezakeguna beti *boy-scout* batzuen bihurrikeria bat izango da. Inokua. Esaneko literatura baita, gurea.

Non dago, ordea, pentsamendu basatirako terrenoa? Nora bideratu gure zalantzak, gure amorruak? Non daude, hitz batez esanda, gure tabuak? Euskaldunen terreno debekatua? IDENTITATEAn, noski. Politikan. “La Cosa”n.

Gertatzen dena da gai batzuek denbora behar dutela fikzio bilakatzeko. Hain dira mingarriak! Hain dira gertuak! Baina ni horrekin ez nago erabat ados. Ez da bakar-bakarrik distantzia kontua. Neurri handi batean, euskal idazleek errealitate mikatzari bizkarra erakusteko joera izan dute beti. Hor ditugu, esaterako, exilioko idazleak eta gerraondokoak, lubakietako tragediak, miliziano eta gudarien heriotzak kontatu beharrean, baserrian, amonaren gonapean giltzapetu zirenak. Ez ziren hurbildu gerraren izu-laborrira. Eta ez dakit zergatik. Guk, bestalde, zerbait egin badugu gure tragedia moderno honekin azken 30 urteetan, izan da kritika nahiko gainetikoa —*hi, gure mutilak dituk-eta!*—, fikzio metaforiko-poetikoa edo, okerre dena, panegiriko bat edo beste.

Orain, berriz, ematen du garaia dugula “La Cosa”ri alde guztietatik heltzeko. Akaso izango da denboragatik beragatik. 30 urteko tregua bat eman diegu gure askatzaileei, eta, hortaz, hau ez da, jadanik, anekdota historiko hutsa. Nik esango nuke kode existentzial bat dela gure jarrera, iritzi guztiak baldintzatzen dituena. Mundu ikuskera berezi bat da konflikto luze honek gudan txertatu duena. Eta mundu ikuskera horrek, neurri batean, ahoa itxi ez, baina lokartu bai, lokartu egin gaitu.

Beha iezaiezue Euskadi Sarietarako aurtengo hautagaiei. Denek ukitzen dute konfliktoa zuzen edo zeharka. Klabe historikoan batek, beste batek klabe errealista-poetikoan, beste batek klabe filosofikoan, eta beste bik —*Bizia lo* barne— klabe, nola esango nuke, intrahistorikoan? Gordin-errealistan? Eta atea zabalik dago, zeren, irakurri duzue Juanjo Olasagarreren azkena? Eider Rodriguezena? Iban Zalduarena?

Heldu behar diogu, bai, gureari, kupidarik gabe heldu ere bai. Ezeroso, minduta sentitzeraino zenbaitetan, zergatik ez. Tregua bukatu baita. Nahikoa kasu egin diegu gure gurasoei, gure aitona-amonei... Jon Juaristik ez du arrazoirik dioenean «gurasoek gezur esan zigutela». Ez, ez ziguten gezurrik esan. Lokartu

egin gintuzten, eta ez dugu —ez dut— lo gozoan segitu nahi. Nirea ere entzutea nahi dut.

Senarraren aldera jiratu da, nekatu itxurak eginez. Ohe buruan eserita dago, burkoa bizkarrean jarrita, eta telebistaren argiek tarteka aurpegia argitzen diote, orain piztu, orain itzali. Kaskorik gabe dago, baina ez dio telebistari begirik kentzen. Iragarkiak dira. Yankee itxurako umekozkor batzuk ageri dira bizikleta ganean, ziztu bizian maldan behera. Nesquick. Ezagutzen du iragarkia. E.T. filma ekartzen dio gogora. Jonekin ikusi zuen, aspaldi. Akaso segidan ezohiko informatibo bat jarriko dute. Egun osoa pasa dute leherketaren gaineko aldiroko informazioa ematen. Eta horixe dator orain. Teleberriaren ohiko aurkezpena ikusten ari dira, hain juxtu. Doinua kanta lezake irudiekin batera. Kaskoak pasabidean geratu dira, telefonoaren ondoan, baina bietatik inork ez du ohetik jaikitzeke keinurik egin. Beste behin ere, irudiekin etsi behar. Aurkezlea ageri da orain. Aurpegian larridura eta kezka nabari zaizkio, beste askotan bezalaxe. Eta beste askotan bezalaxe ere, auto hondarrak ikusten dira ondoko irudietan. Karrozeria eta kristal puskak han-hemen, eta arropa zati odolduak nonahi. Akaso izen bat edo beste esango du aurkezleak, irudiak kendu eta berriz ere enfokatzeko dutenean. Baina kieto daude biak, nor bere aldean. Ez dute entzungo. Ez dute entzun nahi.

URRUTIRATU BEHARRAZ

Batzuetan errealitatea edozein amesgaizto baino aberats, harrigarri eta izugarriagoa da, ez da hala? Horretaz aparte, fantasia dago. Baina fantasia literaturan ez zait batere interesatzen. Nahiago dut imajinazioa. Amos Oz idazle israeldarrak —ez sionistak— dio imajinazioa dela fanatismoaren kontrako antidotorik onena. Egingo dugu aproba?:

Sartu da Idoia. Ume guztien begiradek bat egin dute bere ganean. Maixua gela erdian dago, mahats mordo bana belarrietan eta masailak gorritz margotuta. “Antzerkia prestatzen ari gara!”, oihukatu dio ume ilegorri batek; “Bako da!” esan dio beste batek, maixua seinalatuz. Idoia bi-hiru pauso eman eta parean jarri zaio maixuari. Tiro egin dio. Lurrera erori da maixua, eta lau hankatan hasi da ihesi arbel aldera, mahats mordoak oraindik belarrietan. Ume guztiak oihuka bizian hasi dira. Bigarren tiroa sorbalдан egin dio, berta-bertatik, baina maixuak arrastaka segitu du, aulki eta mahai txikien artetik odol arrasto bat utziz. Jon heldu da orduan. Maixua arbelaren azpian aurkitu du, paretaren kontra jarria. Mahats mordo bakarra belarri batean, eta masailen gorria ezabatuxea aurpegi odolatuaren azpian. Iritsi da Idoia bere parera. Jarri dio Browning-a bekokian. Maixuak eskuak aurpegira eraman ditu, oihu eta oihu. Eskua dardarka ari zaio Idoiari. Hor dago, tiro egin-ez egin. Jon umeak ostikoka baztertuz hurbildu da, eta tiro egi dio lokian, inpentsan. Tiro bakarra

Idazle bakoitzak bere barrenak agerian uzten ditu fikzioaren bidez. Bere intimitatea agertu, kontatu dioten Historia Nagusi horretan sinisten ez duela azaltzeko. Baina toki bat behar du, bertatik errealitatea ikusteko. Nondik idatzi,

ordea? Lizardik Muttitegitik idazten zuen. Arestik Bilbotik. Ez dira beti geografia jakinak izaten. Balkoi ideologikoak ere erosoak dira. Baina problema da behelainoak begiak itsutzen dizkigula zenbaitetan.

Herri honetan aktualitateak errealitatea jaten du. Periodikuek ez digute inguruan dugunaren ñabardurak antzematen uzten. Errealitatearen parte handi bat ezkututzen digute. Arreta desbideratzen digute. Horrela, garrantzitsuena ahazten dugu, premia handikoa iruditzen zaigunari heldu behar diogulako.

Zeren, aktualitatea ez baita errealitatea. Aktualitatea, esan bezala, periodikue-tan dago. Baina errealitatea? Non dago errealitatea? Eta oraina? Oraina ulertzeko klabeak aspaldiko liburuetan aurki daitezke, eta orainaren berri ere eman daiteke aspaldian kokatutako fikzio baten bidez. Nik, esaterako, Robinson Crusoe nobelan aurkitu dut gure herriaren orainaren metaforarik behinena. Bukaeran irakurriko dizuet, zalantzaren gainean hitz egiten dizuedanean.

Esaten nizuen aktualitateak urrutiratu beharra dagoela errealitatea ondo ulertzeko. Kanpotik idazteak beti proposata literario interesgarriak eragin ditu. Mirandek Parisetik idazten zuen. Arestik Bilbotik. Biek euskararen herriaren kanpo aldetik, ohartu zarete? Urrutitik gauzek esanahi sekretu eta harrigarriak hartzen dituzte. Pessoa esaten zuen ETXEA —Aitaren etxea— toki bat dela non ez den sentitzen. Barruan egoteak bihotz-begiak ixten ditu. Ikustea, ondo ikustea, urrutikoa izatea da. Argi ikusteko urrutiratu eta gelditu beharra dago. Begi arrotzekin begiratu beharra dago.

Garai batean PERIFERIAren kontzeptua erabiltzen nuen esan nahi dudana adierazteko. Orain, berriz, gehiago gustatzen zait EZKARATZA kontzeptua. Ezkaratzen, etxeko sarreran, alegia, ez zaude ez barruan ez kanpoan. Ez zeruan ez infernuan, batek baino gehiagok aurpegiatuko lidakeen bezala. Toki hori, ezkaratza, exilio txiki bat da. Nahi duzunean sartu, nahi duzunean ateratzen zara.

Gero bidaia dago, noski. Erabateko urrutiratzea. Baina kontuz bidaiekin. Ulises urrutira joan zen, baina etxera bere ideiak indartuta itzuli zen. Horiek bidaia zirkularrak dira, alperrikakoak. Marra zuzena nahiago dut nik. Bidaia rektilineoak, alegia. Halakoetan hasten dena askotan etxera itzuli ezinean geratzen da, bidean identitatea eta beste gauza asko ere utziz.

Biluzi beharra dagoela iruditzen zait, aldean daramagun ezkutu ideologikoa lurrera bota. Ez ditut aterpe ideologikoak maite. Ideiak argi edukitzea ez dator bat idazle izaerarekin. Idazleok behar dugun babes bakarra norberaren kaskezurrak ematen diguna da.

Harago joango nintzateke gogoeta horrekin. Beharbada bidaia rektikineoan jada, baina, tira, botako dut: ez gara herri, nazio bateko idazleak, hizkuntza batekoak baizik. Euskal idazleak baino areago, euskarazko idazleak. Motibo bat

baino gehiago dugu-eta Euskal Herriaz esateko Cernuda poeta gaztelaniazkoak Espainiaz esaten zuena, alegia: «Soy un español sin ganas». Ba, horixe: zenbaitetan, gogorik gabeko euskalduna naiz.

-Hara! Zezenplaza! -esan dio Aitorri. Urrutian, kaitik harago, zezenplaza ageri da mendixka baten gainean, garabiek inguratuta.

-Etxea ere ikusten duk! -esan dio Aitorrek, zigarroa ezpainetatik apartatu gabe.

Kaioen garrasiak baino ez dira entzuten, itsasoaren arnasarekin batera. Gutxi dira hegan ari direnak. Gehienak arroken gainean daude anabasean, ur zikinak isurtzen dituen hustubidearen arrimora etorriak.

-Polita duk paisaia, ezta Gabi? -segitu du Aitorrek, badia osoa aurrean dutela-. Ez fidatu, ordea. Hor behean kaka eta miseria besterik ez zegok.

Gabik sudurra maukarekin lehertzeko keinua egin du, baina anaiak, eskua kolpe batez baztertu, eta bere muki-zapia eman dio.

-Erabili hau, Gabi! Horrela tontoa ematen duk-eta!

Gabik muki-zapia sudurretik pasa du, etsipenez.

-Tontoa nauk, Aitor.

-Zer diok?

-Hala esaten zidatek auzoko guztiek: tontoa.

-Nork?

-Guztiak -erantzun dio Gabik-. Beno, Joxek eta Manuk ez.

Aitorrek beste zupada bat jo dio zigarroari, eta, ia-ia hasi berritan, behera bota du, arroketara. Gabik begiradarekin segitu dio zigarrokinari amildegitik behera, eta lagunekin gogoratu da.

-Niri ere hala esaten zidatean -segitu du Aitorrek-: tontoa, leloa, babua... Begiradak orain, ordea! Begiradak! Zer naizen ni eta zer diren beraiek! Lezio ederra eman zieat!

Arnasa sakon-sakon hartu du. Gero anaiari bekoz-beko begiratu dio. Zapia sudurretik pasatzean mukiak masailetik zabaldu baino ez ditu egin gixajoak. Ez dio ezer esan, ordea. Zapia kendu eta berak garbitu dio muki-arrasto hori, xuabe-xuabe.

-Ez utzi inori hitaz barre egiten, Gabi. Hi ez haiz tontoa. Egunen batean goitik begiratuko diek, nik bezala

UNIFORMIDADEAREN KONTRA

Askotan kexatu izan gara espainiarrek euskaldun guztiok —ez basakoak, euskaldunak— uniformizatzen gaituztelako. Ematen du euren begien aurrean halako

logia edo tribu bat osatzen dugula, denok bat egiten dugula beti. Gogoratu: “La cuadrilla”. Hori, beharbada, ikusirik zer-nolako irudia ematen dugun kanpora begira, ez da oso harritzekoa. Nik esango nuke euskal idazle guztiok, den-denok, aurrena “euskal” garela, eta gero “idazle”. Eta hizkuntzak, beste inon ez bezala, batu egiten gaituela ezeren gainetik. Eta kasu askotan, gehiegitan esango nuke nik, hizkuntza bainoago “baskoa” izatea da lokarria. Basko abertzalea, gainera.

Kezkatzen nau, bai, uniformizazioak. Nik beti kulturaren alorrean indibidualismoa aldarrikatu izan dut. Errebeldia indibiduala, banakoa, ez errebeldia hiperantolatua. Horretaz nazka-nazka eginda nago aspalditik. Kezkatzen nau uniformizazioak, eta batez ere guk geuk geure buruei ezartzen diegunak. Gurean pentsaera, jarrera, mundu ikuskeraz askozaz ere pluralagoak egon beharko lirateke. Oso prebisibleak garela esan nahi dut, eta handik espainiarren, arrotzen pertzepzio okerra. Alde horretatik, uste dut gureak, euskarazko literaturak, dinamikoagoa, biziagoa, pluralagoa behar lukeela izan. Akaso horregatik sentitzen naiz erosoago erdal munduan euskal munduan baino. Akaso horregatik nire lagunak onenak hemen, Nafarroan, erdaldunak dira.

Guztiagatik ere, uste dut mundu sinboliko berriak sortzen ari direla euskararen munduan, euskaldun tradizional eta uniforme-zaleei arrotz eta ezerosoak egiten zaizkienak. Eta hori ez dugu gure literaturan islatzen jakin.

Hizkuntza eta identitatearen inguruan kolore eta norabide bakarreko diskurtsoa egin eta egiten dugula iruditzen zait. Eta esango nuke belaualdi berriak gogaitu egin ditugula dagoeneko. Adibide bat jarriko dizuet. Gazte jendearekin lan egiteak errealitatera hurbiltzen zaitu. Nik ikasleak ditut. Euskarazko ereduko ikasleak. Orain urte batzuk —ez da oraingo kontua, hortaz, aspaldixkotik datorren jarrera baten erakusgarri izan daiteke—, orain urte batzuk, diot, idazlan bat proposatu nien ikasleei. Bertan kexa gutun bat idatzi behar zioten institutuko zuzendariari, institututik etxera bidaltzen zituzten eskutitz guztietan bere izena ageri beharrean —hau da: Andoni— Antonio azaltzen zelako. Hara ikasle gaiztoaren idazlanaren hasiera:

Institutuko zuzendari jauna:

Honakoaren bidez adierazi nahi dizut zinez gogaituta nagoela, ez baitidazue kasu izpirik ere egin orain artean. Hamaika aldiz esan dizuet nire izena ez dela Andoni, ez Antton, ez, mesedez, Andolin ere, Antonio baizik. Antonio Gerrikagoitiagomezkorta.

Gure esparruak, euskarazko kulturarenak eta, askotan ere, literaturarenak, halako *kibbutz* handi bat ematen du, eta hizkuntzak, eta hizkuntzarekin batera korrekzio ideologikoak ezartzen dizkigun mugetatik hara ez gara apenas ateratzen. Oso argi dugu zer esan dezakegun eta zer ez. Euskaldun zintzoaren *txipa* oso ondo txertatua daukagu. Eta euskal idazle zintzoarena ere bai. Zein manifestu sinatu behar dugun, zein ez. Zein manifestu ez sinatzeak ekar diezagukeen problema bat edo beste... Ez da harritzekoa. 30 urteko abertzaletasun soziologiko baten ondorioa

besterik ez da hori. Gogoratu lehen aipatu dudan kode existentzialaren kontu hori.

Oraindik gogoan duk argazki hura. Egin egunkarian preso*i* animoak emateko ia egunero ateratzen zituzten horietako bat zuan. Lagun koadrilla bat ageri zuan. Zorionak Ina zioen haietako bik erakusten zuten pankartak. Denak pozik zeudean, benetan pozik. Han inor ez zuan alai itxurak egiten ari. Hiruk-edo ukabila gora jasota zeukatean, hiri horren inozoa iruditzen zaian jarrera hartan —egia esateko, urteak dituk abertzaleen parafernalia hori guztia barregarri samarra iruditzen zaiala—, eta neska batek —Mariasunek— ume txiki bat, hilabete eskasekoa, besoetan zian. Umea kamarara begira jartzen saiatzen ari zuan, presoak -Inaziok- bere semea ondo ikus zezan.

Harrez geroztik, ia-ia urtero segitu diok koadrilla horren —Mariasunen— arrastoari. Lehenengo hiru-lau urteetan jende berbera agertu zuan, bizpahiru gazte sutsuk lagun-duta. Hauek ikurriñak, arrano beltzak-eta erakusten zitiztean, Zorionak Ina zioen pankartari betiko lagunek eusten ziotean-eta, aurreneko argazki haietan behinik behin. Urte batzuk geroago betiko lagun horiek ere ezari-ezarian argazkitik desagertuz joango zituan. Azaldu bitartean, baina, urtero pankarta berria atera zitean, okasiorako propio egina, beti mezu berarekin —Zorionak Ina—, eta zenbaitetan xelebrekeriaren bat eta guzti -txanpaina freskatzen jarri diagu; marmitakoa punttu-puntuatzen zegoen, eta antzekoak-. Haiak argazkian agertzeari utzi ziotenetik, ordea, inork ez zian hartu pankartaren ardura, eta urtetik urtera pankarta bera ateratzen hasi zituan, ziurrenera urte osoan Herriko Tabernan bertan gordea, eta batere mezurik gabe.

Zorionak Ina, Zorionak Ina, Zorionak Ina...

Baina mundu ikuskera hori amiltzen ari da, biolentziaren kulturarekin batera, eta ez gara enteratzen ari. Edo ez dugu enteratu nahi. Trantsizio garaia zailak izaten dira antzematen. Literatura, gainera, ez da oso tresna egokia aldaketak deskribatzeko. Gauza iraunkorrak deskribatu nahiago ditu. Hilotza hobeto deskribatzen du hiltzorian dagoena baino.

Espanian, adibidez, Franco azkenik hilotz bilakatu zenean, eta demokraziaren hasierarekin batera, literaturaren alorrean testimonio literatura, literatura autobiografikoa etab. nagusitu zen. Atzean bazegoen zer kontatua, eta halako batean, une egokia ikusi zuten idazleek horretarako.

Nik uste dut hemen, biolentzia politikoaren amaierarekin batera, antzeko zerbait gertatuko dela. Alegia, begirada, sentsibildade, mundu ikuskera berriak sortuko direla euskararen eta euskal literaturaren alorrean. Eta orduan bai, izango dugula munduari zer kontatua. Eta irrikaz eta interes handiz entzungo digutela uste dut.

Neurri handi batean, gure literaturari begirada berriak, mundu ikuskera berriak, kolore berriak eskaini nahia da ni euskal literaturan segitzera animatzen nauena. Behin baino gehiagotan galdetu didate nolatan, Castejonekoa izaki, ama

hizkuntza gaztelania izaki, idazten dudan euskaraz. Eta halakoetan metafora batekin erantzuten dut beti. Hizkuntza handietan idaztea —frantsesa, gaztelania, ingelesa— autopista batean ibiltzea bezala da. Bideak eginda daude. Zure aurretik milaka pasatu dira. Dena eginda dago. Dena esanda dago. Euskaraz idatziz gero, berriz, askotan kontua ez da autopistatik errepidera, edo errepidetik mendiko pistara pasatzen zarela —gogoratu Atxagaren trikua—, baizik eta, nire kasuan, matxetazoka zabaldu behar duzula bidea, *Mato Grosson* barrena ibiliko bazina bezala. Adibidea oso ilustratiboa da, baina, tamalez, areagotzen du kanpoko zein barruko askori gustatzen zaion tribu irudi hori. Badakizue, Europako herri indigena bakarra garel eta beste trogloditakeria horiek...

Bai, gureaz, gure gaixoaldiaz hitz egitea izango da, finean, gure literatura kanpoko irakurleei ere erakargarri egingo diena. Planteamendua klabe komertzialetan ere egin daiteke. Kontradiktorioa da, euskaraz idaztearen aldeko apostua egin eta gero, baina galdera botako dut. Hara: zerk erakartzen edo erakarriko ditu kanpoko irakurleak gure literaturara? Zer eskain diezaiekegu autopistetan ibiltzeaz gogaituta dauden kanpoko irakurleei? Jadanik euren hizkuntzetan irakurritakoa? Nobela beltza? Intriga historikoa? Alegia, gauza bera? Gauza izango al litzateke, demagun, irakurle ingeles bat, hamar libururen artean euskaratik itzulitakoa antzemateko? Beste modu batera planteatua: Zerk egiten du gure literatura “hemengo”, hizkuntzaren erreferentetik harago? Zerk definitzen digu hemengotasuna, hizkuntza ez bada? Orain, eta batez ere gure harresia erortzen denean, gure literatura definitu eta, aldi berean, harenganako interesa piztuko duena “La Cosa” da. Biolentzia politikoak eragindako kode existentzial hori, alegia. Gure mitikotasuna, poetikotasuna, unibertsaltasunaren kontu hori Obabarekin batera agortu baitzaigu.

Gizarte gaixotu baten berri eman behar dugu. 30 urteko gaixoaldi baten berri. Eta hori gertatuko da gure trantsizioa pasatzen dugunean. *Kibbutzeko* alanbradak moztzen ditugunean. Gutaz gehiago hitz egitea da falta zaigun bakarria. Eta besteek gugandik esperoko dutena, dudarik gabe. Aldaketarako prestatu behar gara.

Bizia lo eskuan duela euskarazko irakurleak, eta erdarazko irakurle baskoak, hau pentsatu behar du: liburu hau ez da bakar-bakarrik biolentzia politikoaz ari. Liburu hau gutaz ari da. Liburu hau nitaz ari da.

Lasaitu itxurak egiten saiatu da senarraren ondoan etzan denean. Ez al du esaten, ba, historia hutsa dela? Gertatutakoaz ez du ezer ere komentatu. Bazkaldu eta gero banketxera joan da, eta orain burua egunkariaren atzean ezkututzen du. Horrek ez du harritu, halere. Berak ere nahiago du isilik egon. Zertarako hitz egin, ba? Giroa gaiztotzeko? Garai batean, “beste gixajo bat” esaten zuen norbait hiltzen zutenean, eta senarra aztoratzen zen. “Bai; baina besteak ere...”. Horixe esan zion, gogoratzen da, tregua hautsi zenean. “Bai; baina besteak ere... ez dira gelditu”. Behinik behin aspalditik dago pasaportearena entzun gabe, eta ez da gutxi. “Ez-dakit-nori

pasaportea eman diote”, esaten zen garai batean. Edo matarilea. Orain, berriz, mutu biak. Mutu, adibidez, bonba-auto hura telebistan ikusi zutenean, manta baten azpian zetzan politiko ezagun haren gorputik ez oso urruti; eta mutu ere gaur, beste bonba-auto batek lau gixajo —“bai, gixajo”, esan du berekiko— inork ez ezagutzeraino txikitu dituenen.

ANAEROBIOAK GARA

Biologian anaerobioak esaten zaie aiererik gabeko giroetan bizi diren mikroorganismoei. Nik uste dut, neurri handi batean, anaerobioak garela, airea falta dugula. Matematika eragiketa simple batek eman dezake gure gaitzaren tamainaren berri. Egin dezagun kontua: 700 preso, 1000tik gora hildako, ehunka iheslari... Jar dezagun kopuru bat preso, hildako eta iheslari bakoitzeko: 4 senitarteko eta 20 bat lagun kaltetu bakoitzeko. Ikaragarria da minaren hedapen soziala. Ez zen beharrezkoa *Oldartzenek* sufrimendua sozializatzea. Gure artean bazegoen-eta.

Hiru belaunaldi anaerobio, hortaz. Hiru belaunaldi gaixo, ezin hel daitekeena, ezin koka daitekeena gizartean. Hiru belaunaldi frustrazioaren eskolan heziak. Eta paranoia luze baten gainbeherak, gogoratu, umezurtzak uzten ditu bidean. *Horror vacui*. Hutsune esistentziala. Ez iraganik, ez gerorik.

Baina epikaren ahuldadeak onik ere badakar. Nekea, adibidez. Eta nekea hasten denean kreatibitatea indartzen da. Autozentsura ahuldu egiten da, eta kontu eske hasten gara, dagokionari kargu hartzen. Autokritika indartzen da, hitz batez esanda. Eta imajina ditzakegu sekulan imajinatu ez ditugun ñabardurak eszena zoritxarrez ezagunetan:

Bi gazteei bizkar emanda, belauniko, Aitor dago, Che Guevararen kamiseta beltza jantzita. Inguruan, azken orduetako langarrak sortutako putzuetan sartuxeak, lata, kartoi eta plastiko hondarrak ageri dira nonahi. Manuk bere amak erabiltzen duen garbigarri ezagun baten pote handi hustu bat hauteman du Aitorren oinetatik gertu.

(...) Aitorrek karkaisa bat bota du, inoiz baino lodiago, inoiz baino ozenago, aurreneko tiroa buruan jaso aurretixe. Karkaisaren beraren gainean erori da gorpua, garbigarri potearen ondo-ondoan, eta gero beste bi-hiru aldiz gehiago egin diote tiro, denak buruan. Zezenplazatik datorren zaratak ez du ito tiroen eztanda, baina, horrela ere, ez dute Gabiren arreta berenganatu. Gero bi gazteak lasterka ikusi dituzte eskaileretarantz. Bertan hirugarren gazte bat zain daukate. Joxek ederki ezagutu du, urruti dagoen arren. Txima luze horiek, lasterka egiteko modu hori... Etxera iristen denean, ez dio esango, ez, amari, nor ikusi duen gaur arratsaldean zezenplazako hareatzan.

Giza arima, ideia nobleek bultzatuta, ezin krudelagoa izateraino hel daiteke. Gizakiak ongia edo gaizkia egin dezake. Gizaki izatez gaiztoak zenbaitetan ongia ere egin dezake, baina gizaki izatez onak gaizkia egin dezan gauza bat behar du, bakarra: Fedea. Ideologia.

Fededun militantea altruista hutsa da. Eskuzabala. Interes handiagoa dauka besteen (herriaren, aberriaren) zorionean bere zorion propioan baino. Besteen arima salbatu nahi du. Besteak bekatutik urrundu, bekatuan gozo-gozo badaude ere.

Okerrena da gaizto amorratua denak hiru-lau hildako eragin ditzakeela gehienez ere, baina militante zintzoak, soldadu esanekoak dozenaka, eta lasai arraio geratu.

Ongia eta gaizkiaren kontu honek Adolf Eichmann-en kasua dakarkit gogora, nahiz eta, ziur asko, adibide oso egokia ez izan. Zer egingo diogu, bada. Batek uzten die bere gogoetei libre mugitzen, paperik eskatu gabe. Autozentsura eskasa, nonbait. Edo autokritika sobera. Auskalo. Baina goazen harira: badakizue nor izan zen Adolf Eichmann? SSko teniente-koronel bat, gerra-kriminala. Jerusalem epaitu zuten 61ean. Eichmann ez zen, itxuraz, mamu hiltzaile bihozgabe bat. Epaitu zutenean ez zuten halakorik ikusi beregan. Oso humanoa zen. Oso atsegina tratuan. Bere familia giroa, gainera, eredugarria zen. Oso pertsona kezkatua eta arduratsua bere lana ondo egiteko. Badakizue zein izan zen funtzionario, soldadu baten efikaziaz bete zuen lana? Juduen kontzentrazio esparruetarako deportazioa ondo antolatzea. Izaera arrunta, normalekoa zen. Gaizkiaren banalitatea deitu izan dio bere kasuari batek baino gehiagok. Horixe zen Eichmann-en problema: bere normalitatea, bere gertutasuna. Normalitatea tratuan, familian, bizitzan.. Horixe da, bai, Eichmann bezalakoen problema, normalitatea.

Borgesek badu *El Aleph* liburuan ipuin bat ideia honekin nahiko lotua: “Deutsches Requiem”. Bertan azaltzen da Otto Dietrich Von Linde delako bat. Otto halako batean atxilotzen dute, Tarnowitzen-go kontzentrazio esparrua zuzendu izanaren akusaziopean. Atxilotuak honela dio epaitzen ari direnean: «Ez dut zuen barkamenik nahi, nigan ez baitago errurik. Ulertua izatea besterik ez dut nahi».

-Hotzak negok, Jon –esan dio neskak.

Elurra egiteari utzi dionetik, mutila hiru aldiz gelditu da horrela, sorgortuta, inguruko bazter zuriei begira. Astebete zeramaten lokatz izoztuaren gainetik aurrera egiten, botak apenas busti eta zikindu gabe. Orain, baina, elurraren etorrerak ekarri die, atzera berriz, behatz busti-hoztuen sentsazio mikatza.

-Zer duk, Jon?

Lautadan jada ez dira antzematen galsoroek bezpera arte erakusten zituzten berde argi-ilunak. Zuriak berdindu du paisaia, udan urreak berdindu ohi duen gisara. Eskua luzatu du txakurraren lepo ingurura. Dobermanak ez daude hotz horietara eginak, pentsatu du. Ondo-ondoan eraman du denbora guztian, isil-isilik eta burumakur. Lekutan geratu dira erbien atzetik lasterka egiten zuen sargoriko egun haiek.

-Mapa behar duk, Jon?

ZALANTZA AKUILU

Idazleok zalantza eduki behar dugu akuilu eta gidari. Begi-bistakoa dena, denon ustea dena ezbaian jarri. Ume-esku batek bezala ukitu behar dugu dena, eta ume-begiekin begiratu, denak berri antza har dezan. Idazteak beti transgresio bat dakar. Profanazio lan bat da. Eta mendeku ekintza bat, zergatik ez esan. Sufriarazi digun, angustia ekarri digunaren kontrako mendeku ekintza bat.

Absolutuen atzetik tematu gara azken 30 urteetan, eta orain, periodikoa zabal-tzen ez badugu, ingurura begiratu eta gauzatxoak, gertakaritxoak besterik ez dugu ikusten: autobusa hartzera doan aguretxoa, semetxo bihurriari errietan egiten dion ama, ezinegonak hartuta azterketa egitera doan ikaslea... Bi mende, bi milurteko-ren ondotik, eta hainbeste izu, sarraski, barbaridaderen ondotik, badirudi mundua, eta munduarekin batera gu, ideia absoluturik gabe bizitzen ikasten hasi garela.

Zalantzaren etorrera ikusten ari gara. Hamlet moderno egin da azkenik, eta moderno izatearen angustiak bizi du, zalantzaren akuiluak. Edozein barbaridaderen kontrako antidotoa.

Eta ez gaizki ulertu, mesedez. Kontua ez da nihilismoa aldarrikatzea, baizik eta dogmatismo ororen arbuioa, ideologiak dakarren sinplismoa eta ustezko seguridadea arbuiatzea.

Ez naiz Robinson Crusorekin ahaztu. Hitzaldiaren hasieran esan dizuet pasarte bat irakurriko nuela, zalantza hizpide hartzen nuenean. Eta zalantzaren apologia egiten ari naizenez, segidan doakizue, ezin egokiagoa iruditzen baitzait hitzaldi honen amaierarako. Geroaz ari da. Etor dakigukeenaz.

Robinson Crusoeok beste naufragio bat izan zuen denok ezagutzen duguna gertatu baino lehen. Imajina dezagun eszena: Beste marinel batzuekin batera doa Crusoe txalupa batean, barkua itsasoak irentsi ondoren. Itsasoa zakartua dago, eta olatuek gora eta behera erabiltzen dute txalupa txikia. Halako batean, urrutian, lur desiratua ikusi dute, eta harantza bideratzen dute txalupa, ilusioak akuilatuta. Horrela dio Robinson Crusoeok:

Ez genekien nolakoa izango zen kostaldea. Denok espero genuen badia bat izatea sikiera, edo ibaia baten bokalea, txalupa olatuen eta ur bizien batere beldurrik gabe lehorreraino eraman ahal izateko. Baina ez zen horrelakorik gertatu. Ez genuen horrelakorik ikusi. Aitzitik; kostaldera hurbiltzen ari ginen heinean, lehorrak itsasoak berak baino beldurgarriagoa eta mehatxagarriagoa ematen zuen.

Eskerrik asko

**Zenbait
azterketa**

Ibilbide ideologiko-poetikoak gatazkaren euskal poesian

Jon Benito

Hitzaldi honetako gaia nahiko zabalean hartua dago: izena du “euskal gatazka euskal poesian”; ez bainekien zer izen jarri, sakonean ezagutzen ez dudan gaiari. Azken aste honetan ibili naiz gaiari buelta batzuk ematen, eta egia esan, ez dut jakin ongiegi nondik heldu. Beste hizlari guztiek gai zehatzagoak hartu dituzte, eta nik larre zabalean hartzeko hautua egin nuen, eta orain apur bat galduta nabil, zertarako engainatu.

Ez nau gaiaren luzeak galtzen bakarrik baina. Gatazkaren kontzeptuak ere galtzen nau. Zer den gatazka, gatazka bakarrik armatua den, eta horrek guztiak...

Pentsatzen dut gaur baino lehen ere irtengo zuela gaiak, baina gatazkaren esanahiaz hitz egin nahiko nuke, gerorako prestatu dudan ibilbide ideologiko-poetikoan sartu baino lehenago.

Oso subjektiboa da gatazkaren gaia: batzuentzat gatazka badago, beste batzuentzat ez. Batzuentzat gatazka aspaldikoa da, bestetzentzat gaurkoa soilik (edo ETA sortu eta gerokoa behintzat). Batzuentzat ideologikoa da, beste batzuentan armatua, beste batzuentzat identitarioa edo nortasunari lotua... Beste batzuetan gatazkak adar asko ditu, eta beste batzuentzat gatazka bakarra da... Esan dizuet, definiziotik bertatik da korapilatsua gatazkarena.

Definitu beharko genuke gatazkaz ari garenean zertaz ari garen, beraz. Nire lagun batek esaten du gatazka dena dela eta ezer ez, aldi berean. Ildo beretik, Belen Gopeguik Artelekun eman behar zuen hitzaldi baten kariatara, honakoa esan zuen euskal gatazka dela eta *Berria* egunkariari emandako elkarrizketan: «Euskal gatazka borroka armatua dela ulertzen badugu, badirudi irtenbide bat gertu egon litekeela; hala ere, bada beste gatazka bat, klaseen arteko gatazka, eta komunitateak erakunde politiko kapitalistetan sartzearekin ez dut uste ez Euskal Herrian eta ezta beste inon ere gatazka hori konponduko denik».

Beraz, gatazka dena da eta ezer ez, aldi berean. Abiapuntu nahasia da gatazka beraz.

Gatazka zer da? Hiztegian begiratuta topatzen dut. Lehenengo adiera: «Gerra, borrokaldia, liskarra; interes, iritzi edo jarrera kontrajarriak dituzten aldeen arteko tirabirazko egoera». Gehienek lehen adiera honen alde egingo zuten, batez ere hizlari izan direnek, egunkarietan irakurri ahal izan dudanez. Baina badago bigarren adiera bat ere, nire ustez gutxietsi behar ez dena: Psikologiari lotuago ageri dena, alderdi fisikoari baino, eta honela dio: «Bi joera funtsezko eta kontrajarriren eraginpean dagoenaren egoera». Bi joera kontrajarri, beraz. Hori da niretzat gatazkaren ardatza. Bi jarrera horiek izan daitezke Euskal Herria eta Espainia, Euskal Herria eta Frantzia, Euskal Herria eta mundua, euskal hiztuna eta erdal hiztuna, gizona eta emakumea, aberatsak eta pobreak, mundu moderno eta mundu zaharra, iragana eta oraina... Mundua eta Euskal Herria (halakorik bada) ulertzeko modu ezberdinak, baina batez ere ideala eta erreala. Proiektua eta errealitatea. Nahia eta dagoena.

Gatazkaren definizio horri helduko diot, bada, gaurkoan. Bi jarrera kontrajarriei. Ez gatazkaren esanahi liskartsu armatuari bakarrik.

GATAZKAREN KANPO SEMANTIKOA

Gaian sartu baino lehenago ekarri nahiko nuke nirea ez den ideia bat, baita ere. Ez da nirea, baina ez dakit norena den ere, non irakurri edo non entzun nuen. Esaten zuen, gatazkak kanpo semantiko zabala duela bere bizkar: erbestea, heriotza, kartzela, intolerantzia, errepresioa, etorkizuna, mina, babesa, defentsa, amorrua, mendekua, itxaropena... biltzen dituela bere baitan, beste hitz eta kontzeptu askoren artean.

Eta beraz, gatazkak poesian nolako eragina izan duen aztertzen hasten garenean, kontuan hartu beharko genituzke hitz eta kontzeptu hauek guztiak. Bigarren mailako ondorio bezala batzuetan, ondorio zuzen bezala gehienetan. Baina ez gatazketatik/gatazkatik aldentuta.

Ahaztu behar ez den beste kontu bat: poesiak badu indar bat narratibak gaur arte ia izan ez duena. Indar sinbolikoa dei dezakeguna da. Poesia bertsolaritzarekin batera mendearen arima izan dela esan dezakegu, herritarrek beren begieztatik ikusitakoa, sentitutakoa edo esateko asmoa zutena kontatzeko erabili duten baliabide literario nagusia izan den heinean. Poesia talaia pribilegiatua da mendearenak egiteko, beraz. Poesia argi izan zen otoitz baino lehenago, eta otoitz mailu baino lehenago.

Gatazkaz gatazka, edo gatazkaren aurrekarietan zehar, ibilbide ideologiko-poetikoa egingo nuela esan dut lehenago. Berreskura dezadan Jules Micheletek aipatutakoa horretarako, aitzakia ederra izango zaiguna ibilbidea justifikatzeko: «Herri bakoitzak eskubidea du bere etorkizuna irudikatzeko. Gehituko nuke, bere iragana irudikatzeko eskubidea ere baduela: Ez dago bizirik etorkizuna, hilda dagoen iraganarekin».

Bere iragana asmatzeko eskubidea, beraz, orainaldia legitimatzeko.

ATZERA, AURRERA EGITEKO

Egin dezagun atzera, har dezagun perspektiba apur bat. Jolas dezagun iraganarekin, asma dezagun, molda dezagun nahierara. Jarri gaitzen, adibidez, mendearen hasieran. Pedro Alberdik *Orhoit gutaz* liburuan deskribatzen du horizontalki garaiko ezaugarriak nolakoak ziren, kezkak eta, bizi-baldintzak zein ziren eta...

Pedro Mari Otañok *Amerikako Panpetan* idazten du, bertso antologiko batzuk, inondik inora, ezagutzen dituenarentzat. Erbestea agertzen da: mamu bezala, kartzela bezala, aukera berri bezala. Erbestea konstante bat izango da mendearen luzean. Ez aspaldi, Mikel Ibargurenek *Deserriko karrikak* liburua kaleratu zuen, eta beraz gaur egun ere oraindik gaia hor dago. Baina gerraosteak ere erbestea herrialde fantasma bilakatu zuen. Erbestea gatazkaren ondorioa da, emigrazioak edo erbesteratzeak edo exilioak arrazoiak dituen heinean.

Erbesteak badakar nortasunaren birplanteatzea, herriminari eskutik helduta doana. Eta sorlekuaren idealizazioa. Gero hainbat gatazka sortuko dituen... Eta desilusioa. Gero hitz egin beharko genuke gatazka garrantzitsu batez ere: norberaren sorleku eta bizileku idealaz eta errealaz...

Eta baita beste gatazka batez ere, nor bere herrian arrotz sentitzeaz, erbeste modernoaz.

BILBON ERBESTEA

Erbestetik Bilbora. 1901ean Unamunok hitzaldia ematen du, orduko hiztunek euskara lurpera dezaten eskatuz. 1898ko espiritua puri-puritan zegoen: Espainia bakarra zen eta ezin zituen kolonia gehiago galdu. Espainia bakarra bazen hizkuntza bakarra behar zuen.

Esan dezatela gero gatazka gaurkoa dela.

Ekitaldi sozial batek, hitzaldi batek, gomendio batek, izan zuen oihartzunik euskal poesian.

Har dezadan Pedro Mari Otañoren poema horren adibide:

BERRI ON BAT

Pedro Mari Otaño, 1903

Unamuno-ko Migel
 maisu jakintsuna,
 ospatsu askok agur
 egiten dizuna,
 euskal kanta goxuak
 siaskan entzuna,

zer da ordia oraiñ
gertatzen zaizuna?

Galtzen dijudalako
gure osasuna,
ta sendatu nayian
miñ oñazeduna,
esanaz diguzula
lengo naitasuna,
lepua moztutzeko,
o, Jainko Jauna!

Ez da ori azkenik
eskatzen dezuna,
txit mesedez degula
derizkiyotzuna?
Ara or sendakai bat
ez genekiguna,
ta sinista erazi
ezin diguzuna.

Zer gogorra dan zure
biribiltasuna!
salamanca-tik irten
da argitasuna
euskaldun batengandik
—zer edertasuna!—
ikusi arazteko
onkarri zaiguna,
gureganatutzeko
zoriontasuna!...

Anaiak, poz gaitezen,
badator eguna
erritar altsu batek
bidezten diguna,
ta betiko doatsu
egingo gaituna:
utzi dezagun gure
izkuntza astuna,
jendien arterako
baliyo eztuna,
eta betor erdera
eder ta leuna
—biyak jakitia da
txit gauza illuna!—.

Egin zagus Migelek
 esaten diguna,
 eta guretzako da
 berriotasuna.
 Tubal-en kastarentzat
 zer etorkizuna!
 Euskalduntasuna!

Otañok azken bertsoetan kezka interesgarri bat planteatzen du: Etorkizunarekiko kezka. Hizkuntzari loturik. Euskarari. Baina ez bakarrik hizkuntzari.

Kezka ez zen bakarrik berea baina. Hitzaldia eman eta sei urtera, eta Otañoren bertsoak baino lau urte geroago, Bitoriano Iraolak helduko zion gaiari berriro. Eztabaida ez zen epelean geratu, sistema oso bat, hizkuntzaren mundu oso bat jartzen baitzuen zalantzan Unamunoren gomendioak. Hizkuntzaren mundu oso horren baitan zegoen Euskal Herria (halakorik bada).

Poema hauek dira gatazka baten adibide.

SABINO ARANA

Egin dezagun zulo batetik bestera.

Har dezagun mendearen hastapenetan hil arren, mendearen luzean itzal handia izango zuen pertsona edo pertsonaia bat: Sabino Arana. Sabino Aranak beste hainbat gauzaren artean poemak ere idatzi zituen. Ez zen bereziki poeta ona izan, baina utzi zituen lagin batzuk. Poesiak, ez dezagun ahortzi, mendean zehar indar sinboliko handia izan du bertsoaritzarekin batera, iruditeria eta sentimendua sortzerako orduan, bereziki... Poesiaren indarrez kontziente zen Arana.

Mendearen amaiera-hasieran idatzi zituen lerrook:

ABERTZALE BATEN NEGARRA

Sabino Arana, 1904

¡Euzkeldunak:
 Galdu da gure ixena;
 Enda danak diño
 Eztala geyago euzkeldunik!

Mendi gustijak
 Ikusten dira
 Dana gorri-gorririk
 Erri gustijak, bere,
 Dana ixil-ixillik.

¡Euzkeldunak:
Egijaz esaten da
Eztala, eztala
Geyago euzkeldunik!

Euskaldunak desagertzera doaz Aranaren ustez. Baina hizkuntzaz bakarrik ari da Arana, Otaño eta Iraola bezala? Ala nazio, kultura, zerbait zabalago baten galaraz ari da? Nik uste, Sabino Arana mundu zahar baten defentsan ari dela mundu berri batean. Bere mundu eredia da galtzen ari dena. Gatazkan ari da berriro ere, etorkizunarekin.

Karlistaldiek mundu zahar baten akabera suposatu zuten, eta mende berriarekin oso agerian ari zen geratzen hori. Bitoriano Iraolak Donostia nola aldatzen ari den erakusten digu bere poemetan. Mundu bat hiltzen ari da, eta ia pizkundaraino, ia errepublikaraino, euskaldun izateko modu bat galduko da. Euskalduna bere nortasun bila, bere nortasun zaharraren defentsan ari da, euskalduna gatazkan ari da. Baina kanpoko indar baten aurka baino, bere buruarekin ari da gatazkan.

Euskal nortasuna gatazkan eraikiko da.

Errepublikara arteko poema asko heriotzaz ari dira. Poemetan maldak igotzen ari dira, desertuak iragaiten, bide luze eta neketsuak egiten. Metaforak dira, bistan da. Euskalduntasunaren heriotza da, euskal nortasunaren bide luzea, hizkuntzaren maldaren gogorra.

ERBESTEA: HERRIMINA

Erbesteaz hitz egin dugu, azaletik bada ere. Erbestea izango da beste mamu bat: P. M. Otaño, Emeterio Arrese, Jose Mendiague erbestean ziren. Erbestetik idazten zuten euskal begiekin. Euskal Herriak beste lurralde bat zuen erbestean. Sarri-nandiak dioen bezala, aberriaren zama zeramaten paparrean. Erbesteak azken karlistaldien ondorioak utzi zituen agerian baina baita Euskal Herria kontinentaleko, ez imaginarioko bestelako arazoak ere. Erbestea izango da herrimina ere, erbestea izango da esperantza, erbestea izango da mundu berria... hasieran aipatu dugun kanpo semantiko horretako kontzeptuak.

AMERIKA

Emeterio Arrese, 1913 (New Yorken)

Euskal erriko baztar maitetik yankitar oien aldera
zorigaiztoan etorri nitzan ez dakit zer egitera;
obe nuala derizkiot nik beste geiagon antzera
iritsi eta berialaxe jiratu banitz ostera.

Uste txoro bat izanik eta ametsa munduko dena
au da gizonak egin lezaken ametsikan ametsena;
gogo beroak demaigun egaz iritsi nai gendukena
gezur polit bat besterik ez da, utsa gure sinismena.

Urruti dauden gauz aiek beti intxaur alien modura
bakan izanik artzen oi dute pila galantan itxura;
Ameriketan, zorion guzik, Ameriketan au t' ura,
gero ezer ez bertaratzian ainbeste gauz dan lekura.

Lotsagarritzko uztarripean goiberaturik burua
lur ontan inork ezin lezake atera bizimodua;
alper-alperrik naiko du batek lanez osatu dirua
baldin ezpada atzapar eta moko zorrotz-dun mirua.

Beren aukeraz egina izanik oien neurri-gai dana
ara legetzat oiturak emen ipinita darukana:
«Eman garaian, arra bat eskas, artzeko danian, kana,
etxeko quazak beretzat eta auzokuak erdibana».

Baserri-txakur goseti batek eskean dabilenari
gogor ekiten dion bezela oiek ere gutarrari
bildur izanik zerbait kentzera ote datorren berari
naiz eskalea ez izan arren erasotzen dio sarri.

Ez det esan nai Ameriketan ez dala beste lekuri-
kia bat bere lurrean beziñ doatsu bizi leikenik;
Mexico, Cuba t' Argentinako zelai aunditan oraindik
bertakoentzat ez dago gaizki itz egiteko biderik.

Gazteak: baldin zeren burua maite badezute zerbait
etzaitzela onuntz etorri, zuazte berago al bait;
emen ainbat itz gezurrezko ta emen aina «*O, yes, olrait*»
entzun gabe an zuen saria artuko dezute noizbait.

Etorkizuna aurrera ateratzeko ezintasuna aipatzen zen poema honetan. Jose Mendiagueren poemetan ere antzeko gauzak irakurriko ditugu. Etorkizuna ere gatazka da, lehen aipatu dugunez. Gehiago etorkizunik ikusten ez bada.

Munduko gatazkek ere zer esanik bazuten orduan: gogoratu besterik ez, 1909an Melillan gerra hasten dela, 1912an Canalejas hil zutela anarkistek, 1914an Lehen Mundu Gerra hasi, 1917an sobieten iraultzak... Gatazkak ez zeuden Euskal Herrian bakarrik. Eta kanpoko gatazkek ere bazuten eraginik Euskal Herrian. Batzuetan euskal herritarrak zeudelako bertan, besteetan zuzenean ez bada ere, eraginik bazutelako politiko-ideologikoki nagusiki, baina baita estetikari ere, oso berandu izango bada ere.

GATAZKA ARMATUAK ERE BAI

Gatazkak ere baditu bere gudak, gatazkak armatuak ere izan daitezkeelako adibide. Ez ziren denak armatuak eta istilutsuak izan. Baina batzuk bai, eta euskal lurraldeetan jazo ez arren, izan ziren euskaldunak horietan ere. Horietarik bat Marokokoa izan zen.

GU DA ZITALA

Satarka, 1927

Negarrez dago, etxe-txokoan,
Gaztañazpi'ko ama gaxoa...
Atzo goizean kendu diote
Bere semetxo biotzekoa...

Negarrez dago urrun begira,
Larramendi'ko neska maitea...
Orain ez da len bezela igotzen
Goiko iturrira mutil gaztea.

Nork zatitu du orren gogorki
Emakume zar berdin-gabea?...
Nork zimeldu du udaberrian
Landa alaiako LORE garbia?...

Notin txar,
Gaiztoa,
Biotzik gabekoa!
Begi-beltz-aundiduna,
Gosetien laguna...
Burruka-

Zalea,
Errukirik gabea:

Artu duk
Gaztea,
Amatxoren semea...
Bialdu duk gudara,
Gizon onak iltzera;
Eta i, or,
Etxean
Gelditu aiz oean...

Burruka
Nai al duk?
Legez ik jun bear duk;
Eta iñor ez biali
Ire indarraz gudari....
Billaua,
Gaiztoa,
Gogo txar-txarrekoa!

Ez dituk
Ikusten
Biotzak erdibitzen,
Gizonak alkar iltzen,
Eta erriak austen?
Ez dek, ez
Ikusten
Ire odola ixurtzen!

(...)

Negarrez dago, gelan gordeta,
Larramendi'ko nexka maitea...
Ez da geiago arin igoko
Goiko iturrira mutil gaztea.

Besteren
Samiña,
Iretzat gauz ariña...:
Oi, gazteen odola!...
Ta iri ez dik ajola...
Gizon beltz,
Idorra...
Biotza duk gogorra!!!

Euskal herritar batzuk ere izan ziren Marokon gerran. Manuel Lekuonak gerrako eroriei eskaini zien beste poema bat. Afrikara gudara zihoanari herritarrek nola egiten zioten despedida. Gizajoa, gero hilotz dator bere herrira, aste baten buruan.

Heriotzaz ari gara berriz, etengabe agertzen dena garai honetan, eta lehen metaforikoki ari ginen, eta orain fisikoki. Heriotzak gatazkaren kanpo semantiko horretan bere lekua du, etorkizunarekin eta erbestearekin batera.

HERIOTZA ETA BERRIZ JAIO

Heriotzaz aritu gara. Heriotza sinboliko eta fisikoaz. Pizkundera arteko gerra eta gatazkez, baina baita maldez eta desertuko igaroaldiez. Nola Pizkundera arte heriotza zen ia gai nagusia eta abar...

Pizkundera aldaketa izan zen alde horretatik. Pizkundera ez zen literarioa bakarrik izan. Izan zen eztanda identitario bat ere. Pizkunde horretan literaturak paper garrantzitsua jokatu zuen: Olerti Egunek eta... Aldaketa politikoa ere izan zen. EAJ zatiketak gainditzen hasi zen. Koldobika Jauregiren poemak ondo erakusten du nola: «Argi legunez argitu ziran [pizkundearekin] illunez zeuden/Euskalerriko bidia». Baina dena ez zen positiboa, hor zegoen euskara galtzeko arriskua ere. Oraindik, mamu bat bezala, arrisku bezala, txori harrapari bilakatuta Koldobika Jauregiren poemetan.

Esan dugu lehen ere, poesiak literarioa ez zen beste funtzio bat ere bazuela. Koldobika Jauregik onartzen dio bere buruari behintzat poeta eta olerkariak egiteko bat dutela pizkundearen baitan.

Eta horrela dio:

Orra euzkiak illuna urratu, t'egunabarra
Euskalerrian agertu...
¡Olerkariak, ganbara-zoko autspean zeuden
zuen ereskiñak artu!

¡Ta abestu zoli, lotan daudenak esnatu-arte...!
Jaio da egunsentia...
Zuen olerki gartsuaz piztu euskal-ortzean
laister eguardi-euzkia.

Garaia ere zena zen. Errepublika onartu zen 1931n. Sanjurjo generalaren estatu kolpea. Eta Olerti egunek aurrera jarraitzen zuten. 1934an greba orokor iraultzaileak: eragin berezia izango zuten Irun, Eibar, Zumarraga eta Bilbon, besteak beste.

Hitz egin beharko genuke kontzientzia hartze batzuez ere: langile kontzientziaz (Jose Mendiaguek eta Txirritak greba eta huelgei buruzko poema ederrak bildu zituzten) edota emakumearen garrantziaz, emakume sortzaile bezala, emakume militantea, nahi bezala, emakumeak izan beharreko presentziaz. Some Unzueta “Utarsus”ek letraratu zuen, poetizatu zuen gatazka hau. Emakumeak itzartzeko deia egin zuen, egin. Alaba ere bazen.

ITXARTU, EUSKO ALABEA!

Some Unzueta, 1931

Ortzia garbi ta oztin
dakusku, sorkaldean
argi gorri biguntxua
zabalduten hasi da.
Itxartu, eusko alabea;
jagi, ba, emakumea!

Euskadi, geure aberria
da arrotzaren jopua.
Oinartean, ilunpetan,
danok lo egon gara ta,
bere negar, zotin, oihu
mingotsak, entzun baga.

Sabin, geure neba onak,
lehenengoa, entzun eban
Euskadi urgazi eske
egiten euskun deadarra:
deadarra entzun eta zutik
bera aldezen, jagi zan.

Sabin jarraitzen, edonon,
hasi dira eusko herrian,
aberriaren kateak
astinduten euskoak.
Ugartuta dagoz eta
behin apurtuko dira.

Eta zu ondino lo zagoz,
ene ahizta kutuna?
Ez zaitu, ba, ondino itxartu
lanaren zarateak?
Itxartu eusko alabea,
jagi, ba, emakumea!

Umea, geixorik badau
osatzeko izaten da
osagarririk onena,
amaren maitasuna;
baita emakumeen bihotzak,
gaizkatzeko aberria.

Geure goiko Jaun onari
egin otoi, euskeraz,
eskatu, Euskadirentzako
betiko askatasuna,
geure Aita bigun onak
entzungo deusue-ta.

Zeure odolaz hazitako
seme txiki politak,
sehaskan, lo samurkiro,
egiten dauan bitartean,
abestu olerki aberkoiak
eusko abesti gozoak.

Semearen bihotzean
txikia dan artean
erein Euskadirentzako
askatusunen nahia,
batera Jaungoikoaren
maitetasun deunagaz.

Umea egingo da gizona,
hazia, landarea,
ta izango da, bai, gogorra
atzeratzen ez dana
heriotza ikusi arren,
Euskadi aldez eginda.

Zuk josiriko ikurriña
zuri-gorri-orlegia,
Josu ta Deun Anderren
gurutzak daukana,
egun baten, mendi goian,
egongo da zibuka.

Zuk hazitako semeak,
 zuk egindako ikurriñak
 lortu-iragarriko dabe
 Euskadi-askatasuna.
 Itxartu, eusko alabea;
 jagi, ba, emakumea!

Dena ez zen baina gatazka eta literatura, ez gudarako literatura ere. Loramen-
 dik poema batean adierazten zuen legez: «Loak ar bitza, loak ar bitza gudozte-
 kantak». Oso present zeuden aurreko gatazken ondorioak eta literatura edertasu-
 naren bilaketa ere bazen, artea den neurrian.

GATAZKA GEHIAGO

Gosea ere gatazka da. Orixek hartu zion neurria goseari, *Artoaren nekean*. Baina
 gose fisikoaz, urdailekoaz baina gehiagoz ari zen ari. Ari zen askatasun goseaz ere,
 eta horren bilaketaren nekeaz.

Frente Popularrak 1936an hauteskundeak irabazi zituen. Aitzol fusilatu egin
 zuten, Lotsati hil egin zen, Irundik eta burdinazko gerrikoraino erresistentzia hasi
 zen. Gerra sorkuntzarako akuilu ere izan da.

Gerrak nola eragiten du literaturan?

Egile anonimoak ugaritu egin ziren eta gaiak muturrerago eraman ziren,
 adibidez. Alderdi bat besterik ez da. Estiloan ere aldaketak egin ziren: tragikoago
 jarri ziren adibidez. Gogorra izan zen Gernikan gertatua. Baina latzanean ere,
 bazegoen lekurik ironiarentzat ere.

GERRAK HIL PIZTUTAKOA

Errepublikan piztu zena gerran hil zen. Itxaropenak, asmo onak bertan bukatu
 ziren. Orain Marokon ez, Euskal Herrian dago gerla. Bertan. Anaien artekoa
 bezala deskribatzen du Iratzederrek. Gerra honek itzal luzea izango zuen geroko
 poesiagintzan, ikusiko dugunez. Gerraostea luzea izango da.

Honela kontatu zuen Iratzederrek:

ZORIGAITZEZKO EUSKADI

Xabier Iratzeder, 1937

Euskal Herriko zero ez-tian, hedoi beltzak bildu dira;
 Haitzen artetik izigarriko sistutan ari da herra;
 Odol berozko iturburu bat doa menditik behera...
 Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
 Zorigaitzezko Euskadi!...

Lanerat goizik gizon gaztea abiatu da kantari;
 Bainan anaia, ustegabeen, tiroka zaio jazarri:
 Oihu samin bat botatuz kolpez zauriturik da erori.
 Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
 Zorigaitzezko Euskadi!...

Bere haurñoa salbatu nahiz, ihesi joan da joan ama;
 Laster mendiez alde huntarat besoetan baderama:
 Zori oinazen artetik doa. Gaixo amaren marruma!
 Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
 Zorigaitzezko Euskadi!...

Zelaian bada harri meta bat, erditik kea dario...
 Jabe zaharrak, hurbil jarririk, nigarrez behatzen dio.
 Zenbatek dute aiten egoitzer tristerik erran adio!
 Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
 Zorigaitzezko Euskadi!...

Amodiozko Jainkoarentzat hori egin omen dute.
 Jainkoarentzat bazterrak erre eta apezak hil ote?...
 Zu, otoi, Jauna, gure herriaz zerutik urrikal zite.
 Auhenkatzetik nehoiz ez geldi,
 Zorigaitzezko Euskadi!...

Berritz ohiko irrintzin hura badoala mendiz mendi.
 Gure herrian burrunba tzarra ez dadin geiago adi:
 Ezin hilezko gure Euskadi berritz ere atzar bedi;
 Jainkoa lagun, bai, berpitz hadi,
 Arbaso gaitzen Euskadi!

GERRA BAT, GERRA BI

Mundua Euskal Herria da eta Euskal Herria mundua. Munduak eragina du Euskal Herrian ere, baita mundu gerrateek ere. Gernika Batailoian, Comete sarean, euskaldunak egon ziren II. Mundu Gerran. Gerran egon ez ziren batzuk ere izan ziren Gurseko kontzentrazio zelaian. Orixek horren testigantza uzten digu. Gerra batetik ihes egin eta beste baten zehar-kalteetan lokatzetaraino sartu. Espainiaren sarraskitik alde egin asmo, Lapurdin babes hartu zutenak Gursera. *Idorreria* poeman Orixek gogoan du Ibarregaray, kaka egiterakoan. Ironia ez da galdu. Nahiz eta gatazka gogorrean egon. Nahiz eta euskaldun izateagatik pairatu, pairatu beharrekoa.

Iratzeder lekuko interesgarria da gerraostekoen berri izateko. Gerra bat amaitu ez eta bestea hasi. Iratzederrek berriz, naziak ikusten ditu leihopetik desfilean. Gatazka asko, ezta? Eta ez bakarra. II. Mundu Gerraz gutxi idatzi da mundu mailan izan zuen eraginerako. Eta euskaldunak, ez gutxi ere, egon ziren bertan. Bertatik bertara ikusi zituzten.

Gerla garaia zen inondik inora. Gerraren ondorioei poema bat Telesforo Monzonek. Xenpelarren bertso hura dakar gogora: «Gerra nahi duenari, berari tira, dale» edo «Gerra nahi duen guzia, berari kendu bizia!». Non dira beste zoro horiek, guda nahi zutenak hasi? Galdetzen du Telesforok. 1940koa da poema.

ALARGUN ZOROARENA

Telesforo Monzon, 1940

«Etxebeltz» baserriko
Alargun zoroa,
egunez ez ageriko...
Gauaz irtetzen sorora...

Ta illuna zulatuaz
irrintzi zorrotzez
bere itzok egazka doaz
mendiz-mendi, oiartzunez

«Ni naiz ni, —dio— alargun zoroa!
Senar ta iru seme batean galdua...
Aien oiak oztu dizkik, guda madarikatua!

Bel-beltzez yantzi, illeak aske utzi,
egunaz gau egin ta gauaz irrintzi...
«Non dira beste zoro oiek, gudan nai zutenak asi?»

Gero gerraoste luzea. Ez luzea bakarrik, gogorra ere bai. Eta ez literaturari dagokionez bakarrik. Telesforo Monzonek *Gudarien egiñak olerkietan* kaleratu zuen, 1947an. Arantzazu. *Euskal Poema* Salvatore Mitxelenak 1949an. Urte berean, *Gerrateko nere amabi kantak* Manuel Lekuonak. 1950ean Orixek *Euskaldunak*. Gerraren zauriak ez ezik, ageri-agerian zeuden euskalduntasunaren ezinak, agertu behar baina ezina. Nortasun batek burua agertu nahi du hortik. Nortasun gatazka esan dugu lehen, baina orain ari zen beste oztopo batzuen aurka ere, ez bere buruaren aurka bakarrik...

Poesia izan zen literatura baino gehiago inoiz, izan zen otoitza, izan zen esparantzarako leiho bat. Salvatore Mitxelenak dio, otoitz egiten bezala idazten zituela poemak. Poesiak bazuen beste funtzio bat, soilki literarioa ez zena. Literaturak atzerrian beharko du aterpetu. Beste behin. Iratzeder, Mitxelena, gutxi gehiago geratuko ziren hemen.

Poesia erresistentziaren ikurra zen.

EUSKEL KANTA ATZERRIN

Jokin Zaitegi, 1946

Euskalerrri laztana, nire pake-giro!
Gogoz beintzat, zugana banator berriro.

Oi! urrezko atedun amets-baratz urdin!
Andre Poesi lagun, natortzu errimin.

Begiak malkoz lauso, biotzak poz-dardar...
ta erriko bidaso buruak darakar.

Atzerrin dut iauregi, txabola txikarra.
Nire gosereren ogi begien nigarra.

Erri, zure gomuta niregan gau t'egun:
zurekiko apeta orain dut ezagun.

(...)

Zure ilerrin bederen, biar edo etzi.
ai nuke gentza-atseden, gurasoen erri.

EUSKALDUNTASUNA ALDATZEN

Euskaldun izaera gatazkatsua zela esan dugu lehen. Ez zeuden euskaldun izateko modu asko orduan. Ironiaz heltzen dio gaiari Mirandek 50eko hamarkadan... Euskaldun izateko modu bakarra ez, aukera berriak ari ziren sortzen. Mundua Euskal Herrira ere iristen zen. Eta munduarekin askatasunak. Mirande horren adibide. Euskalduntasunarekin gatazkan ari da, ezarritako klixeeekin, ezarritako euskaldun izateko moduarekin:

EUSKALDUN ZINTZOEN BALADA

*(Aldi berean Ortzi euskal jainkoari
zuzendu galde othoitz bat dena,
zintzo ez den batek eginik).*

Jon Mirande, 1950

Soin zabal, zalhu, txapeldun,
euskaldun eta fededun,
-handi baita- sudur mintzo,
zintzo dira, o! Hain zintzo
eta barnez oro zaldun...
...Nahiz arrunt den azala.
(Izaitetik hek bezala
Ortzi jaunak zaint' nazala).

Ilhunean zeuden lehen
Bainan JEL argia goihen,
jautsi baita Euskadira,
argiturik bizi dira
ahalikan bizi dira
ahalikan eta zehen
demokrat onen gisala.
(Argitzetik hek bezala
Ortzi jaunak zaint' nazala).

Jakintza badute anhitz
atso, haur, eta zuhurt-hitz
ba dakite politika,
pilota, dantza, kantika,
bai eta kantu ez likits.
Leitzen dakite Misala
(Leitzetik heiek bezala
Ortzi jaunak zaint' nazala).

Trebe izaiki tekhnikan
 joritzen dira Amerikan;
 haatik, han ere zintzoki
 elkartzen dira Batzoki
 abertzaleetan; ez bakan
 joaiten, han ere, elizala.
 (Joritzetik hek bezala
 Ortzi jaunak zaint' nazala).

Aphezak eta auzaphezak
 benedikatu ezkontzak
 egiten dituzte bethi
 -ohetik landa hobeti
 dastatzekotan- aratzak
 diren neskekin, ontsala.
 (Ezkontzetik hek bezala
 Ortzi jaunak zaint' nazala).

Bainan ahanzten zitzaitan
 hospatzea neurthitzotan
 heien jaunzdura jathorra,
 ongi zuritu athorra
 dute jaunzten igandetan,
 bihotzaren zuriz ala?
 (Zuritzetik hek bezala
 Ortzi jaunak zaint' nazala).

NORTASUNA BERREGIN

Nortasuna egin egin behar da, moldatu egin behar da, eta horrela gatazka, Mirande da horren adibide. Erbesteko Jaurlaritzaren esperientziak porrot egingo du. Zaitegi harginarena egiten, nortasuna moldatzeko. Ez zuen lan erraza eta bazekien, bere hitzetan: *bere amets ederra egi bihur zedin.*

ARGIN ZARRA

Jokin Zaitegi, 1952

Erriko arrobian
 ari nauzu argin,
 etengabe diardut
 gau ta egun... ekin!
 nekeak leporatuz
 biotz-eskuak min,
 nere amets ederra
 egi biur ledin.

Arri mokorrak artu
 ta, gogo larri,
 nere bizi osoa
 barren diet iarri:
 arpikoz iardun oi dut
 buru ta belarri
 gai zakarrok itzuli
 nairik izar-arri.

Oraingo euskaldunak
 eztezake uler
 gaitzusteian damurik
 nere lanen ezer.
 Gerok' olerkariak
 adituko laister
 ta alegin gorriok
 iritziko eder.

Eskuko daitenean
 Euskal Aberria,
 artu, olerkariok,
 nik landu arria:
 Andragoi-buruntzian
 bedi ezarria,
 nere zain-odoletan
 gorritu pitxia.

Esku zuritan beza
 ikurrina zabal,
 gur' egunetan zarpil,
 ordurako iaukal:
 lokatz-odolez zikin
 ikusi nun oial,
 usu aldatuko da
 Euskadiren egal.

Urrundik agurtzen zaut,
 Aberri-eguna:
 datorren garaipenak
 pozten euskalduna:
 geroko aberkide,
 birbiztu biotz-guna,
 gogoz zurekin doa
 argin zar iluna.

Lan egin behar da geroko Euskal Herria ikusteko, bistan da. Euskaldun espainolarentzat gerrak amaitu ziren, baina gatazkak ez. Euskal herritar frantsesarentzat gerrak ere ez. Algerian zegoen.

ORTZAIZTAR BAT KANTUZ

Ortzaiztarra, 1956

Primaderako egun ederrek bazterrak duzte loratzen.
 Orduko usai gozo ezitia nork ote du asmatzen?
 Hoita lau urte, zer primadera! Zori onari ginauden!
 Zorigaitzean erori gare: hasi girade pairatzen!

Bere lorekin, hegaztinekin, jin deneko primadera,
 Gure gorputza sendorik zagon, bai bihotza alegera,
 Bi urte huntan soldadogotik itzuli ginen etxera
 Ez nuen uste berriz joaiterik harma zorrotzen artera.

Neure biziko oroigarria, maiatzaren ondarrean:
 Utzirik gure segidak oro sartu ginen Algerian:
 Guk ez jakinki zer karesa zen Oran-en arribatzean:
 Bortz hil zauzkuten, biga kolpatu, mement batetik bertzean.

Baitezpadako egun ilhunak, lanbro beltz batek hartuak!
 Kabalen pare hor baiginauden zoko batera bilduak.
 Gosea bat zen, ta egarriak bazauzkan bere xixtuak!
 Kondatu gabe haur eta emazteek zituzten desafioak!

Geroztik hunat hemen gabiltza ikertuz asko zokotan,
 Egunak dauzkan oren guziez harma zorrotzak eskutan.
 Aitortuko dut ez gaudezkela bethi nagusi gudukan:
 Etsaiek baino geiago gizon galtzen baitugu askotan.

Masakre higuin lasgarri huntaz nago pentsaketatua,
 Zer gauza trixte eta hitsa den gizonarentzat mundua!
 Iduri luke kasik handiek ttipientzat pentsatua:
 Elgar funditu ta suntsitzeko gerla madarikatua!

Othoi, Frantzia, adi nezazu: pertsu hau dut zuretzako!
 Orhoit hainitzek odol' ixurtzen dutela zure zaintzeko!
 Ea ordainez lege zuzenak, zure eskerren lekuko,
 Eginen tutzun fededunentzat eta euskaldunentzako!

Eskualdun lagun guziera naiz azken hitz huntan mintzatzen:
 Gutarik batek nork ez othe du Eskual Herria asmatzen?
 Erranik aski, bihotzez zautzet pertsu huntaz gomitatzen,
 Egun eder bat pasa dezagun laster bildurik Ortzaitzen!

MUNDU BERRIA, GATAZKA BERRIAK

Eta gertakariak aurrera. ETA sortu, Txe hil Bolivian, Vietnam, Txabi Etxebarrieta, 68ko Maiatza, Burgosko prozesua. Baina baita Enbataren sorrera, Arestiren lan poetiko osoa, Carrero hil, Franco hil...

Horrek ere badu eraginik. Kontzientziaz, nortasunaz ari ginen. Aresti haize freskoa da horri dagokionez, ideologiaz, estetikaz... Ezberdinak dira Arestiren herria eta pertsona kontzeptuak, adibidez.

Euskal Herria berriaren kezka sortzen da: Joan Mari Lekuonaren *Errota zahar maitea* eta *Porlandi* dira horren adibide. Adierazgarria da benetan, Lekuonak berak apokalipsiko pasarte bat erabiltzea *Errota zahar maitea* poemaren sarrera gisa. Gogoratzen mundu zaharraren galera? Bitoriano Iraolaren poemetan aipatzen zen hura? Sabino Aranaren hura?

Juan Mari Lekuona ere ari da, nekazari munduaren azkenak abesten. Eta Gandiaga eta Ibon Sarasola hiriaren nagusigoa.

Ondo laburbiltzen du euskaldunaren patua zein izan den Joxe Azurmendik poema profetiko horretan, *Manifestu atzeratuan*.

Gure herriak ez dauka kondairarik.
 Pobrea da. Ez dauka
 pirata koxkor pare bat
 langile sofritu batzuk,
 muga zentzugabe asko,
 mila zorigaizto
 besterik. Ez da gutxi.
 Euri gortina batek ixten du
 gure kalendarioa.
 Ez, ba, bilatu kondaira unibertsalen
 liburu handietan gure inperiorik.

Aginako zero bat zen
gure inperio guztia.

Ta euskalduna konforme zegoen.
Ta libre izan nahi zuen.
Baina libre izatea
gauza ikaragarri zaila da.

Libre izatea gauza ikaragarri zaila da. Eta sufritua. Eta sufrimendua eragiten du, alde guztietara. Eta nekea eragiten du. Eta literatura lotu egiten du. Errealitatek behar du, konpromisotik. Inork eskatu gabe ere.

Mikel Lasak bere poema batean honakoa dio: «Gure poemaren egia odolarekin ziurtatzen ez badugu graziarik gabeko pailazoak garela». Egiantzekotasunaz ari da. Egiantzekotasuna balio bezala euskal poesian. PESSOAK ere aldarri bera, ez zentzu berean: odol tanta bat poema bakoitzean.

Ezin fribolizatu, zein lore joko gutxi munduko ezein poesiarekin parekatuta. Tragediarako halako joera bat. Egia balio bezala, egia justizia bezala.

Poema bat horren adibide:

EGIA GARESTI DALA

Jose M. Agirre, 1969

Heldu zen udaberria
kantuz hasi henaria
Lagunak preso jauzi direla
iritxi zait gaur berria

Urtu ziraden elurrak
Narrotu otso-zakurrak
Oraino ere minberaz daude
ene lagunen hezurak

Lanuak dire odoldu
gizon prestuak ixildu
Behin berriro gure Sisifo
maldaz behera amildu

Kontzientziak urratu
“Bakea” dure salatu
Lau orma artean egin dituzte
bizirikan enterratu

Indarra dela morala
ordena dela kabala
agertu dute gizonarentzat
egia garesti dala

Pasatuko gara gerretatik eta gatazketatik borrokara. Ez dakit sinonimoak diren, baina bakoitza testuinguru jakin batean erabiltzen da. Gerrate ondorenak itzal luzea utzi zuen, gerra izan zen hondamendia, gerra izan zen sarraskia, gerra izan zen familiaren banaketa, gerra izan zen aukera galdua, etorkizun galdua, pizkundearen akabera...

Eta orain berriz borroka. Zertarako?

ORAIN BORROKARENEAN

Mikel Azurmendi, 1972

Bakez eta lorez aski. Bakezkeritan ez gehiago ari
eta lorezkeritan ezta gehiago. Bakezko bertsuez eta
bakeaz aski. lorezko
Bakezkerik ez gehiago konta eta lorezkerik ez
ez gehiago kanta, mezedez:
borrokaren garaia baita. Orain borrokarenean...

Izkribuz eta paperez esan zenidan, Mikel, mintzaira
biz argitara dituzten izkribu ederretan, Mikel:

«zoaz eta esaiozu Rilke-ri
izarren hautsa krudela da
eta hilargiaren esneak
goragala ematen dit»

Hogei t'hamabost urte, uztaila honetan hemezortzian,
urtetik urte
ve y dile a Rilke ('ta entzun nahi duen guziari)
urtetik urte
zoaz Mikel, zoaz esaten:
odola gorria zen
gizona baino lehen

«Amarillo Arlequin de Picasso»-ri, «rojo Pierrot»-eri
(eta guziari)
zoaz, Mikel, zoaz esaten:
Gernika gorria dela
kolorez odolarena
urtetik urte, ve y dile a Rilke
izarren krudelkeriak urtez une

urteroko goragalak urtetik une
eta badira hogeit hamabost urte luze.

Zenbait hilargiaren esne txar! Zenbait Boabdil-ek utzi
behar izan du Granada! Zenbait idik ihes egin du
Gernika-tik! Urabain-go eskila ixiletaz mintza gabe...
eta Erandio-ko karrikak aipa gabe... eta Eibar.

Zoaz Mikel, eta joan zaitetz betirako
guziei garbiki hauxe esanaz
(gizonari ez bai zaio ezer hitz ederrez izkutatu behar!):
 odol kolorekoak
 hemengo gizonak
Bakez eta lorez aski. Bakezko lore eta bertsoan ez
 gehiago ari...

ETAk jada hasia zuen jardun armatua ordurako. Hasieran herrigintza abstraktu eta orokorra zenak plasmazio bat dauka. Zerbait fisikoa da orain: jende bat, izen bat (Euskadi Ta Askatasuna eta ekintza batzuk). Jende bat, pertsona batzuk, sufrimendua. Aspalditik zetorrena, eta geratu ez zena. Sufrimenduari buruz idatzi denik eta poemarik ederrenetako bat idatzi zuen Gabriel Arestik. *Josepa Mendizabal Zaldibian* izena du poemak. Josepa Mendizabal sinbolo bat da. Poesia mailu bat da, poesia ideologia da, poesia.

JOSEPA MENDIZABAL ZALDIBIAN

Gabriel Aresti, 1974

Etarren ama urrikariek
bakea dute merezi
bihotz-ikara izugarrian
dardaraz baitira bizi

Etarren amek
asko sufritzen dute.
Andre hauen bihotzean
kabitzen da
munduko min guztia.
Aitak
Lemoako frentean
hil zizkieten.
Nebak
gartzelatik deserrira
ibili zaizkie
barreiu.
Eta orain semeak

kaminoetan
erortzen zaizkie
zerraldo...
Etarren amek
asko sufritzen dute,
semeak hiltzen dizkietenean
eta batez ere
semeek hiltzen dutenean...

Arrosa gorri-zuri
idien apatsek zapaldua
bezalakoak dira:
Andre urrikari hauez
urriki zaitezte...
Zeren Euskal Herria
Axularren sagarroia
bezalakoa
da.
Bere egitez ere
nekez erditzen da
baina bere faltaz
nekezago,
penazago...
Eta ETA
(lehen zen EDO)
sagarroiak bere burua
erditzera
apoderatzen duen harria
da.
Asko izan da karloez
eta arantzeez...
Hainbeste otoitz...
hainbeste ezpata-dantza,
euskal-meza,
zortziko nagusi,
alboka,
txistu...
Hainbeste hostia, alu eta potro...
Herri honi
erditzeko tenorea
tokatu zaio...
Mutilen barrabil ostikatuak
eta
neskon diti zigarroz erreak
dilatazio-minak izan dira
baina

andreon sufrimentu-moralarekin
 expulsio-mina
 dator.
 Herri kobarde (hain balent) hau
 bere libertateez
 erditzen da
 Santa Gurutze honetan...
 Eguzkiaren ateko tortura-lekutik!
 Josepa Mendizabal Zaldibian
 asko penatzen da...

Eta kartzela. Ez Lauaxetak bakarrik. Poema antologikoak utzi dituzte euskal preso politikoek kartzelatik, gatazkaren erditik. Mikel Iburgurenek eta Xabier Izagak, adibidez. Kartzela, erbestea eta heriotza, edo heriotzari zaion beldurra izango dira gatazka dagoelako, amaitu ez delako froga garbienak. Gaur arte. Tira ahal dugu ere, hasiera-hasieran aipatutako kanpo semantiko horretatik, eta ekarri: mina, memoria, itxaropena, mendeku nahia, erresistentzia...

ONDORIOAK

Gatazka guztiek dakarte, gutasun, talde edo bandoen sorrera. Gutasuna sortzen da ez ideologiarekin bakarrik, baizik eta sufrimenduarekin eta jarrerren muturreratzearrekin. Gutasunak asko dira. Mendean zehar kolektiboak sortu eta desegin egin dira etengabe. Ez ahaztu poesia literatura baino gehiago izan zela inoiz. Eta horra nola sortzen den taldearen ideia bat.

Euskalduna ere egon da munduko gatazketan. Euskalduna beste munduko gatazkez ere kezkatu da. Berak gatazkak zituen heinean: Grozni aipatzen da, Sara-jevo aipatzen da, Beirut aipatzen da, Irlanda aipatzen da, Berlin setiatua, Afrika ahantzia, Kuba, 1974ko Portugal... gatazka horiek lekua dute euskal poesian. Idazleak bere egin izan ditu sarritan. Berera ekarri ditu, erabili sinbolo bezala, metafora bezala, irudi bezala hemen gertatua kontatzeko, edo ez.

Gerra Zibilaren edo 36ko gerraren itzal luzea. Gerraren aipamenak, gerra amaitu ostean ere luzatuko dira. Oraindik orain egin izan dira, Mikel Azurmendik, Mikel Lasak, Omar Nabarrok, Xabier Aldaik... halako kate-segida bat osatzen dute. Urtzi Urrutikoetxeak *Borroka galduetatik gatoz* jarri zion titulua bere liburuari. Urtzik eta berarekin kaleratutako belaunaldiak (Gari Berasaluzek batez ere, nolabait, argi dute zein den jasotzen duten oinordekotza historiko-ideologikoa).

Gatazkarik gabeko literatura, ez da literatura. Literaturak gatazka behar du. Gatazka morala behar du, ez armatua, bistan da.

Euskal Gatazkaz ari garenean zertaz ari garen definitu beharko genuke.

Nik gaur aurkeztu ditudan gatazka hauek ez dira gaurkoak. Baina eta oso gaurkoak dira.

Nobela psikologikotik nobela etikora

Aritz Gorrotxategi Mujika

BIDEAN

Amaran hartu dut topoa. Zirriborroz jositako kaier bat daukat patrikan. “Euskal gatazka eta euskal literatura”. Apunte solteak. Arkatza eskuan, azken orduko zuzenketak egiten ditut. Azken orduko gogoeta herrenak. Tarteka-tarteka leihoaz bestaldera joaten zait soa. Jaizkibel, Txingudi, Hondarribiko eliza. Euri sare batean doi bildua. Kontu txiki batek kezkatzen nau: nola jorratu gatazka eta literatura ideologiaren ur izoztuetan gehiegi laprast egin gabe? Egia esatera, ezinezkoa iruditzen zait binomio hau, korapilatsua egituran eta oraindik korapilatsua bere mugen lausoan, zintzoki uztartzea. Etxe berean bizi al daitezke literatura eta gatazka? Gela berean? Labur esanda, zein da Caín eta Abel etxe berean hartuko dituen arkitektura?

Hendaian jaitsi naiz. Donibane Lohizunerako tren hartu dut hurrena. Oso jende gutxi doa trenean. Eguraldia gris samarra da. Kaierean gauzak idazten jarraitzen dut. Zita zahar bat, Borgesena. *Juduen arazoei buruz hitz egitean, nolabait aditzera ematen da juduak berak direla arazoa*. Jarraian, digresio anbiguo bat. Ez dakit euskal gatazkari buruz berdina esan ote daitekeen. *Euskal gatazka, euskal gatazkagintza*. Azken batean, gatazka barneratzeko mekanismo ezberdinak dauzkagu; intimoak eta kolektiboak. Edonola ere, antzekoak dira esku artean darabil-tzagun zioak: inguruko norbaiten sufrimendu zuzena, konbikzio etikoa, asperdura... Bestalde, nondik dator arazo kolektiboaren nozioa? Zerk ematen dio arazo bati izaera *nazionala*? Arazoaren muinak ala nazional bakoitzak dituen arazoaren batuketa hutsak? Nahikoa al da euskaldun batek arazo bat edukitzea, edozein delarik ere, arazo horri *euskal gatazkaren* maila emateko? Azken lerroak ezabatu ditut. Ereku korapilatsua da gatazkarena. Eta, dagoeneko, hasia naiz literaturatik urruntzen.

Egia esan, ez dut uste gai honi buruz hitz egiteko pertsonarik aproposena naizenik. Beste gauza askotarako aproposa ez naizen bezala.

Donibanera heltzear gaudela, ateri dagoela ohartzen naiz. Lyceé Hôtelier et de Tourisme delakora ailegatzeko egin dudak krokisa hartzen dut patrikatik. Berehala heltzen naiz.

15 ikasle inguru daude zain. Nik eman beharreko hitzaldiak izenburu arranditsu samarra du: *Nobela psikologikotik nobela etikora*. Gehiegi pentsatu gabe eman nuen. Izenburu gatzik gabea izanda ere, berdin-berdin hurbildu dira ikasleak. Ez da gutxi.

NOBELA PSIKOLOGIKOTIK NOBELA ETIKORA

Jarraian azalduko dudana gogoeta sorta bat da. Intuizio ezberdinak pilatuz dantzan jarritako gogoeta sorta bat besterik ez. Gehiago ere garatu litezke eta, beharbada, norbaitek hartuko du lekukoa. Edonola ere, ez dut uste hitzaldiaren xedea koma eta puntu guztiak agortzea denik. Justu kontrakoa.

Hasi baino lehen, galdera zahar bat: zein da idazlearen lekua gatazka baten erdian suertatzera? Zer eman diezaioke gizarteari literaturaren bidez? Finean, zertarako balio du bere obrak, are kontuan hartzen badugu apenas irakurtzen dela? Historikoki, eta simple samar esanda, bi xede bete izan ditu idazleak liburuen bidez: egoera baten salatzea edota egoera horren lekukotza ematea. Batzuetan, idazleak aurre hartu dio lo zegoen gizarteari eta zaplazteko bat jo dio muturretan. *Ez al duzue ikusten zer gertatzen ari den?* Zaplaztako etikoa. Besteetan, ordea, idazleak nahiago du testigantza pertsonal bat uztea, bere garaikideen akats berberak errepika ez ditzaten etorkizunekoek. Memoria berreskuratzeko matematika esan diezaiokegu horri. Gurean, ez dago hain garbi zein den idazlearen xedea. Xederik egotera, behintzat. Xedearen hautua idazleari baitagokio eta ez beste inori. Hala ere, Saizarbitoriak “Rossetiren obsesioa”n aipatzen zuen euskaldunen berezko izaera galtzaileari helduz, esan liteke lekukotzaren literatura izan dela gurea. Galtzailearen lekukotzarena. *A posteriorikoa*, beraz. Tamalez, ezin dugu euskal gatazkaren gaineko nobela bakar eta perfektu batez hitz egin. Inperfekzioz beteriko kronika da gurea; idazleen puska ezberdinekin osatua. Konplexua eta askotarikoa. Aldakorra.

Egun ezagutzen dugun *gatazka* baino lehenago, baten beste gatazka bat gurean, literaturan ere isla berezia izan zuena: modernitatearena. Modernitate horretan nahasten ziren euskal literaturaren kutsu elizkoi, kalekume eta landatarren arteko ezin ikusiak; funtsean, ohitura zaharren eta berrien arteko lehia. Testuinguru horretan koka daitezke, besteak beste, Mogelen *Peru Abarka*, Arestiren poesia, Miranderen obra...

Baserria utzi eta kalera jaitsi beharra...

Lehen euskal gatazka hura gairiditzera etorri ziren Txillardegiren *Leturiaren egunkari ezkutua* eta Ramon Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* eleberriak, egun euskal eleberrigintzaren giltzarritzat hartuak direnak. Beranduago, bi egile horiek izango dira euskal gatazkaren gaineko literaturan pauso garrantzitsuak emango dituztenak: horren lekuko, *100 metro* eta *Exkixu* nobelak.

Alde horretatik, ezin ahaztu aipatu bi egileek existentzialismoarekin izan zuten harreman estua. Euren lehen lanetan nabarmena den harreman hori biziki presente dago etorkizuneko lanetan. Saizarbitoriaren kasuan, gainera, esperimentazio formalaren plusa nabarmendu behar da. Plus horretatik abiatuta abordatu zuen idazle donostiarrak euskal gatazkaren paradigma literarioa.

Esan dezakegu gure gatazka literarioki tratatzeko lehen saio modernoa ikuspegi existentzialista batetik egin zela. Hona, beraz, euskal gatazka euskal literaturan islatzeko lehen oinarria: existentzialismoa.

Txillardegik eta Saizarbitoriak jarri zituzten zimendu haien ondotik heldu ziren hurrengo fruituak, batik bat trantsizioaren zurrumbiloan. 80ko hamarkadako ekarpen berriek badute existentzialismoarekiko zorra, baina, pixkana, dibertsifikatzen ari den literatura baterantz goaz. Ideologikoki askotarikoa. Batzuk aipatzearren, Koldo Izagirreraren *Mendekuak*, Sarrionandiaren ipuin bat edo beste, Joan Mari Irigoienaren *Udazkenaren balkoitik*, Mikel Hernandez Abaituaren *Etorriko haiz nirekin?*

Oso kontuan hartzekoa da urte haietan nagusi zen bat-batekotasuna. Aipatu lan horiek pil-pilean zegoen zurrumbilo politikoaren testuinguruan idatziak dira, unean uneko gertakariei erantzun literario bat emateko asmoz. Erantzun espontaneoago bat. Ordukoa da ere konpromisoari buruzko Atxagaren eta Txillardegiren arteko eztabaida famatua; eta jakina, Pott Bandaren esperimentalismo formalak.

Lan hauen zikloa itxi eta berri bat hastera letorke Saizarbitoriaren *Hamaika pauso* (1995), belaunaldi baten kronika, eta, era berean, trantsizio horren balantzea egiten duena. Balantze hotzagoa, esaterik badago. Aurrekoekin alderatuta, distantziatik egina. Lehenagokoa dugu gai honetan giltzarri bihurtu den *Gizona bere bakardadean* (1991). Nobela psikologikoaren bi giltzarriak.

Bai Saizarbitoriaren *Hamaika pauson* baita Atxagaren *Gizona bere bakardadean* ere, bada antzekotasun bat gatazkarekiko hurbilketa egiteko orduan: hurbilketa maila psikologikoan gauzatzen da. Protagonisten gatazka barneratzeko prozesua interesatzen zaie Atxagari eta Saizarbitoriari. Ondorioz, ekintzaren baitan sartuak egon direnen hari psikologikoak agerian geratzen dira bi eleberrietan. *Zergatik egin zuten egin zutena? Nola iritsi ziren hura egitera?* Bestela esanda, egileei interesatzen zaiena da gatazkaren baitan daudenen funtzionatzeko era. Psikologia. Psikologia horren osagarri dira gorrotoa, erruduntasuna, traizioa, desenkantua... Garai hartako lan gehienek oinarri jakin bat dute: gatazkan guztiz inplikaturik dauden pertsonaiak hartzen dituzte ardatz. Gatazkari barrutik begiratzen zaio. Atxagaren kasuan, Carlos dugu, Saizarbitoriarenean *100 metroko* ETAkidea edota *Hamaika pausoko* Abaitua eta Ortiz de Zarate. Beraz, esan daiteke joera nagusia dela gatazkan itsu-itsuan murgilduta dauden pertsonaietatik abiatzea. Gatazka azaltzeko modu bakarra halako pertsonaiak biluztea delakoan. Nolabait, pertsonaia horiek gatazka bizitzeko edo sufritzeko duten kodeen deskodetzea.

Abiapuntu hori hartuta, jomuga ezberdinetara heltzen dira idazleak, euren espe-
rientzien transkripzioan. Denek, ordea, galdera bertsua darabilte atzetik: zergatia.

Lehen urteetako literatura horrek gatazkan sartuta daudenen motibazioak
aztertzen ditu nagusiki: Carlosen traizioa, Ortiz de Zarateren zalantzak... Faktore
psikologikoak gidatuko ditu idazleak bide narratibo polizialak edo intrigazkoak
hartzera: *Pasaia Blues*, *Kilkerra eta roulottea*, *Gizona bere bakardadean*... Ikus-
pegi poliziakoak badu bere baitan halako literaturatasun bat. Animalia bakartien
psikologia txertatzeko erraztasun bat. Gatazka bideratzeko molde oparo bat.

Kutsu psikologikoaren atzean, hala baina, kontzeptu labainkorragoak ikus
ditzakegu: traizioa, desenkantua... Galtzailearen ikurrak, batik bat. Belaunaldi
baten arrastoak. Sarritan gertatzen da batzuek hasi zuten gatazka ondorengoek
jarraitzen dutela eta, segidan, ondorengoan ondorengoek; eta, azkenerako, inork ez
du gogoratzen zergatik ari garen borrokan. Minari ordaina bilatzeko ez bada.
Yasmina Khadrak oso ondo azaltzen du sentipen hau *À quoi rêvent les loups*
eleberrian: «Gazteei ez zitzaien axola. Ez zuten iraultza ezagutu. Eta euren
amesgaizto puska erreklamatzeko zuten».

Belaunaldiak, pertsonak eta gatazkaren nondik norakoak aldatzen doazen
neurrian, gatazka literarioki abertzeko moduak ere aldatuz joan dira. Belaunaldi
batek beste bati utzi dio leku. Ikuspegi batek besteari.

Neurri handi batean, kutsu psikologikotik etikorako bidea ireki zuena Andu
Lertxundi izan zen, *Zorion perfektuarekin*.

Lertxundik bestelako galdera bat planteatzen digu *Zorion perfektuan*: zein-
tzuk dira gatazka horren ondorioak? Nola lotzen gaituzte? Gatazkari kanpotik
begiratzeko gonbite bat da Lertxundirena. Litekeena da heroi eta galtzaileen arteko
estetika batean errotuta egotea gure orain arteko literatura: aktibistak, polizia,
tortura... Estetika horretatik ateratzen hasi garela esango nuke, denok galtzaileak
garela ulertu dugunetik.

Galtzaile asko eta ezberdinak.

Esan gabe doa, kutsu etikoko literatura hau ez dela berria. Beste herrialde
askotan aspalditik da ezaguna: Camus, Coetzee... Gurean, ordea, modernitatea
bere garaian nola, beranduxeago heldu da ikuspegi etikoa.

Gatazkari literarioki heltzeko, kutsu etikoaren bidetik abiatu dira idazle batzuk
azken urteotan. Horren adibide, Jokin Muñozen *Joan zaretenean* nobela edo *Bizia
lo* narrazio-bilduma. Azken liburu hau deserosoa egin zaio jende askori. Berdin
gertatu da Juanjo Olasagarreren *Ezinezko mailetak* lanarekin. Deserosotasun horren
zioak aztertzean, agerian geratzen da gauza bat. Orain artean gehiegi kritikatzeko ez

ziren aspektu batzuk kritikatzeko dituztela. Hortik deserosotasuna. Diskurtso ezberdin baten eraikitzeak. Egia da, orain artean, ikuspegi abertzale batetik ulertu izan dugula euskal gatazkaren literatura. Hau da, abertzaletasunetik idatzia, eta, batez ere, abertzaletasunetik irakurria. Horregatik da deserosoa liburu hauen nondik norakoa, beren baitan abertzaletasunarekiko autokritika egiten dutelako.

Halatan, bai Muñozek, bai Olasagarrek orain artean gehiegi jorratu ez den autokritika baterako zimenduak jarri dituzte. Biek ere ez dute literarioki berrikuntzarik asmatu; euren ekarpena gehiago da etikaren esparrukoa. Gatazka aztertzeak ikuspegiari dagokiona. Olasagarren kasuan, desenkantua eta utopia itogarri bati eginiko kritika dira nagusi. Muñozenean, bortxakeria jasaten duten “beste” pertsonaia batzuen mina. Ikuspegi etiko honek beste bide bati eman dio leku. Gatazkaren *kanpoko* azterketari. Gatazkarekin edo gatazkak inguratuta bizi diren pertsonaien unibertsoa da orain nagusi. Kontzeptua aldatuz joan da. Gatazkaren zurrumbiloan zuzenki harrapatuta zeudenen gaineko kontakizunetatik gatazkarekin bizi diren pertsona arrunten kontakizunera pasatu gara. Gatazka kanpotik pairatzen dutenetara: protagonista aktiboetatik protagonista pasiboetara. Betiere, aktiboak bazter utzi gabe. Berandu bada ere, ohartu gara gatazkak denok kolpatzen gaituela modu batean zein bestean. Ildo horri jarraiki, lan aski interesgarriak ezagutu ditugu azken boladan: Joxe Belmonteren *Hamar urte barru*, Xabier Montoiaren *Denboraren izerdia*, Jon Alonsoren *Hodei berdeak*, Xabier Etxaniz Rojoren *Koadro isila*, Eider Rodriguezen *Handik gutxira gaur...*

Etakideen nahigabeko irudipenak. Trastorno beltza

Markos Zapiain

Euskal eleberrietako etakideen ametsen artean *Pasaia Blue*sekoenak dira gordinenak, interpretazio posible bat gutxien iradokitzen dutenak. Ohiko ametsen antz handiena dutenak Canorenak dira. Bestalde, Irenek eta Laura Garatek ez bezala, *Pasaia Blue*seko Martak eta Olatzek ez dituzte beren ametsak gidatuko; bestelakoa da beren indarra, txatarrari eta zulo beltzei uztartua.

Ametsik babesgabeenak, iragazkirik gabekoenak, Atxagaren pertsonaiek egiten dituzte, Carlosek eta Irenek zehazki, hauek dira kanpotiko sentsazioen eragina ametsiko irudietan gehien nabaritzen dutenak. Pertsonaiarik itxuraz autistenak, beren baitan bilduenak, sonanbuluenak dira paradoxaz mundutik datozen sentsazioei irekienak ametsetan.

Atxagak sentsazioetan jartzen badu arreta, loaldi bereko hautemateen eragina baldin bada erabakigarri, *orainak* eragiten baditu ametsaren irudiak (neurri batean, noski, eta beste idazleen ametsekin alderatuz: ikusi dugunez, gomutek eta igarpenek ere garrantzi handia dute Atxagaren ametsetan), Canok, aldiz *iraganari* emango dio garrantzi handiagoa, eta ez horrenbeste sentsazioei baizik ipuinei, gogoetei, irudikapenei. Canoren ametsetan Olatzek, Patakik eta Martak aurreko egunetan gogoan erabilitako irudiak poesia biolento batez lotuko dira. Canorentzat iragana ez dugu atzean uzten, baizik alboan eta gainean daramagu gurekin batera.

Martak, Olatzek eta Patakik, egunez esna-esna dabilzanez, Carlos ez bezala, kontzentratuagoak eta ametsagoak izango dituzte gero gauez ametsak, kontrolagaitzagoak, inoiz ez dira ohartuko amets barruan ametsetan dabilzala, burutik ez zaie pasako beraz ametsa zuzentzea, luzatzea edo desegitea.

Hara adibidez lehenbizikoa, Olatzek egina:

Zuria eta beltza. Jada ez diete kartzelaratzen direnei marra zuri-beltz paraleloz egindako traje barregarri hori ematen. Marrazki bizidunetako kontuak dira horiek. Nolabait linboan zaudela adierazteko balio bide zien jantzi hark presoei. Beltza eta zuriaren arteko aukera egiteko zeudela zelda hartan. Zuririk existituko balitz bezala. Ez dago halako trajerik egun. Baina barroteen itzala ohe zuriaren gainean mantentzen da gaur ere.

Gela Zebratua deitzen diozue. Pertsonaia bat gehiago da. Ziega bat pertsonaia bat gehiago besterik ez da. Argiak eta itzalek zebratua, ohe horrek ezin du luzaro hutsik egon. Zain dago. Norbait behar du eta zu izango zara. Ez galdetu zergatik. Ez dago zergatirik. Gogoratzen olatuekin jolasean ibili eta mareak gora egiten zueneko hura? Busti gabe ihes egitea ezinezkoa dela konturatzen denaren susto sentipen hori. Zure hondartza zerrautsezkoa edo ogirinezkoa da. Argizaritan harrapatutako erleak bezalaxe.

Horrela zaude, harrapatuta.

Espazioko zulo beltzak inguruan duen guztia zurruputzen duenean han, zuloaren erdian bazeunde legez.

Zinema areto batean zaudenean bezala, ustez sekula aurrez ikusi ez duzun film bat ikusten. Zinemako pantailan zelda huts bat ageri denean bezala, Gela Zebratua maiuskulaz, pertsonaia bat gehiago delako. Zelda hutsik dago baina kamerak besarkatzen duen angelutik kanpo bada norbait, iturri bat irekita baitago. Entzun genezake iturriaren jariora, ikusi ezin dugun arren. Minutuak eta minutuak igarotzen dira eta kamera geldirik dago plano berean, ur korrientearen soina, joanean, ezer ez da aldatzen. Urduri, zure aulkia utzi eta zinema aretotik ateratzen zara, jasanezina zaizulako Gela Zebratu hori ikustea pantailan ikusiagatik zeldan nor dagoen ez jakitea. Betiko beldur hori. Zinema aretotik irtetear zaude baina okerreko atetik sartu zara, suteetarako atetik. Dena ilun dago, itogina dago, ate itxiak daude. Azkenean itsumustuka ireki duzu ate bat, baina ez zaude kalean, baizik eta zelda barruan. Gela Zebratua zaude, pantailako zeldan. Itogina jotzen zenuena filmeko pantailan ageri ez arren entzuten zen iturria zen. Eta pantailaren barrutik dakusazun zeure zinema aretoko eserleku izana hutsik dago orain, eta barre egiten du, Aulkia ere pertsonaia bat gehiago delako. Aulki bat pertsonaia bat gehiago besterik ez da. Eta ez galdetu zergatik. Ez dago zergatirik. Gauzak gertatu egiten dira. Lokatzetan harrapatutako erlea bezala. Halaxe zaude.

Aulkia, pertsonaia bat gehiago. Pertsonaia beldurgarria. Batez ere Marta dagoelako bertatik zuri begira, barrez, zuk hutsik utzi duzun eserlekuan.

— Hemendik sei hilabetera pasatuko zain, lasai!

Hortzik gabeko demonioarena da haren irribarrea. Ipuin kontalariak egunsentira arte itxaron balu, ohartuko zen Troiako zaldia ez zela zaldi. Zebra zela. (57.-58. or.)

BAINA BADUTE BEREN ROLA

Lehen begiratuan beraz Canorenek dirudite ametsik ametsenak, narrazioaren beharrari muzin garbiena egiten diotenak, kaotikoenak eta libreenak.

Arretaz aztertuz gero ordea nabari da badutela beren zentzua, amesgilearen egoeraren eta bilakaeraren zantzuak ematen dizkigutela, badutela eginbehar bat kontakizunean.

Aurrenik, tentsioa areagotzen dute. Marta eta Olatz etakideak Pasaiako etxebizitza batean daude, Olatzena. Ekintzara irten eta ezkutatu gero, bertatik bertara egiten dute. Badaramatzate zenbait hilabete itxitura horretan. Halako batean, beste etakide bat agertuko zaie, Pataki, zuzendaritzaren gutun bat dakarkiena. Gutunean, kontuz ibiltzeko gaztigua, sator bat baitabil. Aurrerantzean, Olatz, Marta ala Pataki, satorra nor ote den, horrek piztuko dio irakurleari jakin-mina eta ezinegona, lehenbiziko irakurraldian bederen. Eta ametsek hain zuzen pertsonaia batengana edo bestearengana zuzenduko dizkigute susmoak, giro klaustrofobikoa larrituz.

Lorpen hori erabatekoa da bigarren ametsean.

TXORTAN ERRE

“Olatz joana zen eta Pataki sukaldean zegoen. Marta, isilik sartu zen sukaldera. Leihoko errezelari eutsiz zeharka kalera begira zegoen Pataki: leiho hark Louvren zintzilikatutako Mona Lisak baino arreta gehiago jasotzen zuen egunean zehar, hori ez zegoen dudan jartzerik. Zintzilikatu baino areago pasilloetan urkatzen diren argazki horietako baten barruan biziko balira bezala zen: leiho hura zen argazkia estaltzen zuen kristala. Martak ustekabean harrapatu zuen Pataki eskua sorbaldan jarri zionean. Pataki, harrituta, biratu egin zen. Neskak lepotik oratu eta muxu eman zion ezpainenetan. Patakik gerritik heldu eta beragana bultzatu zuen norbaitek heldua izateko zirudien gerri hura. Neskak, elkarren galtza estuen pean tupustean harrotu eta zutitzen zen anabasaren zirrara sentitu zuen bere hankartearen kontra. Sukaldeko plakaren ertzean eseri zen Marta, jada alkandorarik gabe, bular tente eta mamitsuak agerian. Nahiago dut zu azpian jartzea. Pataki zegoen orain sukaldeko suen gainean erdi eserita, eta ez zen pentsa zitekeen bezain deserosoa ere. Olatz etor daiteke, isilik. Eskumutur biak heldu zizkion samurki Martak Patakiri, oheburuan izara hautsi batekin eskulotzera balihoa bezala. Baina ez zeuden ohean. Olatz etor daiteke, kontuz. Martak agintzen zuen. Azken batean, bera zegoen kargura. Izterren erdialderaino beheratu zizkion galtzak. Zakil tentea hatz puntaz bilatu zuen Martak, begiak ireki beharrik izan gabe ondo oratuz, harik eta hatzez nahikoa gogortua zegoela baieztatu ondoren aluan barneratu zuen arte. Mutilaren eskumuturrak, pultsua hartzen ari balitz bezala, hatz finez laztantzen hasi eta fermuki helduko zizkion gero, gerria akonpasatuki dantzatzen jarraitzen zuen bitartean, mutilaren besoak erabat mugiezin eta Martaren menera. Martak ez zuen lurra oinekin ukitzen, Patakiren hanketan gora, huntza bezala, kateatuta baitzituen bereak. Oin biluzietako behatzetan ere bazegoen plazerra azal eta hatz-oskol leunen kontaktutik hasita. Mutilaren esku biak sukaldeko bi suen baitara bildu zituen Martak, titietan gehiago nahi ez zuela adieraziz. Artean, sukaldeko plakako bi suak estutzen zituen mutilak bere hatzez. Bi suak estutzen zituen gerri dantza zoroan Martak sua piztu zuenean. Eskumuturretatik sendoki helduta mantendu zituen Martak mutilaren esku biak sukaldeko plakako su-txikietan erretzen, hau oihuka hasi zen arren. Marta plazerraren menera zegoen erabat eta ezin zuen askatu mutilaren eskumuturrik, ezin zuen saihestu, gas situaren sugar urdinari atxikiak, erretzen ari ziren mutilaren hatz mamien bilakaera mingarria. Esku bat esku bat da, azken buruan.

Pataki negarrez geratu zen, harraskako ur hotzetan hatz punta erreak jarrita, biluzik eta babesik gabe, sukaldearen erdian. Sentitzen dut Pataki, hobe da horrela, aztarnarik ez uzteko aurrerantzean, egin beharra neukan, ikusezina izanzen zara aurrerantzean. Neskak arropak jantzi zituen eta lepo atzea laztandu zion negarrez ari zen mutil biluziari, emaro, ama krudel batek bezala. (99.-100. or.)

OLATZ MARTA, MARTA OLATZ

Pasaia Bluesen bada Olatz Marta bilakatzea eta Marta Olatz. Klaustrofobia larritzeaz gain, badute hiru ametsak bigarren eginkizun bat: hirurek erakutsiko dizkigute bilakaera horren sintomak eta aurrerapausoak. Lehenbizikoan, Olatzena, ikusi bezala, honen aulkia supituki Martak beteko du eta Olatz, ordu arte aulkian ikusle pasibo izana, zinema aretoan, pantailan sartu eta protagonismoa hartuko du. Nobelan ere, Olatzek ahulagoa eta goxoagoa dirudi hasieran, baina bukaeran bera geldituko da erakundean, pipa gero eta aiseago hartuko du, Martak adina zigarreta erreko du. Bestalde, Patakirekin esna Olatzek joko duen arren larrua, bigarren ametsen ostera Martak egingo du, Marta artean gogor samar batek, amaieran Olatzengandik ikasiriko keinu lotsatia bereganatuko duena: sorbalda etengabe altxatu, barkamena eskatzen ariko balitz bezala.

HILDAKO EKIBOKATUA

Edozein gisaz, hirugarren ametsak erabakiko du Marta zakarraren bilakaera, Hildako Ekibokatuaren ametsak. Donostiako Egia auzoko etxean gizajo bati tiro egin beharko dio Martak.

Hona hirugarren amets hori. Ametsa ote den ere, auskalo. Hala ere:

Piztu argia eta ireki begiak. Baina ez eskuarki irekitzen dituzun bezala, ireki begiak gehiago. Gehiago. Ireki begiak betileak desagertu arte. Orain sentitzen dituzu begiak, pisutsu eta borobil, masailen gainean egundokoak dira, billarreko bi bola izugarri handi eta begirale. Zelatari, norantza eta norabide anitzeko. Adi egonez gero, begi horiekin edozer ikus dezakezu. Angelu zabaleko argazki kamera batek bezala, arrain-begiko lentea duen kamera batek bezala. Edozer ikus dezakezu eta erradiografiatu. Baita hormaz bestaldean dagoena ere.

Ikus dezakezu bala bat buru batean sartzen arrangura eta erresuminik gabe eta ikus dezakezu argi eta garbi, komikietakoa dirudien ekintzen sekuentzia geldoan, hil berri den horren heriotza ekibokazio bat izan dela, oraindik zergatik ez jakin arren. Ikus dezakezu gorpua nola erretiratzen duten eta ikus dezakezu odolaren gainean zerrautsa edo ogirina botatzen dutela, ikus ditzakezu katuari sakatzearen ondorioz pertsona, izaki, giza-emazteki, organismo bizidun haien guztien baitan gaitzak eta birusak zelulekin pokerrera ari ziren bitartean, zerbaiti, mekanismo fatal bati eragin diozula. Ia erabat patuaren mende zeuden hainbat bizitza eztanda egitear egon zitezkeen telefono dei baten ondoren, eta haiek ez zekiten ezer, ezta arrastorik ere. Usaindu ere ezin zuten egin. Odola. Zerrautsa. Ogirina.

Zerraldo datza Hildako Ekibokatua. Eta ikusten duzu norbait egunkariko txatalak ebakitzen hurrengo egunean, Hilketa Bat, Bakarrik edo Hirugarrenen Laguntzarekin, zehaztu gabe, eta ikusten duzu eskelako eta eztei eguneko Hildako Ekibokatua irribarretsu eta Hildako Ekibokatua fruta saltzen soldata hala-moduzko baten truke, eta Hildako Ekibokatua behin batez Camaronen kasetea autoko irratian jarrita zeramala eta zuri ere gustatzen zaizu Camaron eta zeini ez eta orduan definitiboki dakizu Hildako Ekibokatua dela hura.

Camaron gustatzen zitzaiolako. Gauzak hain sinpleak izan daitezke, batzuetan.

Odol putzuaren itzal laburra, zerrautsa, ogirina, kale hutsak. Guztiari begiratzen dion belea. Bele asko. Gehiago.

Bele guztiek alde egiten dute eta bakarra geratzen da orain. Beleak irekita ditu begiak. Hildakoaren aurpegia hartu du beleak. Zerrautsez eta ogirinez estalita dagoen hildakoaren aurpegiari jotzen dio haizeak eta haizeak agerian uzten duenean zurea da hildakoaren aurpegia. Nahiago zenuen bele izan, zeure burua justifikatzeko. Baina oraingoz hildakoa zara. Hurrengo batean izanen zara bele agian.

Zu, orain hildakoa zaren hori, altxa egin zara. Eta beleari so egin diozu. Beleak Camaronen aurpegia bereganatu du bat-batean eta never more Hildako Ekibokatuarena. Never more, never more. Ez zaizue buruan sartzen. Terrorista bat naiz eta Camaron gustatzen zait. Hain zaila da ulertzen?

Zerbait egin diozue norbaiten bihotzari. Eta ematen du putzu ilun batean hondoratutako igande arratsalde goibel bat dela.

Belea hartu duzu esku artean eta errai apurtu bat dela ohartu zara. Zure bularraren erdian hegoak zabaldu ditu barruan bizi zaizun bele beltzak.

Ez, belea ez da azukrezkoa. (113.-115. or.)

IMMANENTZIA

Pasaia Bluesen bere baitara dago guztia bildua, immanentzia du jokaleku. Espainia haraindian geldituko da. Lan honetan azterturiko beste eleberrietan ez bezala, polizia espainolaren agerpenak esate baterako munta eskasagokoak dira Ertzaintzarenak baino. *Pasaia Blueseko* polizia Ertzaintza da. Roberto Boaza ertzain komisarioak hilko du torturaz Koldo, Olatzen neba. Guztia ageri da barrurantz tolesturik. Transzendentziaren Maisurik Handiena, Platon, zakur bilakatuko du Canok, eta hil egingo du, eta, "Sokrates" zakurrarekin batera, kobazulo baten barruan ezkutatuko du. Ametsak ere, lokamutsak, itxitoki itogarrietan gertatuko dira: zineman eta espetxean lehenbizikoa, sukalde traidorean bigarrena, Hildako Ekibokatuarenean hirugarrena. Izerdia dugu, erredura, errautsa.

FAMILIA ETA UNIBERTSOA

Saizarbitoriaren etakideen ametsek eta eldarnioek ama, aita, bikotekidea, maitasuna, jelsia eta antzekoak dituzte gai nagusi, hau da, neurotikoei dagozkienak; Canorenak, berriz, eskizofrenikoagoak dira: zulo beltzak, Baltimoreko belea, betiereko itzulera, deabruaren irribarrea, unibertso handi harrigarria eta xomorrotxiker harrigarria... Dena den, zulo beltzarena da ziur asko *Pasaia Bluesen* metafora kosmologikorik erabiliena. Amaieran erakundea utziko duen Marta bereziki erakarriko dute zulo beltzetik azkeneko unean ihes egitea lortzen duten gamma izpiek.

LERRO DISLOKATUA

Deshumanizazioari ihes egiteko hainbat estrategia erabiliko du Canok *Pasaia Bluesen*.

1. Lerro zuzenak deshumanizaziora garamatzanez, *Pasaia Bluesen* sistema, pertsonaiak inguratzen dituen sistema politikoa ez bezala (lerro zuzen kronologikoan oinarritua), justua izango da, baina desordenatua. Canok nahiago du anabasa arteza ordena injustua baino. Hori dela-eta daude atalak era kubista poliedriko batez antolatuta, kronologikoa baino sekretuagoa eta iradokorragoa den taxu baten arabera; izan ere, “Zai” ataleko pasartean Olatz eta Marta eta Cesar Telleria zain dauden bezala, “Zoi” atalean, berriz, pasarterik zoenak dauzkagu; ezinezkoa ematen du, berriz, “Bele”ko pasarteak (kasurako, belearen ametsa, aurrena Hildako Ekibokatuaren aurpegia eta gero Camaronena hartuko duen belea, Martaren eskuetan bihotz bilakatuko dena) “Bele” atalaz landa irudikatzeak, eta zer esanik ez “Arma”koak edo, areago, “Tiro” zein “Blues”ekoak.

2. Lerro zuzenari muzinak, kausa eta ondorioa ere ukituko ditu. Etengabe aurrera doan denbora bakarrak ondorioa kausa eta gero erakutsi ohi du. Bere gontzatarik jalgiazaraziko du denbora molde hori Canok. *Pasaia Bluesen*, Hamletek zioen bezala, «the time is out of joint».¹

Agirre zaharraren kartzelaldi berriaken ez dago ia kausazko lokailurik. *Pasaia Bluesen*, berriz, kausen eta ondorioen arteko harremana epileptikoa da, sakabanatua, trastornatua. Ondorioa kausa baino lehen ageri da maiz, atzekoz aurrera: aurrena beltzunea eta ondoren masailekoa, edo bestela Ertzaintzaren satorra ETaren komandoan infiltratu baino lehen jarriko dute Madril hankaz gora satorraren informazio bat dela eta.

1. ‘Mundua zaigu errotik irten’ itzuli du Juan Garziak hain zuzen. William Shakespeare, *Hamlet*, Ibaizabal, 2002, 68. or.

3. Kausaren eta ondorioaren arteko harreman epileptiko hori, gainera, unibertso osoaren gaineko ikuspuntu koherente hertsiki itogarri baten baitan dago kokatua. Roberto Boaza komisarioburua mintzatuko zaigu argi kosmologiaz, Trintxerpeko jatetxe batean karramarroak bazkaldu bitartean.

Pasaia Bluesen betiereko itzulera ez da estoikoena, jatorrizko biribila sute orokorrak burutu ondoren lehenbiziko errepikapenak kalkatuko duela dioena, eta gero bigarrenak, eta abar. Baina Nietzscheren zenbait arrazoibide badarabil ere, Nietzscherena ere ez da zehazki, Canok fisika modernoa aintzat hartu baitu.

Mugatua da Unibertsoa, materia eta indar kopurua zehatza da, nahiz ikaragarri handia izan. Denbora infinitu baten baitan, eta denbora infinitua denez, materia eta indar finituen konbinazio posible guztiek gertatuak behar dute dagoeneko. Errepikatzea litzateke izatearen funtsa. Horretan bat egingo lukete Canok eta Nietzschek.

Arazo bitan desberdinduko lirateke.

Batetik, Nietzschek betiereko itzulera zamarik astunena (iraganetik datozkigun errua eta damua) paretik kentzeko baliatuko du, iragana ere asmatu ahal izateko: betiereko itzulera alai horren arabera, nolakoa datorren unea, halakoa izango baita iraganean behin eta berriro.

Canok, oster, etsimenduz erantzungo dio betiereko itzulerari: geroa iragana lakoa izango denez, ez dago zereginik, datorrena datorrela eta kito. Ez ditu Nietzschek bezala mugarrak pasatuak askatasun dantza batean kolokan jarriko. Iragana errepikatzen kondentatuko gaitu. Benetako berritasuna ukatuz patuaren ezinbestekotasuna du azpimarratuko: Cesar Telleriak aurre-aurrean izan arren ikusi nahi ez eta txatarrara eramango duen patua, hain goibel.

Bestetik, Canok Nietzschek ezin ezagutu izan zituen datuez hornitu du bere ikuspuntua.

Dirudienez, unibertsoa Big Bang-az geroztik hedatzen ari bada ere, bertako materia mugatuak kopuru jakin bat gaintutako balu, orduan egunen batean topea jo eta grabitazioaren eraginez unibertsoa berriro elkartzen hasiko litzateke. Gaur egun ezagutzen dugun materia kopuruak etengabeko hedatzea ziurtatuko luke, denbora kronologikoa. Hala ere, ez dakigu zenbat materia gordetzen duten zulo beltzek. Astrofisikoek diotenez, neurri jakin batera helduko balitz, orduan bai, unibertsoa halako batean kuxkurtzen hasiko litzateke eta Big Bang-a baino lehenagoko arrautza kosmiko berdineraren itzuliko ginatke, Big Crunch batez bilduz azkenik arrautzazko ernamuinera.

Zentzu horretan konplikatuko du *Pasaia Bluesen* gertaeren antolakuntzak betiereko itzulerari buruzko ohiko ikuspuntua. Zenbaitetan ematen baitu Big Bang-etik hedatzera beharrean hedatzearen topetik Big Crunch-erako bidean gaudela,

atzeraka bizi garela. Itzulbide horretan, jakina, ondorioa kausa baino lehen agertuko da, aurrena satorra akabatzea eta gero satorrarekin txortaldia. *Pasaia Bluesen* ez dakigu zehazki unibertsoa hedatzen ari den ala honezkero itzulbidean ote gauden, Big Crunch-erantz. Betiereko itzulerak eta zulo beltzek erabakiko dute *Pasaia Blues*, metafora kosmikoek zeharkaturiko nobela. Amesgaiztoak gela zulo itogarrietan daude kokaturik, etakideek gela itogarrietan egingo dituzte, bero txundigarriko azaroan, eta Pasaia bera unibertso hertsi itogarri batean datza. *Pasaia Blues*eko, hedatzen ala estutzen ari ote garen zalantzan dabilzan mugen baitan iragana errepikatzen kondentzen duen denbora moldea duzu. Zulo beltzek gordetzen dituzte sekretuok, zulo beltz naturalek (galaxietakoek), baina baita gizatiarrek ere (bainerakoek eta donutsetakoek).

Irakurketa lantegia

Euskal gatazka Joseba Sarrionandiaren testuen argitan

Aitzpea Azkorbebeitia

“Euskal literatura eta euskal gatazka” dugu aurtengo ikastaroko gaia, eta gure eginkizuna, saio honetan, gai hori Joseba Sarrionandiaren obraren esparrura ekartzea. Horretarako, beronen lanetatik jasotako hainbat testuren irakurketari ekingo diogu, Sarrionandiaren ahotsa gure artera ekarriz han izanik hemen egon dadin.

Nolanahi ere, hasieratik behar dugu gaztigatu gure gai horri hari ezberdine-
tatik tiraka eginez hel diezaiokegula. Hasteko, gehienoi burura datorkigun lehen
gauza J. Sarrionandiak gatazka hori lehenengo pertsonan bizi izan duela dateke
eta, hortaz, gatazkaren ondorioz bizi izan dituen esperientziak (kartzela, tortura,
erbestea, eta ezezagunagoak zaizkigun beste hainbat) bere lanaren muinean
daudela. Hori guztia aztertuz hel geniezaioke, beraz, gure gaiari. Alabaina, ez da
hau saio honetan jorratuko dugun ildo: albo batera utziko dugu hari hau, beroni
eutsi nahi dionari bereziki *Gartzelako poemak*, *Hnuy illa nyha majah yahoo* eta
Lagun izoztua lanen irakurketa gomendatuz.

Bigarrenik, gaia eztabaida teorikoen mailan koka genezake; hots, euskal
literaturak euskal gatazkaren gaia jorratu behar duen ala ez eztabaida genezake, eta
Sarrionandiak honetaz zer pentsatzen edota esaten duen azertu. Ildo honi jarraituz,
azken boladan hautsak harrotu dituen Jokin Muñozen adierazpenak ekar genitzake
gogora, bai eta idazle nafarrari erantzunez zenbait idazlek idatzi izan dituztenak¹.
Hari honi helduz gero, azken buruan idazlearen konpromisoaren inguruko auzira
iritsiko ginatke; berria ez den auzia, bidenabar, Sarrionandiaren *Gartzelako*

1. Jokin Muñozek 2005eko martxoan Iruñeko Hizkuntza Eskolan emandako hitzaldiaz ari naiz. Volgako Batelariak hitzaldi horren testua argitara eman zuten beraien Interneteko orrian (<http://www.eibar.org/blogak/volga>) eta euskarri horretan bertan bidea ireki zitzaion Muñozek euskal idazleek gure errealitate mikatzari bizkarra eman diotela salatzeaz batera abiatu zuen eztabaidari (ikus, besteak beste, Gotzon Barandiaranek nahiz Mikel Hernández Abaituak erantzundakoa). Eztabaida horretan sartzeko inongo asmo barik, arazoa kronologikoki zabalagoa (edota *endemikoagoa*) ez ote den ere bada eztabaidagarri; alegia, isiltasunerako joera horrek ez ote du gure literatura bere hastapenetatik beretik markatu? Sarrionandiak berak badauka galdera honentzako erantzunik (irakur bitez, esaterako, *Hitzen ondoeza* bildumako “Literatura lausoa”, “Isiltasuna” eta “Drama” testuak).

poemak bilduma argitaratu zenean ere izan baitziren zeresanak “poesia militantea” eta “literatura konprometitua” etiketen harira. Sasoi hartako eztabaidaren zurrun-biloan murgiltzeke, irakurtzeko gomendagarriak dira hemen —gaiaren inguruko Sarrionandiaren iritzia osotze aldera— *Marginalia* liburuko hainbat pasarte (ikus, besteak beste, 31.-32. eta 87.-88. or.), bai eta artean kartzelan zela Sarrionandiak Eva Forestekin izandako elkarrizketa².

Euskal gatazkaren aurrean nahiz edozein errealtate gatazkatsuren aurrean idazleak hartu beharreko jarreraz luzatuko ez bagara ere, badago aipatu nahiko nukeen zerbait, gure idazlearen ibilbidean nolabaiteko jarrera-aldaketaren erakusgarri datekeena. Izan ere, Sarrionandia hasierako lanetan isiltasunerantz lerratu bazen ere (inguruko errealtateari bizkarra emanda idatzita dirudite *Izuen gordelekuetan barrena* eta *Narrazioak* lanek eta, hain zuzen ere, isiltasunerako joera horixe azpimarratu zuen B. Atxagak aipatu narrazio-bildumari egindako “Epilogo”n), gerora bestelako jarrera agertu du, bai bere eginkizunean (*Hnuy illa nyha majah yahoo* bilduman erruz aurki daitezke inguruko errealtateaz mintzo diren poemak, salaketa eta kritikaz tindatuak gainera), bai bere iritzia aditzera ematen duten adierazpenetan ere. Guztien artean bat aukeratzearen, “Leihoa” testua gogora ekarri nahi nuke hemen:

Idazleen konpromezuaren gaiari buruz Arthur Koestler idazleak, artean 1941 urtea zela, Londresen, esan zuen idazleak hiru jarrera har zitzakeela, eta leihorearen metafora erabiltzen zuen idazlearen inguru sozialarekiko harremana adierazteko:

- Leihoa zeharo hertsirik, kanpoan zer gertatzen den axolatzeko.
- Leihoa erabat zabalik, kanpoan gertatzen diren gauza guziak arretaz eta etengabe aztertuz.
- Leihoa erdi zabalik, kanporuntz begiratzeko angulo dexente batekin, gertatzen denaren zati bat behintzat ikusteko moduan.

Zabalik utzi beharko litzateke leihoa, haize pixka bat sar dadin behintzat. Baina Arthur Koestler-en metafora emendatu beharko litzateke: ez da leiho arazoa, ‘ate’ arazoa da.

(Hitzen ondoeza)

Iradokorra da, oso, Sarrionandiak proposatutako emendakina: idazlearen jarrera ez da kontenplatioa izan behar, leihoa ireki eta ikusten duen errealtateaz hitz egin ez ezik, atea ireki eta errealtate horretara atera egin behar da, ateratze horrek dauzkan esangura guztiekin.

2. “Militancia y literatura. Fragmentos de una conversación con Joseba Sarrionandia”, *Punto y hora*, 1985-7-19, 8.-12. or.

Leihoa irekita idatzi nahiago du Igorretako idazleak edota, beste era batera esanda, bihotzez, «bihotzaren puskek ezkerralderuntz okertuta» idatzi ere, kontrakoa (hots, «organo hori gabe ekiten duen jendearen zuzentasuna») arbuia-garri baitzaio³.

Alabaina, idazleak bihotza nahiz leihoa irekita errealitateari bidea emango badio eta errealitateaz mintzatuko bada, *nola* egingo duen hartu beharko du kontuan. Hasier Etxeberriarekiko elkarrizketan bazioen Sarrionandiak⁴: «Idazleak munduaren argitze kritiko batzuk egingo dituela espero dut. Ez dogmak eta ez erretolika, ez egoera politikoari buruzko deklarazio arruntak». Munduaren argitze kritiko batzuk diskurtso dogmatikoan eta erretolikoan erortzeke nola egin geroxeago izango dugu hizpide.

Euskal gatazkaren gaia J. Sarrionandiaren obraren esparrura ekartzeko saiakeran egon badago, azkenik, hirugarren ildo bat, zeinari jarraikiz Igorretako idazleak euskal gatazka jorratu ote duen azter genezakeen (J. Muñozen hitzetan esateko, Sarrionandiaren lanetan “La Cosa”ren arrastorik baden ala ez). Horretarako, baina, hasieratik zehaztapen bat egin beharrean gaude. Izan ere, idazleak modu ezberdinetan jorra dezake gaia: jorra dezake, hasteko, modu zuzen baten (gaiari buruz daukan iritzia emanez) edo jorra dezake, bestalde, zeharka (adibidez, euskal gatazka bere fikzioaren markotzat hartuz).

Zeharkako bide horretan, idazleak halako testuinguruan kokatzen dituelarik bere pertsonaiak eta istorioa, nahita ala nahigabe, gehiago ala gutxiago, baina euskal gatazkaren gaia ukitu egingo du. Halaxe gertatzen da Jokin Muñoz beraren *Bizia lo* bildumako narrazio gehienekin, eta halaxe —gurera etorrita— *Lagun izoztuan*, nahiz eta Sarrionandiarenean gatazkek baino gehiago gatazkaren ondorioa den erbesteak hezurmamitzen duen eleberria. Baina, zernahi gisaz, Igorretakoak gatazkaren gaiari zirrikitu bat ireki diola da hemen azpimarratzekoa, eta horrekin batera bere bizipenekin lotutako errealitateari ere zabaldu diela atea, ordura arteko narrazio-bildumetan guztiz bestelakoa baitzen hark hautatu bidea. Izan ere, *Narrazioak*, *Atabala eta euria* eta *Ifar aldeko orduak* bildumetan bizkarra eman zion errealitate horri, bertako narrazioak errealitate horretatik urrun kokatuz: bai espazioan, bai denboran ere (iraganean, alegia). Gainera, leku eta denbora urrun horiek lausoturik agertzen ziren, zehaztu gabe, kronotopo indeterminatua zelarik nagusi. Edorta Jimenezen hitzetan esateko, “ez-lekuak” eta “ez-denbora” ziren⁵. Ziur asko, hautu horrek izango zuen zerikusirik sinesgarritasunaren arazoarekin, narrazioak halako *terra incognita* batean kokatuz sinesgarriagoa egiten baitzaigu istorioa irakurleoi; baina izango zuen zerikusirik baita idazlearen

3. Ikus “Irakurleari abisua”, *Hitzen ondoezan*.

4. *Bost idazle Hasier Etxeberriarekin berbetan*, Alberdania, 2002, 304. or.

5. E. Jimenez, “Narrazioak”, *Susa* 23-24 (1989), 8.-9. or.

Izan gaitezen, beraz, errealista, ez gaitezen —Platon bezala— mundu idealarekin itsututa ametsetan geratu, eta paradisuak ez dela argi izanda, saia gaitezen (mundu hobea bat eraikitzen, esaterako), garrantzitsuena horixe baita: saiatzea, bidea egitea, bidaiatzea «arraun apurtuekin bada ere»⁸, Moby Dick bezala “balea zuria”ren atzetik abiatzea, harrapatuko ez badugu ere:

(...)

Baina goazen nahi baduzu, zabaldu belak, jaso aingurak
abia gaitezen atako bandaruntz.

Ortzemugen handikaldean irlak eta derrotak
bilduko ditugu,
balea zuriaren kontra ekinen dugu, irabazi ezin arren
akaberara arte burrukan.
Ikas ditzagun marinelen kantak, asma ditzagun
marinelek kantatzen ez dituzten kantak.
 (“Itsas haizea”, *HINMY*)

Derrotak biltzeak, gainera, ez gaitu etsipenera eramane behar. Izan ere, derrota itsasbidea da:

Itsas hiztegiaren ‘derrota’ erruta edo itsasbidea da.
Derrotarik derrota gabiltza. Ez dakit kontsolagarria den baina, ez gabiltza
behintzat morrontzarik morrontza.

(“Derrota”, *Hitzen ondoeza*)

Dakusagunez, ekitearen aldeko jarrera bidaiaren metaforaren azpian agertzen zaigu (modu errekkurrentean agertu ere), eta baita Pasargadaren ideari lotuta ere, Manuel Bandeirak asmatutako alegiazko hiri hori paradisuaren metafora baita. Eta halaxe mintzo da Sarrionandia *Akordatzan* liburuan:

Pasargadara nindoala akordatzen naiz. Azken modeloko autorik gabe, baina Pasargadaruntz nindoala. Munduko bizikleta desastreanean, baina Pasargadarantz nindoala. Oinez joan behar izan arren ere, Pasargadara nindoala. Eta bidaiaren helburua ez dela egundo aldatu. Oraindik ere, edonola ere, Pasargadara noala.

Ezbairik gabe, ekitearen aldeko jarrera Sarrionandiaren pentsaeraren muinean dago. Baina parentesi bat zabalduz, jarrera horrek hainbat esparru besarkatzen dituela gogorarazi nahi nuke. Izan ere, euskal arazoaren aurrean agertzen duen jarrera ez ezik, munduari begira agertzen duen jarrera ere bada, justizia sozialaren alde ekin beharra iradokitzen digularik usu eta denontzako mundu hobea bat eraikitzeko ahalegina benetan egin beharra. Urrunago joanda, bizitzaren aurrean hartu beharreko jarrera ere bada (jarrera *bitala*, nolabait esateko), bizitzan ere nork

8. *HINMY*, 132. or.

bere helburuak lortzen saiatu beharko baikenuke eta zoriontsuago egin gaitzakeenaren bila abiatu. Muturrera joanda, benetan bizitzeko deia egiten digu Igorretako idazleak, ez diezaigun bizitzari ihes egiten utz: *Hitzen ondoezako* “Humanismo tragikoa” testuaren bukaeran dioskunez, «bizitza galduz gero izan dadila bizi izan garelako, ez bizi izan ez garelako».

Eta idazleen eginbideari dagokionez ere, jarrera berbera agertzen du, zergatik eta zertarako idatzi galderei erantzunak bilatzen etsi baino idazteari ekitea eta *kantatzea* hobetsiz (ikus, besteak beste, “Poesiaren gauza galdua”, *HINMYn*).

Nolanahi ere, gaurkoan ekitearen aldeko jarrera euskal arazoaren esparruan zedarriturik ulertuko dugu. Laburbilduz, Sarrionandia gure herri-arazoa konponitzeko eta nazioa eraikitzeko ahalegina egitearen alde agertzen dela esan genezake; zergatik eta eskubidea daukagulako gure herriaren etorkizunaz erabakitzeko. Alegia, naziorik gabeko herrien erresistentzia, berak “laugarren mundua” deitzen duen horren erresistentzia guztiz naturala iruditzen zaio⁹ edota, alderantziz esateko, hain arbuigarri egiten zaio edozein inposaketa eta edozein eskubide zapalketa, ezen horrek erresistentzia-jarrera du ondorio. *Hitzen ondoezako* “Inoiz” testuan badiosku:

Euskal Herria ez dela inoiz independentea izan, hauxe da espainolek eta frantsesek euskaldunen autodeterminazioaren aurka duten argumendu nagusia.

Baina, egia balitz, euskaldunak herri lez beren buruaren jabe inoiz ez izana arrazoi ederra litzateke Euskal Herria behingoz independentea izan dadin. Iragana inposatu digutelako gaude ezarritako etorkizun horren aurka.

Ene ustez, planteamendu hau guztia Sarrionandiaren pentsaeraren muinean dagoke, baina zoritxarrez planteamendu hori gaizki ulertu izan da sarritan eta, ondorioz, Sarrionandiaren irudi *militantea* gailendu da gure artean. Alabaina, nik neuk irudi hori zalantzan jarriko nuke eta gaurkoan hori egingo dut, berea militante itxiaren jarrera ez dela erakusten saiatuz. Labur esateko —eta betiere nire irakurketaren arabera—, Sarrionandia ekitearen eta saiatzearen alde agertu agertzen da, baina ez modu itsu eta itxi batean, baizik eta modu zalantzati batean, modu zeharo humano batean eta, azkenik, modu kritiko eta autokritiko batean; bestela esanda, oso modu irekian.

Lot nakion, beraz, aipatutako hiru zehaztapen horiek hurrenez hurren azaltzeari. Hasteko azpimarratzekoa da zalantzaren onarpena bere pentsaeraren oinarrian dagoela eta horregatik ohartarazten digula behin eta berriro «gauzak argiak eta garbiak ez direla» (hori ametitzeko ausardia beharrezkoa bada ere) eta ez dagoela egia bat eta bakarra (agerikoa eta begibistakoa dirudien egia ere erre-

9. Ikus “Laugarren mundua”, *Hitzen ondoezan*.

bisatu beharra dagoela, zalantzan jarri beharra)¹⁰. Horregatik da beharrezkoa *antipentsamendua*¹¹, edozein pentsamenduri “baina...” eranstea, egiaztat jotzen dugun hori eta eztabaida ezina dirudien hori errebisatuko badugu. Eta gure pentsamendua ez ezik, “bestearena” ere ulertzen ahaleginu beharko ginatke, ezen bada sasoi onartzeko «eztabaida daitezkeen gaietan badirela gutxienez bi alde edo gehiago, eta zeozer ulertu nahi duenak bi aldean (eta beste guztien) arrazoiak ulertu behar dituela», bestearen iritzia ezagutu ezean ez baikara gai izango arazoa ulertzeko. Sarrionandiaren aipuarekin jarraituz:

Edozein arazotan bestearen ikuspegia ezagutzea beharrezkoa da. Eta kontrako ikuspegiak ez balitz, asmatu egin beharko litzateke, deabruaren abokatu papera eginez, eztabaida librea izan dadin.

Batzuk uste dute ideiei buruzko eztabaida librea ez dela beharrezkoa, kaltegarria izan daitekeela. Ideien historiak zeharo alderantzizkoa frogatzen du: eztabaida librerik izan ez denean jendeak bere usteen oinarriak ahaztu ditu, eta ez bakarrik usteen oinarria, usteen esanahia ere ahaztutzen da eta, azkenerako, usteak ganorarik gabeko agindutara laburbiltzen dira, errepikaren errepikaz atxeki arren mamirik gabeko oskol hutsak bilakatu arte.

Dotrina hil guztien historian horixe gertatu da, ideiei kontra egitea debekatu denean ideiak luzarora eritzi osatuen lozorro sakonean geratu dira. Edozein ideiaran ‘alde’ eta ‘kontrak’ agerian eztabaidatuz gero, ostera, ziur ideiak gutienez erneagoak izanen direla.

(“Deabruaren abokatua”, *Hitzen ondoeza*)

Bada, hori guztia (antipentsamendua, gure pentsamendua errebisatzea, bestearena ulertzeko ahalegina egitea, galderak planteatzea, zalantza onartzea) beharrezkoa dela esateaz gain, Sarrionandiak egin egiten du eta, hartara, azaltzen ari garen planteamendua errebisatzearekin batera bere zalantzak aitortu egiten ditu. Aipa daitezkeen adibide guztien artean, “Zer egin?” izeneko poema nahi nuke ekarri gure artera. Izenburua bera ezin esanguratsua da, gorago aipatu dugun “Zer egin” hari egiten baitio erreferentzia eta galdera-markaren bidez hasieratik iradokitzen baitzaigu beste hartan ekitearen alde idatzitakoa zalantzak inguratzen duela orain. Eta, ene iritziak, bere zalantzen aitormen horrekin sekulako gizatasuna erakusten du gure idazleak. Bagenioen gorago, ekitearen aldeko jarreraz zehaztapenak egin ditugunean, Sarrionandia itsukeriatik urrun dagoela: ororen gainetik gizatasuna du lema eta, hain zuzen, gizatasun horrek gatazkaren ondorioek eragiten dioten mina aitortzera darama —ausardiaz aitortu ere— eta aitormen horrek,

10. Honatx Sarrionandiaren berbak: «Beharrezkoa da ‘ausardia’, gauzak argiak eta garbiak ez direla ametitzeko. Argitasun bakoitzak ilunbe zabalagoak susmaerazten dituela, erantzun bakoitzak galderak ugaltzen dituela...» (“Ausardia”, *Hitzen ondoezan*). Ikus, orobat, “Agerikoa” testua bilduma berean.

11. Ikus “Antipentsamendua”, *Hitzen ondoezan*.

*kantatzearen*¹² inguruan zalantza agertzera. Itzela da, enetzat, zein zintzoki eta barnetik mintzo zaigun Sarrionandia “Zer egin?” poeman:

Ez dakit zer egin hainbeste hilekin,
gure ustekabeko hilekin eta ustekoekin.
Gure lagun edo inoren lagunak
ia segitaldea osatzen dutenean
inoruntz, banan bana, banan bana,
banan bana doazela.
Hezurren silioa aditzen da
eta arerioak ere elkartzen ditu heriotzak
bizitzak banatu zituen bezainbeste
justizia itsu, ilun,
madarikatu berberarekin.
Eta munduak unibertsoan galdutako laranja lez
jarraitzen du biraka
hilak usteltzen diren artean.
Hil berriak antigualeko jendearekin dautza,
heriotzaren gauegun zenbatezinean.
Hil bakoitzarekin atal bat
galtzen dugu, hil kanpaiak
geuretzat dira: *donne, donne, donne...*
Kanta bat kantatu nahi genuke, baina
gorpu gehiegi dugu ehorzteko.

Poema honi darion gizatasunaz are gehiago jabetzeko bertan John Donneren poema batekiko zabaltzen den intertestualitate-jolasa agerian uztea komeni da (Sarrionandiak berak “*donne, donne, donne*” errepikapenaren bidez seinalaturikoa, bidenabar); zehazkiago, “Inor ez da irla” poemaren hitzak gogora ekartzea¹³:

Inor ez da irla, inor ere ez da
bere baitan osoa.
Pertsona bakoitza kontinente zatia da,
lurraren partea.
Itsasoak lur puska bat erauziez gero
Europa osoa geratzen da gutiturik,
harkaitz handi bat, edo zure lagunaren etxea,
edo zeure etxea galdu baltz bezala.
Edozein pertsonaren heriotzak gutitzen nau
gizadiari loturik nagoelako.

12. Gogoratu, esaterako, gorago ekitearen aldeko jarreraren erakusletzat aipatu dugun “Itsas haizea” poemaren bukaeran *kantatzera* deitzen digula poetak.

13. J. Sarrionandiaren itzulpena: *Hezurrezko xirulak*, Elkar, 1991.

Geure herriaz ze asmo dugun aste betez biltzarrean ezta-baidatzeko ez gara gauza. Ez Espainiak ez Frantziak ez dute aukera hori emango, baina geu ere ez gara baldintzarik gabeko halako biltzar demokratiko toles gaberik antolatzen sekula ahalegindu.

Antzinako bandozaleek ez zuten euskal naziorik eraikitzeko asmorik, ez zuten elkartasun behar larririk. Baina Pelloren egia da, guk, euskal nazioa eraikitzekotan, ezin dugula XVgarren mendeko moduan jarraitu.

(“Bandoak”, *Hitzen ondoeza*)¹⁶

Beste modu batean esanda, euskal gatazkaren inguruan ezer konponduko badugu, horrelako jarrerak benetan gainditu beharko ditugu eta elkarlana eta auzolana bultzatu:

Auzolanik ez da egin, euskal herriko ezkerren azkenengo hogeita bost urtetan auzokalte egin da. (...) Independentzia eta grekoek ‘isomoiria’ deitzen zutena, lortzekotan, auzolanez lortu beharko dira, auzo arazoak direlako. Sektarismoak, auzokalteak, elkartasuna eta edozein proiektu kolektibo zirikatzen du. Halaere, batzuk nahiago dute laguntzarik ez izan, auzoan lagunik bizi dela ametitu baino

(“Auzolana”, *Hitzen ondoeza*)

Gainera jarrera itxiek immobilismoa daukate ondoriotzat, alegia «erloju geldia bezala bere zeretik mugitzen ez den jendearen jarrera», tinkotasunarekin nahastu behar ez dena, bidenabar (ik. “Erloju geldiaren paradoxa” eta “Erlojeriazko beste gogoeta bat”, *Hitzen ondoezan*). Eta jarrera itxien ondorio dira, halaber, diskurtso dogmatikoak eta «latinezko mezak», honezkero gurean ere arrotzak ez direnak:

Mendebaldeak latinezko meza katolikoak jasan ditu mila urtetan zehar: Jainkoak agindu, agintari eskudunek eman eta herriak ulermenik gabeko sinestez menderik mende errepikaturiko erritoak, otoitzak, litaniak...

Baina latinezko beste meza batzu ere baditugu, itxuraz denon hizkuntzan ematen diren arren. Nagusiak aurretik, eliza amaren eta diktadura frankista amaordearen oinordekoak diren gure ugazaba nazional eta sozialak hor ditugu betiko *Carta Magna* aldarrikatzen.

16. Jarrera bandozaleek eskutik dakarten alderdikeriari ere egiten dio kritika gure idazleak (ik. “Alderdiak” bilduma berean). Horrelako jarrera itxiei eta “bandozaleei” oso arriskutsuak deritze Sarrionandiak, ez bakarrik euskal arazoa konpontzeko oztopo direlako, baizik eta, zerbait konpontzerik balego eta herri proiektu bat aurrera ateratzerik balego ere, proiektu hori zatiketak hondatuko lukeelako. Hasier Etxeberriarekiko elkarriketan komunitate legez antolatu beharko genukeela esan eta, hori nola egin galdetuta, halaxe erantzuten du Sarrionandiak: «Ba ez dakit, baina hor dabilen baino dogma, demagogia eta erretolika gutxiagorekin. (...) Euskal Herria komunitate lez antolatzeko aukera dugu euskaldunek (sic), eta gure herri proiektua hondatzeko aukera ere hor dugu ia esku artean. Historian ugariak dira proiektuen zaborteziak, ahaleginen hilerriak. Ez litzateke ederra komunitate bat osatzearen alde hainbeste ahalegin egin, eta komunitate horren zatiketa baizik ez lortzea» (*op. cit.*, 342.-343. or.).

Baina heresia satanizatuek ere, noizbait, beren liturgia osatu dute. Leninismoak, troskismoak, maoismoak eta enparauek marxismoa latinezko meza bihurtu zuten, bakoitzak bere saildu eta esankizun bereziekin. Euskal abertzaletasunaren latinezko mezak ere baditugu, gure alderdi gaixo bakoitzak bere erritokoak, bere otoitzak, bere litaniak finkatu dituelarik.

Tristeza da gero latinezko letra hotzen errepikaera: geure meza da benetakoa, egia hementxe datza. Egia hemen datza dioenak egia hilda dagoela diolako.

(“Latinezko mezak”, *Hitzen ondoeza*)

Euskal arazoaren inguruan batean eta bestean nabari daitezkeen halako jarrera itxi, dogmatiko eta bandozaleak ez ezik, eraikitzen ari omen garen nazio edota etxe hau nola ari garen eraikitzen ere kritikatu egiten du Sarrionandiak, denok kabitzeko moduko etxea izan beharrean, ez ote dugun akabuan beste zerbait eraikiko... Honatx bere hitzak:

Zuek, gure herriaren arkitektook, barru espaziorik gabe ber eraiki nahi duzue gure aitaren etxea?

Lekurik eman ezin hori ez zait egokia iruditzen. Barru espaziorik gabeko arkitekturarik ez da!

(“Arkitektura”, *Hitzen ondoeza*)

Gogoan hartzekoa da, halaber, *Akordatzan* liburuko ondoko pasartea:

Etxea eraikitzen hasi ginela akordatzen naiz. Denontzako etxea eraiki behar genuela eta hasi ginen oinarriak eta adreiluak jartzen. Eta horretan lan egin dugu hiru, hamar, hogeitaz, eta horma sendoa, handia, luzea eraiki dugu. Obrak ez digu hodeiertza ikusten uzten. Eta ez dela etxea, harresia dela esaten dute batzuek, eta egia da harresia ematen duela. Ez dakit zergatik jarraitzen dugun harresia eraikitzen. Etxea eraiki nahi bagenuen.

Sarrionandiak euskal gatazkaren oinarrian dagoen nazio-kontzeptua errebisatzen gonbidatzen gaitu hainbat testutan (geroxeago gogora ekarriko dugun “Harriak eta herriak” poema giltzarria da zentzu honetan). Izan ere, gauza bat da eskubide lege euskaldunok nazio bat izateko eta autodeterminatzeko eskubidea izatea eta horren alde lan egitea (gorago hizpide izan dugun ekitearen eta erresistentziaren jarrera hemen kokatuko litzateke) eta beste bat ea nazio horren eraikuntza lanak nora garamatzen, azkenean —entzun berri diogunez— ez ote dugun etxea baino harresia eraikiko eta gure errealitate anitzei lekua eman beharrean, ez ote ditugun errealitate anitz horiek kanpoan utziko, kontzeptu “batasunzale” baten lempean. Hitzok bereak dira:

Nazioaren definizioak arraza, hizkuntza, geografia edo borondate ‘batasunaren’ ideian oinarritzen ziren.

Gaur egun diren nazio gehienak, ostera, anitzak, zatituak eta gatazkatsuak dira berez. Eta eskerrak, ezen eta zenbait abertzaleren kontzepto batasunzale estuak haintzat hartuz gero euskal naziorik ez litzateke iadanik posible.

(“Nazioa”, *Hitzen ondoeza*)

Igorretako idazlearen testuetan han-hemenka kausi daitezkeen kritika eta autokritikekin jarraituz, aipatzekoa da orobat gauzak benetan konpontzeko borondate eskasaren ondorioz gauzak betiko legez irauteari eta betiko diskurtsoak errepikatzen ibiltzeari egiten dion kritika. Eta oraingoan ere, nire azalpenekin luzatu beharrean, berea ekarriko dugu gure artera:

Juan Maria Olaizolaren *Historia del Protestantismo en el País Vasco* liburuan irakurtzeko moduko gauza ugari da, Nafarroako Erresumaren azkenaldia izan zen XVIgarren mendeari buruz batez ere.

Ondorio hau ateratzen da: euskaldunok beti aurkitu dugu aitzakiaren bat elkarri muturra apurtzeko. Oinaz eta ganboa, protestante eta erromakoi, karlista eta beltz...

Euskaldun lez irauteko eta herri lez antolatzeko ahaleginak beti desbideratu zaizkigu eta, elkar ondo jo dugunean, hondatu garenean, azkeneko, Borbon bat agertu da gure puskak uztarpean lotzen.

Egin ditugun burruka guzietan galdu dugu, galdu dugunean galdu dugu eta irabaziez gero ere galduko genukeen. Oraindik ere berdin ari gara, elkarrekin herri lez antolatzeko benetako asmorik gabe, mila urte igarota ura bere bidean...

Hazparneko haurrari emanen diot hitza: “Tan pi guretako!”

(“Protestantismoa”, *Hitzen ondoeza*)

Akordatzen liburuko ondoko pasartearen ezin esanguratsua da, gure idazlea nori ari zaion zuzentzen zuon —irakurleon— esku utziko dugu:

Gauzak laster, bi urte barru, esate baterako, aldatuko direla hogeitaz bider esan duzuela akordatzen naiz. Orain, errepika ezazue.

Ikusi dugunez, Sarrionandiaren jarrera eta pentsaera benetan irekia da. Bada hori horrela izanda, idazketak ere *ezinbestean* irekia behar du izan, gure idazleak ondotxo dakienez. Alegia, kontua ez da pentsamendu kritikoa beharra eta irekitasunaren beharra teoria mailan aldarrikatzea eta hori errepikatzen ibiltzea (diskurtso hori gure “manual debotioezkoa” bihurtuz: ik. “Manualak” *Hitzen ondoezan*), baizik eta pentsamendu kritikoa praktikan bultzatzea eta irekitasuna idazketan bertan erdiestea. Eta nola erdietsi hori? Bada, hasteko, mezu bat edota egia bat transmititzen duten testuak saihestuz. Bestela esanda, Sarrionandiak ez du dis-

Goiago aipatu dugunez, Arestiren *Harri eta herri* harekiko intertestualitate-jolasa zabaltzen duen poema honek nazioaren kontzeptuaren inguruan gogoeta egitera gonbidatzen gaitu. Azken buruan, herri legez bizi dugun desintegrazioa planteatzen da bertan: harriak ditugu, identitate bat badaukagu, baina agian ez dugu inon etxerik eraikiko. Harriak, gainera, boltsilo zulatuetan ditugu ...

Poemaren muina bukaerako galderak dakarkigu. Identitatea norberak aukeratzeko duen eta norberari dagokion zerbait bada, hots, euskal identitatea aldean daramagun zerbait bada (boltsiloan daramagun harria), balizko euskal estatu batek indartu edo bermatuko ote digu identitate hori? Zer da garrantzitsuagoa, norberak hautatzen duen identitatea eta nork bere baitan daraman euskaldun izatea ala estatuak eman diezaiokiena? Harria non da ederrago, nork bere boltsiloan daramala ala harresian?

Ohartu, gainera, harresiaren ideia agertzen zaigula berriro, eta gogoratu honetaz gorago esandakoa: nazioak ez ote du nazio hori osatzen dutenen gainean identitate homogeen bat aurreuposatzeko eta hedatzeko arriskua? Beste era batean esanda, euskal herritar izateko edota euskaldun sentitzeko modu asko daude (nork bere harria dauka): Euskal Herriaren barruan Euskal Herri asko daude. Bada, Euskal Herri horiek guztiek lekua izango dute eraikitzen ari omen garen “etxe” horretan? Ala espazio itxia eta hesitua (hots, harresia) ari gara eraikitzen, non batzuk bai baina beste batzuk ez diren kabituko?

Galderak hor daude, nork bere erantzuna bila dezan, eta geuk ere horrela utziko ditugu, irekirik.

Galderekin batera paradoxak ere maite ditu Sarrionandiak eta haiek bezala hauek ere sarri darabiltza irakurleok gogoeta egitera bultzatzeko. Horrela, esaterako, hutsik dagoen sehaskari kantatzea planteatzen duen paradoxa azaltzen zaigu “Poesiaren gauza galdua” poemaren bukaeran, edota askatasuna lotzearena “Askatasuna” testuan (*Hitzen ondoezan*):

Askatasuna heldu zenean poztu egin ginen. Gero, alde egin zezakeela susmatu genuelarik, lotu egin genuen. Batzuk, horri, ‘neurriak hartzea’ deitu zioten.

Testuen irekitasuna bermatzeaz batera gure parte-hartzea bultzatzen duten estrategiekin jarraituz (alderantziz ere badago esaterik, estrategiok gure parte-hartzea bultzatzeaz batera egiten baitituzte testuok ireki), Sarrionandiak esanahi ugari dauzkaten testuak idazteko daukan zaletasuna aipa genezake. Testuen polisemia lortze aldera sarritan “komunikazio bikoitza” dei genezakeen estrategiaz baliatzen da. Esan nahi baita, halakoetan testuak maila esplizituan zerbait diola igarriko dugu irakurleok (eta maila honetan egindako irakurketak zentzua eduki badaukanez, irakurketa honekin gera gaitezke), baina atzean beste zerbait ere badagoela sumatuko dugu (alegia, komunikazio inplizituaren bidez testuak beste zerbait ere

badiola edota inplikazioak eratorriz beste irakurketa bat ere egin daitekeela). *Ez gara gure baitakoak* eta *Han izanik hona naiz* lanetan dagoeneko baliatu zen Sarrionandia bide honetaz, baina itxura guztien arabera *Hnuy illa nyha majah yahoo* poema-liburuan eta *Hitzen ondoezan* bereziki hartu zuen estrategia hau makulutzat (adibide zenbait aukeratzearren, ikus *HINMY*ko “Zaurituarekin lubakian”, “Solas metereologikoa” eta “Gereziak jateko sasoiari iritsi da” poemak, bai eta *Hitzen ondoezako* “Sartzen”, “Tiroa” eta “Ezurtea” testuak; bidenabar esanda, azken testu hau eta aipatu azken poema loturik daudeke mamian).

Horrekin guztiarekin batera, eta gure gogoeta bultzatzeko ahalegin horretan, Sarrionandiak anbiguotasunarekin ere egiten du jolas. Horrela, «ekin diezaiogun, *haurren sinestearekin*, derrota ezagunak baino harantzago» eta antzeko bertso edota esaldi anbiguoekin topo egitean (gorago irakurri dugun poema baten bertsoak gogoratzearen), irakurritakoa errebisatu beharrean izango gara, badakigulako, alde batetik, *haurren sinesteak* eta pretentsioak inozoak izan ohi direla (bertsoa horrela irakurrita “ekin diezaiogun” hori ironikotzat joko genuke), baina badakigulako, beste alde batetik, *haurrak* oso tematiak ere badirela eta, beraientzat dena denez posible, sekulako ilusioa eta tema jartzen dutela beraien helburua lortzeko (irakurketa honen eskutik, Sarrionandiak aurrera ekiteko *haurren ilusio* eta tema hori geurea egin dezagun iradokitzen digula ulertuko genuke, esaterako).

Ezbairik gabe, aipatzen ari garen estrategia horiez baliatzeak maiz zaildu egiten du gure irakurketa. Sarrionandiak badaki hori, eta badaki, jakin, gehiago: badaki testua irentsi beharrean testuaren aurrean geratu egingo bagara eta gogoeta egingo badugu idazkera hori beharrezkoa dela. *Hitzen ondoezako* hitzaurrean bere idazkera horren zentzua argitu zuen eta baita Hasier Etxeberriarekiko elkarriketan ere¹⁷:

Nire proposamenak ez dira erraz irakurtzeko (...). Badakit irakurleagoari ahalegin bat eskatzen diodala, idaztea nekeza egin zaidan bezala irakurleari nekeza egingo zaiola irakurtzea. (...) Badakit ez diodala liburu eskaini eta atsedena proposatzen, eta estimatzen dut jende hori, pentsamendua deskantsuan eta alferkerian utzi beharrean, erraza egingo ez zaion liburu bat zabaldu duelako.

Eta honenbestez bukatuko dut. Esan dezadan, laburbiltzeko, Jokin Muñoz oraintsu arte gure literaturan euskal gatazkaren gaia jorratu ez omen delako kexu bazen ere, Sarrionandia —bederen— salbuespen dugula: bere lanetan “La Cosa” agertu agertzen da eta, gainera, ez bakarrik zeharka, era zuzenean trataturik baizik. Are gehiago, modu zuzenean ez ezik, Sarrionandiak modu zintzoan eta benazkoan jorratzen du gaia, bere barrenean habia egin duten zalantzak aitortuz. Gainera, modu ausartean ere heltzen diola gaiari esaterik badago, batera eta bestera jaurtikitzen dituen kritikek eta autokritikek agerian utzi legez. Eta guztiaren gainetik,

17. *Op. Cit.*, 336. or.

gaia oso modu irekian eta modu oso humanoan jorratzen duela azpimarratu beharrea gaude, gizatasun itzelaz ari baitzaigu Igorretakoa: minez idazten du sarri, “zauriturik”:

Zauriturik nagoenean izkiriitzen dut. Ia egunero izkiriitzen dut.

Literatura irekia, zauri irekia bezala.

(“Zauria”, *Hitzen ondoeza*)

Tamalez, hau guztia ikusi ez delakoan nago, edota ikusi nahi izan ez delakoan, Sarrionandiaren inguruan irudi militante, itxia eta hiperideologizatua gailendu delarik. Aitzitik, nik neuk Sarrionandiaren beste irudi bat erreibindikatu nahi nuke (irekiagoa, zalantziagoa, humanoagoa) eta gaurkoan hori egiten saiatu naiz. Baina bihoa, bukatzeko, azken ohar bat, hasieratik iradoki dudanari berriro helduz: gaurkoan eta hemen Sarrionandiaren aipatu irudia marrazten saiatu garelarik ere, eta hori bere testuen irakurketatik abiatuz, emaitza subjektiboa da halabeharrez, guztia gure irakurtzeko eran oinarritzen da eta. Sarrionandiaren hitzak gogoratu, «gauzak, diren bezala ikusi beharrea, garen bezala ikusten ditugu» (“Gauzak”, *Hitzen Ondoezan*). Subjektibotasunaren onarpen horrek, beraz, zirrikitu bat irekitzen du gaurko saioan, edo ate bat, irakurle oro bertatik barnera dadin gaiaren inguruko eztabaidara eta nork bere irakurketarekin Sarrionandiaren inguruko bere irudia osa dezan.

J. Sarrionandiaren lanak (bibliografia osagabea)

- _____ *Izuen gordelekuetan barrena*, Bilbo Aurrezki Kutxa, Bilbo, 1981.
- _____ *Narrazioak*, Elkar, Donostia, 1983.
- _____ *Ni ez naiz hemengoa*, Pamiela, Iruñea, 1985 [gazt. itz.: *No soy de aquí*, Hiru, Hondarribia, 1991].
- _____ *Atabala eta euria*, Elkar, Donostia, 1986.
- _____ *Marinel Zaharrak*, Elkar, Donostia, 1987.
- _____ *Marginalia*, Elkar, Donostia, 1988.
- _____ *Ez gara gure baitakoak*, Pamiela, Iruñea, 1989.
- _____ *Izeba Mariasunen ipuinak*, Elkar, Donostia, 1989.
- _____ *Ainhoari gutunak*, Elkar, Donostia, 1990.
- _____ *Ifar aldeko orduak*, Elkar, Donostia, 1990.
- _____ *Gartzelako poemak*, Susa, Iruñea, 1992.
- _____ *Han izanik hona naiz*, Elkar, Donostia, 1992.
- _____ *Hnuy illa nyha majah yahoo*, Elkar, Donostia, 1995.
- _____ *Miopeak, bizikletak eta beste langabetu batzuk*, Milabidai-Erein, Donostia, 1995.
- _____ *Hitzen ondoeza*, Txalaparta, Tafalla, 1997.
- _____ *Hau da ene ondasun guzia*, Txalaparta eta Esan Ozenki Records, 2000.
- _____ *Lagun izoztua*, Elkar, Donostia, 2001.
- _____ *Kolosala izango da*, Txalaparta, Tafalla, 2003.
- _____ *Akordatzen*, Txalaparta, Tafalla, 2004.
- Sarrionandia, J. et al., 1983, “*Intxaur azal baten barruan*” eta “*Eguberri amarauna*”, AAG, Gráficas Lizarra, Lizarra.

Literatura Sailean argitaratu diren beste liburu batzuk

Azken aldiko euskal narratiba

Kirmen Uribe (arg.)
2001ean argitaratua
ISBN: 84-8438-017-3

Latin literaturarako sarbidea. Idazleak eta idazlanak

Gidor Bilbao Telletxea
2002an argitaratua
ISBN: 84-8438-035-1

Literatura Sailean Uztaro aldizkarian argitaratu diren artikuluak

Atxaga post-obabarra edo literatura autonomoaren heteronomizazioa
Apalategi, Ur, *Uztaro* **27**, 63-82.

Nire poesigintzaz
Arrieta, Joxe Agustin, *Uztaro* **5**, 133-138.

B. Atxaga eta J. Sarrionandiaren metaforetan barrena bidaiatuz
Azkorbebeitia, Aitzpea, *Uztaro* **17**, 109-149.

Basho-ren basora bazoaz... (renkuaz eta haikuaz)
Casado, Antonio; Perales, Zigor, *Uztaro* **51**, 83-97.

Alfabeto bat Karlos Linazasorenen munduaz
Ez balego beste mundurik, Karlos Linazasoro (Alberdania 2000)
Egaña, Ibon, *Uztaro* **44**, 63-86.

Poeta *versus* tradizioa
Igerabide, Juan Kruz, *Uztaro* **5**, 111-126.

Gizartea eta intelektualitatea. Gogoeta zenbait
Juaristi, Felipe, *Uztaro* **5**, 127-132.

Euskal intelektualen bidegurutzea
Odrozola, Joxe Manuel, *Uztaro* **6**, 111-115.

Euskal literatur sistema milurte berriaren atarian
Olaziregi, Mari Jose, *Uztaro* **34**, 87-96.

Haur-Besoetakoa-ren imaginarioa. Lehen hurbilpen bat.
Uribe, Kirmen, *Uztaro* **24**, 77-87.